

Sosyoloji Araştırmaları Dergisi (SAD)
Journal of Sociological Research (JSR)
Cilt / Volume 28
Sayı / Issue 1
Nisan / 2025

ISSN/e-ISSN: 2148-9947

YAZI İŞLERİ SORUMLUSU/EDİTÖR

Sosyoloji Derneği adına,
Prof. Dr. Sibel KALAYCIOĞLU - Ortadoğu Teknik Üniversitesi.

EDİTÖRLER KURULU

Prof. Dr. Ali ERGUR - Galatasaray Üniversitesi.
Doç. Dr. Erhan AKARÇAY - Anadolu Üniversitesi.
Dr. Öğr. Üyesi Besim Can ZIRH - Ortadoğu Teknik Üniversitesi.

YARDIMCI EDİTÖRLER

Cansu SARAL
Yavuz YAVUZ

DİL EDİTÖRLERİ

Cansu SARAL (Türkçe)
Yavuz YAVUZ (İngilizce)

DİZGİ

Buket AKIN

YAYIN KURULU

Aysu KES ERKUL - Hacettepe Üniversitesi.
Cansu SARAL - Ortadoğu Teknik Üniversitesi.
Erhan AKARÇAY - Anadolu Üniversitesi.
Gülçin CON WRIGHT - TED Üniversitesi.
İlhan Zeynep KARAKILIÇ - Bahçeşehir Üniversitesi.
Kurtuluş CENGİZ - Ankara Üniversitesi.
Yavuz YAVUZ - Ankara Üniversitesi.
Zehra Nurdan ATALAY - Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi.

KAPAK ve SAYFA TASARIMI

Tezcan BAHAR - Eskişehir Osmangazi Üniversitesi.

İLETİŞİM

Sosyoloji Derneği
Mebusevleri Mah. Mareşal Fevzi Çakmak Cad. No:9/5 Çankaya Ankara.
Tel:+9(0.312) 222 12 5

İÇİNDEKİLER - CONTENTS

- 1 - 25 **Zaza Etnik Medyasının Kimlik İnşa Süreçlerindeki Rolü Üzerine Bir Araştırma**
A Study on the Role of Zaza Ethnic Media in Identity Construction Processes
Mehmet Fiğan
- 26 – 56 **Geçmişin Yüğü: Çocukken Çalışan Yetişkinlerin Çocukların İşçileşme Süreçlerini Değerlendirmeleri**
The Burden of the Past: Assessments of Adults Who Worked As Children on Child Labor Processes
Tuğba Canbulut / Esmâ Erđin
- 57 - 87 **Türkiye’deki Suriyeliler ile Yerlilerin Gündelik Hayattaki İlişkileneşmelerinin Toplumsal Çerçevesi**
Social Framework of Interactions Between Syrians and Established in Everyday Life
Özge Sarıaloğlu
- 88 - 119 **Kolektiften Bireye İşyerinde Dayanışmanın Dönüşen Anlamı: Negatif Dayanışma**
From Collective to Individual the Shifting Meaning of Workplace Solidarity: Negative Solidarity
Boran Ali Mercan
- 120 - 148 **Elazığ Ruh Ve Sinir Hastalıkları Hastanesi’nin Sosyo-Kültürel Tarihi**
Socio-Cultural History of Elazığ Mental Health and Neurological Diseases Hospital
Ali Eren Demir / Abidin Çevik
- 149 - 176 **Siyasal Kampanya Metinlerinde Radikal Demokratik Yurttaşlık: Seçim İttifaklarında LGBTQ+ Söylemlerinin Agonistik Demokrasi Bağlamındaki Analizi**
Radical Democratic Citizenship in Political Campaign Texts: Analysis Of LGBTQ+ Discourses in Electoral Alliances in the Context of Agonistic Democracy
İsmail Uğur Aksoy

ZAZA ETNİK MEDYASININ KİMLİK İNŞA SÜREÇLERİNDEKİ ROLÜ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA¹

Mehmet Fiğan²

Öz

Bu çalışma, Zaza etnik medyasının Zaza kimliğinin inşa süreçlerindeki rolünü incelemektedir. Çalışmanın temel araştırma sorusu, “Zaza etnik medyası, temsiliyet, dil ve etkileşim bağlamlarında Zaza kimliğinin inşa süreçlerinde nasıl bir rol oynamaktadır?” şeklinde belirlenmiştir. Araştırma, nitel araştırma yöntemi çerçevesinde yürütülmüş; veri toplama tekniği olarak derinlemesine görüşme kullanılmıştır. Haziran 2020 ile Ağustos 2024 tarihleri arasında, Bingöl-Solhan, Diyarbakır-Lice ve Tunceli-Nazımiye’de gerçekleştirilen saha çalışması kapsamında, Zazaca içerik üreten medya çalışanları ve medya tüketicileriyle toplam 20 görüşme yapılmış; elde edilen veriler betimsel analiz yöntemiyle değerlendirilmiştir. Araştırma bulguları, etnik medyanın üç temel işlev üstlendiğini ortaya koymaktadır. Birincisi, ana akım medyanın eksik veya çarpıtılmış anlatılarına karşı alternatif bir söylem geliştirerek Zaza kimliğinin korunmasına katkı sağlamaktadır. İkincisi, Zazacanın kamusal alandaki görünürlüğü artırarak, dilin yalnızca bir iletişim aracı olmanın ötesinde, kimlik inşasında merkezi bir unsur haline gelmesini desteklemektedir. Üçüncüsü, içerik üreticileri ile tüketicileri arasındaki etkileşimi güçlendirerek topluluk içi iletişimi ve aidiyet hissini pekiştirmektedir. Çalışma, Türkiye’de etnik medya ve kimlik ilişkisine dair literatürde Zazalar özelinde yapılan ilk araştırmalardan biri olması açısından önem taşımaktadır. Zaza kimliğinin medya aracılığıyla nasıl şekillendiğini ve sürdürüldüğünü ortaya koyarak, etnik medya alanındaki akademik tartışmalara katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Sözcükler: Zazalar, Etnik Medya, Kimlik İnşası, Zaza Etnik Medyası.

¹ Bu çalışma, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İletişim Bilimleri Anabilim Dalı bünyesinde sürdürdüğüm, “Farklı Coğrafyalarda Zaza Olmak: Etno-Dinsel Sınırlar, Karşılaşmalar, Farklılaşmalar” başlıklı doktora tezimin saha araştırması verilerinden üretilmiştir.

² Arş. Gör., Muş Alparslan Üniversitesi, İletişim Fakültesi Radyo-Televizyon ve Sinema Bölümü, mfigan@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4342-8923

A STUDY ON THE ROLE OF ZAZA ETHNIC MEDIA IN IDENTITY CONSTRUCTION PROCESSES

Abstract

This study examines the role of Zaza ethnic media in the construction processes of Zaza identity. The main research question of the study is “What role does Zaza ethnic media play in the construction processes of Zaza identity in the contexts of representation, language and interaction?”. The research was conducted within the framework of qualitative research methodology; in-depth interview were used as data collection technique. Within the scope of the fieldwork conducted between June 2020 and August 2024 in Bingöl-Solhan, Diyarbakır-Lice and Tunceli-Nazımiye, a total of 20 interviews were conducted with media workers and media consumers producing Zaza content; the data obtained were evaluated using descriptive analysis method. The research findings reveal that ethnic media fulfills three main functions. First, it contributes to the preservation of Zaza identity by developing an alternative discourse to the incomplete or distorted narratives of the mainstream media. Second, by increasing the visibility of Zaza in the public sphere, it supports the language to become not only a means of communication but also a central element in identity construction. Third, by strengthening the interaction between content producers and consumers, it reinforces intra-community communication and a sense of belonging. This study is important as it is one of the first studies in the literature on the relationship between ethnic media and identity in Turkey with a special focus on Zazas. It aims to contribute to academic debates in the field of ethnic media by revealing how Zaza identity is shaped and sustained through the media.

Keywords: Zazas, Ethnic Media, Identity Construction, Zaza Ethnic Media.

GİRİŞ

Medya araçları ve etnisite arasındaki ilişki, etnik medya kavramının önem kazanmasında temel bir rol oynamıştır. Etnik medya, etnik kimliğin inşasıyla bağlantılı olarak, egemen devlete ait ana kimliklerin dışında kalan grupların medyasıdır. Bu bağlamda etnik medya, yalnızca göçmen toplulukları ve geçici olarak egemen ülkelerde bulunan turist ya da yabancıların anadillerinde hizmet sunmak amacıyla oluşturulmuş medya kuruluşlarını kapsamakla kalmaz, aynı zamanda çok dilli toplumların dil ve kültürel kimlik çeşitliliğini koruyabilen bir araç olarak da öne çıkar. Etnik medya, geleneksel medya araçları (gazeteler, dergiler, radyo ve televizyon) ve dijital platformlar (çevrimiçi siteler, sosyal medya hesapları ve etnik amaçlarla oluşturulmuş dijital platformlar) aracılığıyla etnik topluluklara hitap eder.

Etnik medya içeriklerinde, topluluğu doğrudan ilgilendiren haberler, bilgiler ve görseller yer almakta, bu içerikler etnik kimliği güçlendirme amacını taşımaktadır. İçerik üreticileri, etnik iletilerin (etnik topluluğu ilgilendiren her türlü medya içeriği) etkili bir şekilde ulaştırılması için çeşitli yöntemler kullanırlar ve bu süreçte anadil kullanımı büyük bir önem taşır. Bu doğrultuda anadil, etnik medyanın kurumsallaşmasını sağlarken, aynı zamanda onun alternatif medyadan ayrışmasını da mümkün kılar. Birçok bölgesel dilin gelişmesini ve yayılmasını sağlayan etnik medya, egemen dilde yayın yapan ana akım medyanın, etnik grupların dil ve kültürlerinin gelişmesi önündeki engelini de aşma fırsatı sunar. Bu bağlamda Türkiye’de Zazacanın, (Dimilkî, Kirdkî ve Kirmanckî³) gündelik kullanımında yaşanan azalma ve yeni neslin bu dil konusunda yaşadığı zayıflık (Güntaş Aldatmaz, 2020, s. 64), egemen medya araçlarından Zazacanın dışlanmış olmasının bir sonucudur. Zazacanın medyada yer bulamaması, dilin nesiller arası aktarımını engellemiş ve geleceği konusunda ciddi bir tehdit oluşturmıştır.

Bu çalışma, Zaza etnik medyasının temsiliyet, dil ve etkileşim bağlamlarında Zaza kimliğinin inşa süreçlerine nasıl katkıda bulunduğunu ele almayı amaçlamaktadır. Bu çerçevede etnik medyanın bu süreçlerdeki rolü, içerik üreticileri ve tüketicilerinin deneyimleri üzerinden derinlemesine incelenerek, Zaza kimliğinin medya aracılığıyla nasıl şekillendiği, sürdürüldüğü ve yeniden üretildiği analiz edilmektedir. Çalışma, Zaza etnik medyasının bir iletişim aracı olmanın ötesinde, topluluk içerisinde kimlik bilincinin oluşumuna ve kültürel sürekliliğin sağlanmasına nasıl hizmet ettiğini ortaya koymayı hedeflemektedir. Bu doğrultuda çalışmada cevabı aranacak temel araştırma sorusu: ‘Zaza etnik medyası, temsiliyet, dil ve etkileşim bağlamlarında Zaza kimliğinin inşa süreçlerinde nasıl bir rol oynamaktadır?’ şeklinde belirlenmiştir. Bu soruyu yanıtlamak amacıyla Bingöl-Solhan, Diyarbakır-Lice

³ Kirmanç, Kird, Dimili ve Zaza gibi bölgesel adlandırmalarla bilinen topluluğun konuştuğu dil, bu grubun isminde olduğu gibi çeşitlilik göstermektedir. Bu bağlamda, Dimilkî, Kirdkî, Kirmanckî/Kırmaçça gibi terimler, tıpkı Zazaca terimi gibi, bu dili tanımlamak üzere kullanılmaktadır. Zaza bölgelerinde yerel adlandırmalara yönelim yaygın olmakla birlikte (Güntaş Aldatmaz, 2020, s. 70), bu çalışmada ‘Zaza’ ve ‘Zazaca’ terimlerinin tercih edilmesi, çalışmanın Türkçe yürütülmesi ve hem Türkçe hem de uluslararası literatürde bu grubun ve dilinin genellikle bu şekilde adlandırılmasından kaynaklanmaktadır.

ve Tunceli-Nazımiye’de yaşayan Zazaların kültürel kimliklerinin etnik medya ile olan ilişkisi, katılımcıların ifadeleri bağlamında anlaşılmaya ve açıklanmaya çalışılmıştır.

Zaza etnik medyasının kimlik inşa sürecindeki rolü üzerine yapılacak bu inceleme, Zaza topluluğunun kültürel kimlik bilincinin anlaşılır kılınmasına katkı sağlayacak ve etnik medya alanındaki tartışmalara bir perspektif sunacaktır. Nitekim Zazaların etnik medya ile ilişkisine dair daha önce yapılmış spesifik bir çalışma bulunmamaktadır. Türkiye’deki etnik medya literatürüne bakıldığında ise, çoğunlukla göçmenler veya diaspora gruplarına dair sınırlı çalışmalar yapıldığı görülmektedir (örneğin Kara, 2009; Gülnar, 2011; Hayır, 2017; Coşgun, 2019; Adıgüzel, 2023; Adıgüzel ve Hepkon, 2023). Ancak, yerli etnik grupların medya üretimi ve tüketimi konusunda sınırlı sayıda araştırma bulunmaktadır. Bu durum, Türkiye’de farklı etnik gruplara yönelik tarihsel ve politik dinamiklerden kaynaklanmaktadır. Araştırma bu yönüyle, konu hakkındaki mevcut literatüre katkı niteliğindedir.

Araştırma, beş bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde, etnik medya ve kimlik inşası kavramlarına ilişkin kuramsal çerçeve ele alınmıştır. İkinci bölümde, Zaza etnik medyasının tarihsel gelişim süreci incelenerek, bu medyanın ortaya çıkışı, evrimi ve dinamikleri üzerinde durulmuştur. Üçüncü bölümde, araştırmanın metodolojik yaklaşımı, kullanılan yöntem ve veri toplama teknikleri detaylı bir şekilde açıklanmıştır. Dördüncü bölümde ise, elde edilen bulgular analiz edilerek, Zaza etnik medyasının kimlik inşası üzerindeki rolü, temsiliyet, anadil kullanımı ve etkileşim bağlamında içerik üreticileri ve tüketicileri üzerinden irdelenmiştir. Sonuç bölümünde ise, Zazalar özelinde etnik medyanın kimlik inşasına yönelik katkıları değerlendirilmiş ve çalışmanın genel bir sentezi sunulmuştur.

1. ETNİK MEDYA VE KİMLİK İNŞASI

Etnik gruplar ve medyanın etnik çeşitlilik gösteren toplumlarda oynadığı rol, 1980’lerden itibaren araştırılmaya başlanmış ve daha kapsamlı çalışmalar ise ancak 2000’lerle birlikte mümkün olmuştur (Cottle, 2000, s. 23). Barth (2001) ve Wimmer (2013), etnisitenin üyelerini dışarıdan ayıran sınırlarla ve içerideki benzerlikleri pekiştirerek, bir grup oluşturduğuna dikkat çekerken, Riggins (1992, s. 1), etnik medyanın iç sınırları kapatmaya hizmet ettiğini belirtir. Anderson ise “*Hayalî Cemaatler*” adlı eserinde (2006), etnisite ve ulusal kimliklerin inşa edilmesinde medya araçlarının nasıl merkezi bir rol oynadığını tartışır ve “medya, ulusal kimliğin bireysel zihinsel hayallerde somutlaşmasını sağlayarak, insanların kendilerini hayali cemaatin bir parçası olarak algılamalarına yol açar” (Anderson, 2006, s. 67) ifadelerini kullanır.

Medya, etnik toplulukların ana akım medya tarafından yanlış ya da yetersiz temsil edilmesine karşı mücadele eder ve izleyicilerini kimlik duygusu inşa etmeye davet eder (Cottle, 2000, s. 1-2). Bu bağlamda, Zaza kimliği de medya aracılığıyla farklı temsillere ve inşa süreçlerine tabi tutulur. Zazaların kimliği, yerelden yerele farklılıklar gösterdiği gibi, Zaza etnik medyası da bu kimliği pekiştirme ve yayma işlevi görür. Etnik toplulukların, özellikle kültürel kimliklerini koruma amacıyla etnik medyaya yönelmeleri, büyük ölçüde ana akım medyaya karşı duydukları kültürel kaygılara dayanır. Bu kaygılar, dilin kaybolma riski, kültürel değerlerin aşındırılması ve sosyal yapıların zayıflaması gibi faktörlerle şekillenir. Etnik medya, bu bağlamda toplulukların kültürel kimliklerini güçlendirme, onları

sürdürülebilir kılma ve yerel toplulukların içsel bütünlüğünü sağlamada kritik bir rol oynar (Noronha ve Papoutsaki, 2014, s. 20). Özellikle dil, bir topluluğun kimliğinin temel unsurlarından biri olarak kabul edilir ve etnik medya, toplulukların dilsel varlıklarını koruma ve geliştirmenin ötesinde, dilin bir ifade biçimi olarak kültürel mirası yaşatma işlevi de görür. Zazalar örneğinde olduğu gibi, dil ve kimlik arasındaki ilişki, toplulukların medya aracılığıyla kendi anlatılarını inşa etmelerinde merkezi bir yer tutar.

Zaza kimliğinin inşa süreçleri, yerel bağlamlara göre büyük değişkenlik göstermektedir. Örneğin, Tunceli, Erzincan ve Varto'daki Zaza topluluklarında kültürel kimlik, daha çok Raa Haq (Hak Yolu) gibi dini öğretilerle şekillenirken (hatta buradaki topluluklar, Aleviliği öncelikli bir kimlik olarak kavrar); Bingöl ve Elazığ gibi bölgelerde ise Sünni-İslam odaklı bir kimlik yapısı daha belirgin hale gelmektedir (Keskin, 2019, s. 32). Bu yerel farklılıklar, Zazaların kendi kültürel kimliklerini medya aracılığıyla ifade etmeleri ve toplumsal temsillerini oluşturmaları sürecini etkiler. Etnik medya, bu yerel kimliklerin güçlendirilmesinde ve yayılmasında önemli bir araç haline gelir. Bu tür medyalar, ana akım medyanın marjinalleştirdiği ve yanlış temsil ettiği etnik gruplara öz-temsil imkânı sağlayarak, topluluğun sesini duyurmasına olanak tanır. Bununla birlikte, etnik medyanın bu işlevi, genellikle yalnızca topluluğun içerisindeki üyeleri hedef alır ve toplumsal sınırlar içerisinde kalma eğilimindedir. Yine etnik medya, topluluğun kimlik çeşitliliğini ve kültürel zenginliğini yansıtarak farklı bir medya dili geliştirir.

Araştırmalar (Riggins, 1992; Karim, 2003; Budarick, 2018), medyanın etnisiteyi yaratmadığını, ancak etnisitenin medyada desteklendiğini savunur. Medya, kültürel kimliğin aktarım aracı olarak işlev görür ve etnik medya, ana akım medyanın etnik toplulukları sistematik olarak ihmal etmesine karşı bir yanıt olarak ortaya çıkar. Ancak etnik medyanın, anadil kullanımı ve etnik topluluğa adanmış olması gibi gerçeklikler, onun alternatif medyadan da ayrışmasına yol açar (Karim, 2003, s. 87). Etnik medyayı alternatif medyadan ayıran bir diğer olgu ise, topluluk içerisindeki tartışmalı meseleleri görmezden gelmeye meyil etmesidir. Bu anlamda ilgili topluluğun genel izleyici kitlesine hitap eden konuları işlemeye daha yatkındır. Bu da Zaza kültürünün medya aracılığıyla oluşturulan farklı kimlik temsillerine ve içerik çeşitliliklerine yol açar.

Etnik medya, toplulukların kültürel kimliklerini sürdürebilmek, marjinalleşen kimliklerini görünür kılmak ve toplumsal aidiyet duygusunu pekiştirmek adına önemli bir araçtır. Bu bağlamda Zazaların etnik medya kullanımı, yalnızca kendi kimliklerini inşa etmeleri için değil, aynı zamanda toplum içerisinde karşılaştıkları zorluklara karşı bir direncin ifadesi olarak da karşımıza çıkmaktadır. Bu süreç, etnik medyanın, toplumsal değişim ve kimlik inşası açısından ne denli hayati bir işlevi yerine getirdiğini gösterir (Cottle, 2000, s. 2-15).

Etnik medyanın işlevlerinin başında, topluluğun temsil edilmesi yer alır. Etnik medya, grupların kendilerini doğru şekilde ifade etmeleri ve temsil etmeleri için bir platform sağlayarak hem topluluk üyelerine hem de dış dünyaya yönelik bir köprü işlevi görür. Bu temsil, toplulukların dış dünyaya kendilerini tanıtmalarının yanı sıra, içsel bağlarını güçlendirmelerine de olanak tanır. Bu bağlamda etnik medya, etnik gruplar için önemli bir ifade biçimi oluştururken, aynı zamanda toplumlar arası anlayış ve

ilişkiyi de geliştirmeyi amaçlar (Noronha ve Papoutsaki, 2014, s. 30). Etnik medyanın işlevleri, Karim'in (2003, s. 80-84) belirttiği gibi, çoklu düzeylerde işler ve etnik medya ile izleyici arasındaki ilişkilerin çok yönlü bir resmini çizer. Etnik medya, izleyicilerinin bilgi ihtiyaçlarını karşılamak, topluluğu konsolide etmek ve kültürel kimlikleri sürdürmek adına geniş bir içerik yelpazesi sunar. Diğer bir ifadeyle topluluk için bir ses sağlamak, kolektif kültürel kimliği teşvik etmek, topluluğun toplumsal çıkarlarını savunmak, asimilasyonu önlemek ve köken bölgeyle bağları sürdürmek (Azocar ve Funabiki, 2008, s. 2) etnik medyanın başlıca sorumluluk alanlarıdır.

Topluluk dillerinin uzun yıllar boyunca Türkiye'de baskı altında olması, resmi otoriteler tarafından yasaklanması ve ihmal edilmesi, bu dillerin zayıflamasına ve yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmasına yol açmıştır. Cumhuriyet'in ilanından sonra, özellikle 1920'lerden itibaren, Türkçenin resmi dil olarak kabul edilmesiyle birlikte diğer dillerin kullanımına yönelik baskılar artmıştır. 1930'larda başta Kürtçe olmak üzere etnik dillerin kamusal alanda kullanımı yasaklanmıştır. Bu durum Zaza kimliğinin önemli bir belirleyicisi olan Zazacayı da etkilemiş, bu alandaki yazılı ve görsel medyanın gelişimini engellemiştir. 1990'ların sonuna kadar süren bu yasaklar, kitap ve dergi yayıncılığını mümkün kılmamıştır. Ancak Avrupa'ya göç eden Zazalar, dillerini ve kültürlerini özellikle dergiler ve kitaplar aracılığıyla yaşatmışlardır. 2000'li yıllarda Türkiye'de yapılan yasal düzenlemelerle bu alandaki sınırlamalar kısmen hafifletilmiş ve Zazaca yayınların sayısı artmaya başlamıştır (Alanoğlu, 2019, 688-690). Öte taraftan UNESCO'nun 2009 yılında yayınladığı Tehlike Altındaki Dünya Dilleri Atlası'na göre, Türkiye'deki 18 dil, çeşitli düzeylerde kaybolma riski taşımaktadır ve bunlardan biri de Zazacadır (aktaran Moseley, 2010). Zazaca, bu süreçte, resmi baskılarla karşılaşmasının yanı sıra küreselleşme ve yeni medya teknolojilerinin yükselmesi ile daha da tehdit altına girmiştir. Ancak, paradoksal bir şekilde, teknolojik gelişmeler (uydu televizyonu, İnternet vb.) topluluk dillerine, özellikle Zazaca gibi dillerin korunması ve yayılmasına yönelik yeni fırsatlar da sunmuştur. Zazalar, dijital ve geleneksel etnik medya sayesinde, kendi kültürel kimliklerini sürdürmek ve dış dünyaya tanıtmak için yeni platformlara kavuşmuşlardır.

Etnik medya, topluluk kültürü ve kimliğinin korunması ve geliştirilmesi sürecinde önemli bir işleve sahiptir. Bu bağlamda etnik medya, topluluk kültürünü muhafaza eden ve aynı dili paylaşan bireyler arasında dayanışmayı güçlendiren bir araç olarak kimlik inşasına katkıda bulunur. Aynı zamanda, etnik medya, topluluk dili ve kültürünün nesiller arasında aktarılmasında kilit bir rol oynayarak, ülke genelinde dilsel çeşitliliğin korunmasına ve sürdürülmesine yardımcı olur. Bu süreç, kültürel mirasın canlı tutulmasını sağlarken, topluluk içerisinde ve dışında dilin ve kültürün görünürlüğünü artırır. Sonuç olarak, etnik medyanın kimlik inşa sürecini daha sağlam bir temele oturttuğu ve kültürel sürekliliği desteklediği söylenebilir.

2. ZAZA ETNİK MEDYASININ GELİŞİMİ: DERGİ, GAZETE, RADYO VE TELEVİZYON YAYINCILIĞI

Zazacanın uzun süre yasaklı olması, anadilde medya içeriklerinin üretilmesini engellemiş ve Zaza etnik medyasının gelişimini büyük ölçüde kısıtlamıştır. Bu durum, Zaza etnik medya girişimlerinin çoğunlukla Avrupa'da ya da Türkiye içerisinde gizli bir biçimde gerçekleşmesine yol açmıştır. Zazaca

yayıncılığının ilk örnekleri, genellikle dergi ve gazete odaklıdır. Bu doğrultuda Söylemez tarafından yapılan incelemeye göre (2011, s. 175), 1963'ten 2011'e kadarki süreçte 87 dergide Zazacaya yer verilmiştir; bunlardan 39'u Avrupa'da, 48'i ise Türkiye'de yayımlanmıştır. Bu dergilerden 7 tanesi tamamen Zazaca, 14 tanesi ise Zazaca ağırlıklı olarak yayımlanan karma dilli dergilerdir. Geriye kalan 46 dergi, Zazacaya kısmi olarak yer vermiştir.

Türkiye'de Zazacanın yazılı olarak kullanılmaya başlanması, Cumhuriyet'in ilk yıllarından (1923) 1960'lara kadar mümkün olmamıştır. İlk defa 1963 yılında İstanbul'da yayımlanan *Roja Newe* adlı Kürt dergisinde iki Zazaca metin yer almıştır. Bu metinlerden biri Bingöl yöresine ait bir *kilam* (dengbejlîge özgü bir şiir türü), diğeri ise bir Kürt sürgününün anıdır. Ardından 1970'lerde, Ankara'da yayımlanan *Özgürlük Yolu - Riya Azadî* (1975), *Roja Welat* (1976) ve *Devrimci Demokrat Gençlik* (1976) dergilerinde, Kurmancî ile birlikte ara sıra Zazaca metinler yayınlanmıştır. Bu metinler genellikle folklorik içerikler ve kısa haberlerden ibarettir. Zazaca için erken dönem sayılabilecek bu yayınların ardından özellikle 1990'ların başlarına gelindiğinde, gazete ve dergi sayısında önemli bir artış yaşanmıştır. Bu dönemde yayımlanan *War* (1997), *Bîr* (2005), *Şewçila* (2011), *Vatî* (1998), *Miraz* (2006) ve *Veng u Vaj* (2008) gibi dergiler, Zazaca ile ilgili önemli çalışmalar yapmışlardır (Kurij, ?; Söylemez, 2011). Zaza etnik medyası için önemli dönüm noktalarından biri ise *Tirêj* ve *Vate* dergilerinin ortaya çıkması olmuştur.

Tirêj dergisi, 1979 yılında yayımlanmaya başlamış ve toplamda dört sayı çıkmıştır. Derginin ilk sayısında, Zazacaya 19 sayfa ayrılması, ilgili dönemde önemli bir gelişmedir. *Tirêj*'de folklorik metinlerin yanı sıra, Zazaca hikâyeler, şiirler, sözlükler, atasözleri, bilmece ve dil bilgisi yazıları da yayımlanmıştır. Derginin Zazaca bölüm editörü, aynı zamanda *Vate* dergisinin baş redaktörlüğünü üstlenen Mehemed Malmîsanî'dir. *Tirêj*, Zazaca metinlerin yazın hayatına dâhil olmasını sağlamış ve Zaza etnik medyasının şekillenmesinde kritik bir rol oynamıştır (Varol, 2015, s. 141-142; Söylemez, 2011, s. 184). *Vate* dergisi ise, 1997 yılında İsveç'te yayın hayatına başlamış ve bugüne kadar 80 sayı yayımlamıştır. *Vate*, kültürel içerik üretiminin yanı sıra, Zazacanın standardizasyonu konusunda önemli bir rol üstlenmiştir. 1996 yılında kurulan *Vate Çalışma Grubu*, Zazacanın yazım kuralları ve dil standardizasyonu için çalışmalar yapmış ve bu kararlar doğrultusunda dergi içeriklerini üretmiştir (Vate, 2024). *Vate* dergisinin yayınladığı yazılarda, folklorik ürünler, masallar, şiirler, dilbilgisi çalışmaları gibi çeşitli türlere yer verilmektedir.

Zazaca gazeteciliği, 2011'de *Newepel* adlı gazetenin yayın hayatına girmesiyle bir dönüm noktası yaşar. *Newepel*, Türkiye'de Zazaca yayınlanan ilk gazete olarak, 100. sayısına kadar varlık sürdürmüştür; ancak, ekonomik zorluklar nedeniyle yayınları sona ermiştir (İnce, 2017). 2014 yılında yayımlanmaya başlayan *Vengê Welatê Zazayan* gazetesi ise, Zazaca dilinin korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması amacıyla önemli bir girişim olmuştur. Gazetenin editörü Emrullah Doğrubaş, Zazaca'nın kaybolma tehlikesine karşı bu gazeteyi çıkarmaya karar verdiklerini belirtmiştir. Ancak bu gazete de beşinci sayısının ardından yayın hayatını sonlandırmıştır (Gencin Sesi, 2014 ; Bingölonline, 2024).

Zazaca radyo ve televizyon yayıncılığı, 2000'lerin başına kadar pek gelişmemiştir. Bu bağlamda tarihsel anlamdaki ilk düzenli Zazaca radyo yayını, Almanya'nın Duisburg kentinde 1991 yılında

başlamıştır. Bu tarihte, *Duisburg* Radyosu'nun '*Halk Kürsüsü*' programı kapsamında, "*Dengê Kurdan li Duisburgê*" adıyla Almanca–Kürtçe (Kurmancî ve Zazaca) haftalık bir program yayınlanmaya başlar. 2010'a kadar sürdürülen bu yayınların ardından *Duisburg Radyosu*'nun ana programında, Essen ve Hamburg şehirlerinde Zazaca radyo programları yapılmıştır (Kuriş'den aktaran Berdibek, 2012). Türkiye'de ise 1968'de radyo ve televizyon yayıncılığının başladığı dönemde, Türkçe dışında herhangi bir dilde yayın yapılmasına izin verilmemiştir. 2004 yılına gelindiğinde, TRT 3 kanalında Zazacaya haftada yaklaşık 30 dakika yer verilmiş, 2009'da ise TRT Şeş'in (yeni adıyla TRT Kurdî) yayına başlamasıyla, Zazaca televizyon yayıncılığı daha fazla görünür hale gelmiştir (Karabeyeser, 2011, s. 386). 2000'lerin ortasında ise, bağımsız medya girişimleri Zazaca televizyon yayıncılığını sürdürmüştür. 2014'te yayına başlayan *Jîyan TV* ve 2015'te yayına giren *Zarok TV*, Kurmancîye ek olarak Zazaca yayın yapan ilk televizyon kanalları arasında yer almışlardır. Ancak, 2016'da OHAL gerekçe gösterilerek çıkarılan Kanun Hükmünde Kararnameler (KHK) ile bu kanalların kapanması kararlaştırılmış, ardından *Zarok TV*'nin hakkındaki karar geri alınmıştır (Bianet, 2017). *Jîyan TV* Genel Yayın Yönetmeni Emrah Kelekçier, kanalın amacının kaybolmaya yüz tutmuş Zazacayı yaşatmak olduğunu vurgulamıştır. *Zarok TV* ise, çocuklar arasında anadil farkındalığı oluşturmayı hedeflemiştir (Kamer, 2016). İstanbul merkezli *Zaza TV* deneyimi ise, Zaza etnik medyasının bir başka önemli TV örneğidir. Kanal, Zazaların kültürel mirasını korumayı ve topluluk kimliğini güçlendirmeyi amaçladığını belirtmiştir. *Zaza TV*, kültürel etkinlikler, müzik, tarih ve dil gibi konulara odaklanarak Zaza toplumunun zenginliğini izleyicilere sunmayı hedeflemiştir (Zaza TV, 2024).

Son yıllarda çevrimiçi medya da Zazaca yayıncılığının gelişmesinde etkili olmuştur. *Zazakî News*, 2023'te Diyarbakır'da yayına giren ve Zazaca içerikler sunan tek haber sitesidir. Bu çevrimiçi platform, Zazacanın yayılmasına katkı sağlamakta ve dilin dijital ortamda kullanılmasına olanak tanımaktadır (Gökırmaklı, 2023).

3. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

Derinlemesine mülakat, araştırmacı ile görüşmeci arasındaki sosyal etkileşime dayanan ve bireylerin deneyimlerini, düşüncelerini ve algılarını derinlemesine anlamayı amaçlayan bir nitel veri toplama tekniğidir. Bu yöntem, görüşmecilerin günlük yaşam pratikleri, sosyal çevreleri ve kültürel bağlamları içerisinde nasıl anlam ürettiklerini ortaya çıkarmaya yardımcı olur. Özellikle sosyoloji, antropoloji, psikoloji ve sosyal çalışmalar gibi disiplinlerde kullanılan bu teknik, yapılandırılmış, yarı yapılandırılmış veya yapılandırılmamış formatlarda uygulanabilmektedir. Derinlemesine görüşmeler, anket veya diğer nicel yöntemlerden farklı olarak, görüşmecilerin kendilerini daha özgürce ifade edebilecekleri esnek bir yapı sunar. Bu sayede, bireylerin inançları, değerleri, kimlik algıları ve toplumsal bellekleri gibi derinlemesine incelenmesi gereken konular daha ayrıntılı bir şekilde analiz edilebilir. Ancak, zaman ve maliyet açısından yoğun bir süreç gerektirdiği için, araştırmacının görüşmecilerle güçlü bir güven ilişkisi kurması ve onların doğal ortamlarında gözlem yapabilmesi önemlidir (Johnson, 2002, s. 109; Boyce ve Neale, 2006, s. 3).

Bu araştırma, nitel araştırma yaklaşımı çerçevesinde yürütülmüş olup, veri toplama yöntemi olarak derinlemesine görüşme tekniği kullanılmıştır. Nitel araştırmalar, bireylerin deneyimlerini,

algılarını ve anlam dünyalarını keşfetmeye yönelik bir anlayış sunmaktadır. Çalışmada etnografik bir araştırma deseni benimsenmemiş fakat katılımcıların medya ile kurdukları ilişkiyi anlamak amacıyla Lice, Nazımiye ve Solhan'da gözlem ve görüşmeye dayalı bir saha çalışması gerçekleştirilmiştir. Araştırma kapsamında, açık uçlu ve yarı yapılandırılmış sorular içeren bir görüşme formu kullanılarak, etnik medya çalışanları ve içerik tüketicileriyle yüz yüze görüşmeler yapılmıştır. Katılımcılar, amaçlı örneklem yöntemiyle belirlenmiş ve kartopu tekniği kullanılarak ulaşılmıştır. Görüşmeler, Haziran 2020 ile Ağustos 2024 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Araştırmada kullanılan görüşme formu, medya içeriği üretme ve tüketme pratiklerine dair ön görüşmeler yapılarak hazırlanmış ve bu ön görüşmelerde belirlenen konu başlıklarına uygun olarak son şekli verilmiştir. Kartopu tekniğiyle ulaşılan Zazalara öncelikle araştırmanın amacı açıklanmış ve çalışmaya gönüllü olarak katılmayı kabul eden bireylerle görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bu görüşmelerde, Zazaların etnik medya ile kurdukları ilişkiyi nasıl ifade ettikleri meselesine yanıt aranmıştır.

Çalışmanın verileri, amaçlı örneklem yöntemiyle belirlenen 20 katılımcıdan toplanmıştır. Katılımcıların 5'i Zazaca içerik üreten medya kuruluşlarında çalışan kişilerden (Bingöl, Diyarbakır ve Tunceli), 15'i ise bu içeriklerle bir biçimde ilişkilenen bireylerden (Lice, Nazımiye ve Solhan) oluşmaktadır. Katılımcı sayısının sınırlı olması, araştırmanın genelleme yapma amacı taşımadığını; bunun yerine, belirli bir sosyal fenomeni derinlemesine anlamayı hedeflediğini göstermektedir. Medya çalışanlarının tamamı üniversite düzeyinde eğitim almışken, etnik medya tüketicilerinin eğitim seviyeleri farklılık göstermektedir. Ayrıca medya çalışanları, yayıncılık ve içerik üretimi alanında en az 5 yıl deneyime sahiptir. Medya tüketicileri ise farklı sosyo-ekonomik geçmişlere sahip olup, çeşitli kuşaklara mensuptur.

Araştırma, 21 Ocak 2020 tarihinde alınan 'Etik Komisyon İzni' doğrultusunda yürütülmüştür. Katılımcılardan bazıları yazılı, bazıları ise sözlü onay vererek araştırmada yer almayı kabul etmiştir. Medya çalışanlarının neredeyse tamamı isimlerinin açıkça belirtilmesine dair herhangi bir çekince belirtmemiş olsa da tüm katılımcılar bu konuda aynı görüşte olmadığı için bütün görüşmecilerin isimleri anonimleştirilmiştir.

Tablo 1. Etnik Medya Çalışanlarının Demografik Özellikleri

Anonim İsim	İkamet	Cinsiyet, Yaş	Çalıştığı sektör, Görevi	Deneyim
İrfan	Bingöl	Erkek, 34	Televizyon (Kameraman)	9 Yıl
Gülistan	Diyarbakır	Kadın, 32	Radıo (Sunucu-Programcı)	5 Yıl
Orhan	Bingöl	Erkek, 44	Televizyon (Programcı)	12 Yıl
Zerrin	Diyarbakır	Kadın, 40	Gazete (Muhabir)	15 Yıl
Hüseyin	Tunceli	Erkek, 39	Dergi (Editör)	13 Yıl

Tablo 2. İçerik Tüketicilerinin Demografik Özellikleri

Anonim İsim	İkamet	Cinsiyet, Yaş	Eğitim	Medeni Durum	Mesleği
Deniz	Lice	Erkek, 32	Üniversite	Bekâr	Memur
Aren	Lice	Erkek, 22	Lise	Bekâr	Esnaf
Belkıs	Lice	Kadın, 57	-	Evli	Çalışmıyor
Ayşe	Lice	Kadın, 25	Lise	Evli	Kuaför
Ahmet	Lice	Erkek, 63	-	Evli	İnşaat
Menekşe	Nazımiye	Kadın, 64	Üniversite	Evli	Öğretmen
Hasan	Nazımiye	Erkek, 70	-	Evli	Serbest
İnci	Nazımiye	Kadın, 37	Üniversite	Evli	Muhasebe
Ali	Nazımiye	Erkek, 24	Üniversite	Bekâr	Öğrenci
Rengin	Nazımiye	Kadın, 49	Üniversite	Bekâr	Memur
Asya	Solhan	Kadın, 78	-	Evli	Çalışmıyor
Esma	Solhan	Kadın, 42	Üniversite	Bekâr	Memur
Mustafa	Solhan	Erkek, 38	Lise	Evli	Esnaf
Selahattin	Solhan	Erkek, 32	Üniversite	Evli	Öğretmen
Eylül	Solhan	Kadın, 20	Üniversite	Bekâr	Öğrenci

3. 1. Verilerin Analizi

Bu çalışmada, Zazaların kimlik inşasında etnik medyanın rolü, önemi ve muhataplarının deneyimlerini nasıl ifade ettikleri meselesine yanıt aranmaktadır. Diğer bir deyişle etnik medyanın Zaza kimliğini inşa etme süreçlerindeki rolü, içerik üreticileri ve tüketicilerinin deneyimleri üzerinden incelenmiştir. Aynı zamanda, Zazacanın 'yok olma' riski taşıyan diller arasında yer alması gerçeğinden hareketle, etnik medyanın Zazaca ile ilişkisi, temsil konusundaki rolü ve etkileşim bağlamı da ele alınmıştır.

Derinlemesine görüşmelerden elde edilen veriler, betimsel analiz yöntemiyle incelenmiştir. Bu analiz yöntemi, araştırmacıya verileri betimleme ve tematik analiz çerçevesinde değerlendirme imkânı sunarken, aynı zamanda yorumlarını da sürece dâhil etme olanağı tanır (Yıldırım ve Şimşek, 2008, s. 221). Nitel veriler analiz sürecinde kodlanmış, bu kodlar temalar hâlinde sınıflandırılmış ve medya

çalışanları ile içerik tüketicilerinin ifadeleri bağlamında değerlendirilmiştir. Kodlama süreci, temsil, dil ve etkileşim bağlamında etnik medya ile kurulan ilişkinin kimlik inşasına etkisi üzerinden yürütülmüştür. İçerik üreticileri ve tüketicilerinden elde edilen bulgular üç ana başlık altında sınıflandırılmıştır. Bu analizler, Zaza kimliğinin medya aracılığıyla nasıl şekillendiğini ve pekiştirildiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca, her bir tema altında ilgili görüşme verileri değerlendirilmiş ve etnik medyanın Zaza kimliğinin inşasındaki işlevi detaylandırılmıştır.

Öte yandan araştırmanın bazı sınırlılıkları bulunduğunu belirtmek gerekir. Öncelikle çalışma, Bingöl-Solhan, Diyarbakır-Lice ve Tunceli-Nazımiye bölgeleriyle sınırlı olduğundan, Zaza nüfusunun tamamını temsil etmemektedir. Ayrıca, derinlemesine görüşmeler bireysel anlatılar üzerinden önemli içgörüler sunsa da medya içeriklerinin geniş kitleler üzerindeki etkisini doğrudan ölçme imkânı sağlamamaktadır. Görüşmecilerin kimlik temsiliyetine ilişkin hassasiyetleri ve Zazaca medya içeriklerinin sınırlı olması, veri çeşitliliğini ve derinliğini etkileyen diğer faktörlerdir. Bununla birlikte, betimsel analiz yöntemi kullanılarak veriler tematik çerçevede değerlendirilmiştir. Bu sınırlılıklar, bulguların genellenebilirliğini ve kapsamını etkilemektedir.

4. ARAŞTIRMANIN BULGULARI VE TARTIŞMA

4. 1. Kimlik İnşası Bağlamında Zaza Etik Medyasında Temsiliyet

Etnik medyanın çoğunluğu, sayısız bölgesel ila yerel gazete ve derginin yanı sıra, programlarını yayınlamak için istasyonlardan yayın süresi satın alan blok veya tam zamanlı radyo ile kablolu TV operatörleri ve bağımsız İnternet sitelerinden oluşur. Yerel ve ulusal düzeydeki etnik medya kuruluşları, ülke genelindeki genişleyen etnik topluluklardaki milyonlarca insana hizmet sunarlar. Bu hizmet sırasında etnik medya kuruluşları, kendilerini bir topluluğun temel konulardaki pozisyonunu, kolektif imajını, kültürel benzersizliğini ve daha geniş toplumun eşit bir üyesi olma iddiasını yansıtmının bir aracı olarak görürler (Azocar ve Funabiki, 2008, s. 1-7). Dolayısıyla bu medya kuruluşları, kendi topluluklarının kültürel benzersizliğini, toplumsal konumunu ve değerlerini yansıtarak kimliklerini pekiştirir ve toplumda daha geniş bir yer edinmelerine yardımcı olur. Nitekim görüşülen kişilerin tamamı, etnik medyanın bu misyonu ve temsil yükünün farkındadır. Topluluğun sesi olmak ve ana akım medyanın topluluğa ilişkin hata ve yanlış yorumlarını düzeltmeyi görev edindikleri gözlenmiştir.

“Bizim yaptığımız yayınlar sadece haber ve bilgi vermekle sınırlı değil, aynı zamanda kültürümüzü ve dilimizi yaşatma çabasıdır. Ana akım medya içersinde Zazalara yer verilmiyor. O yüzden biz, kim olduğumuzu unutmamak ve herkese hatırlatmak için kendi medyamızı oluşturduk.” (Orhan)

“Zazaca yayınlar sadece geçmiş anlatmıyor, aynı zamanda bugünkü Zaza kimliğini temsil yoluyla nasıl inşa ettiğimizi de yansıtıyor. Bu bakımdan Kimlik sadece tarihsel bir şey değil, bugün de medya aracılığıyla temsil edilip, şekilleniyor.” (Zerrin)

“Ana akım medya, Zazalar ve Kurmancları hep negatif temsil ediyor. Ben de ana akım bir kanalda çalışıyorum ama biz anadilde yayın yaparak tam tersi bir yaklaşım sergiliyoruz. Zazaların iletişimde özel ihtiyaçları var. Eskiden sadece izleyiciydim, şimdi bu dilde yayın yapıyorum. Bu benim için gurur verici ve çok değerli. Amacım, kendi kültürümü doğru şekilde temsil etmektir.” (İrfan)

“Zazakî yayın yapan bir radyoda programlar sunuyorum ve bir internet sitesine de gönüllü destek veriyorum. Zazakî yayıncılıkla ilgili her türlü çalışmaya katkı sunmaya çalışıyorum. Bunu bir görev olarak görüyorum, çünkü bugüne kadar Zazalar hakkında doğru içerikler üretilmedi ve temsiliyetleri hep eksik kaldı. Ana akım medyanın sundukları ise yanlış ve manipülatiftir.” (Gülistan)

Görüşülen kişiler, Zazalar ve kültürlerinin ana akım medyada doğru ve yeterli şekilde temsil edilmediğine dikkat çekmektedir. Etnik medya aracılığıyla, kendi kültürlerini etkili bir şekilde temsil etme ve yanlış biçimlerle mücadele etme amacı gütmektedirler. Bu anlamda, Zaza kültürünü etkili şekilde yansıtarak, topluluklarına katkı sağlama arzularını ifade ederken, Zazaların temsiliyetinin eksik ve manipülatif olmasından dolayı, bu eksikliği gidermek için istekli olarak çalıştıklarını belirtmektedirler. Zaza etnik medyası çalışanlarının yaptıkları iş ile ‘gurur duyma’ ve bu işe, ‘görev/sorumluluk’ bilinci ile yaklaşmaları da dikkat çekicidir. Bu bağlamda Azocar ve Funabiki (2008, s. 9), etnik medya uygulayıcılarının birçoğunun, kişisel ödül ve tatmin kaynağı olarak, topluluk odaklı misyonları olarak derin tutkularını tanımladıklarını ifade ederler. Bu derin tutku, etnik medyanın sürdürülebilirliği ve sürekliliği açısından hayati bir önem taşır.

Etnik medya çalışanlarının, yaptıkları iş ile duygusal olarak ilişkilendirmeleri, topluluk kimliği ve kültürüne duydukları derin bağlılığın bir ifadesidir. Bu çerçevede görüşülen kişilerin çoğu, ana akım medyanın Zaza topluluğuna yönelik yanlış veya eksik temsillerine karşı bir tepki olarak, kendi medyalarında doğru ve adil bir temsil sunmayı görev olarak görmektedirler. Bu bağlamda etnik medya içerik üreticileri, ana akım medyanın toplulukları ihmal etmelerine, yalnızca büyük merkezlerdeki olayları haberleştirmelerine, klişeleri güçlendirip, kalıp yargıları yeniden üretmelerine de tepkisel yaklaşmaktadırlar.

“Büyük medyada Zazalar yok. Bizler bu durumun farkındayız ve oradaki yalan yanlış gösterilenlerin de bizi yansıtmadığını düşünüyoruz. Kendi kültürümüzün doğru bir şekilde anlatılmasını istiyoruz. Ben ve çevremdekiler anadilde yayın yapan platformları destekliyoruz ve bu tür içeriklerin artmasını talep ediyoruz.” (Ayşe)

“Nitelikli bir Zaza medyası, öncelikle Zazaları doğru temsil etmelidir. Merkez medyanın yanlış temsillerine de karşı durmalıdır. Zazaların gündemini takip etmeli hatta yeri geldiğinde gündem oluşturmalıdır. Kültürel etkinliklerden haberdar etmeli ve kültürel mirasımızın korunmasına yardımcı olmalıdır.” (Esma)

“Zaza medyası, her şeyden önce Zaza kültürünü ve kimliğini savunmalı, iktidara karşı da korumalıdır. Fakat maalesef Zaza medyası kendi içinde bile bütün değil. Geçenlerde Zaza TV’yi açtım, dil eğitimi veriyor ama ne alfabesi ne lehçesi belli. Sadece Elazığ ağzıyla yayın yapıyorlar. Ben açmasam, bizim evde Zaza TV ve TRT hiç açılmaz. Bizi temsil edeceklerse, bunu doğru düzgün yapmalılar.” (Ali)

İçerik tüketicilerinden yapılan alıntılar da Zaza etnik medyasının içerik üretiminde temsiliyet meselesinin taşıdığı önemi gözler önüne sermektedir. Bu bağlamda Esma ve Ayşe, Zaza medyasının, Zazaların öz temsili konusunda bir misyon üstlenmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Onlara göre etnik medya, yanlış temsillere karşı durmalı ve topluluğun kültürel mirasını koruma sorumluluğu üstlenmelidir. Bu çerçevede öz temsil, topluluk üyelerinin kendilerini medya aracılığıyla tanımlarını ve kültürel kimliklerinin toplumsal düzeyde görünür olmasını sağlamaktadır. Öte yandan Ali, Zaza medyasındaki tutarsızlıklara dikkat çekerek, bu durumun temsiliyet meselesine zarar verdiğini belirtmektedir. Özellikle Zaza TV’nin yayınlarında yalnızca belirli bir bölgeye ağırlık vermesi, topluluğun çeşitliliğini göz ardı etmekte ve Zaza kimliği ile kültürünü yeterince yansıtmadığına dair endişelere yol açmaktadır. Bu tür eksiklikler, Zazaların etnik medya tarafından etkili bir şekilde temsil edilmesini zorlaştırmaktadır. Ayrıca, medyanın yalnızca kültürel bir temsil aracı olmanın ötesinde, toplumsal ve politik düzeyde Zaza kimliğini savunma sorumluluğu taşıdığı da dile getirilmiştir. Bu bağlamda görüşmeciler, Zaza medyasının yalnızca kültürel temsili doğru bir şekilde yansıtmakla kalmayıp, aynı zamanda topluluğun sınırlarının inşasında önemli bir araç olması gerektiğini ortaya koymaktadır.

“Ana akım kanallar beni hiç çekmiyor, bomboş içerikler sunuyorlar ve bizi yanlış tanıtıyorlar. Anadilimizdeki yayınlar ise çok kesik kesik ve amatörce. Dile çok hâkim olmasam da Zazakî yayıncılıkta ciddi eksiklikler olduğunu düşünüyorum. Sosyal medya daha iyi bu konuda. Bir de Zazalar arasındaki inanç farklılıkları göz ardı ediliyor. Oysa bu farklılıklar zenginliğimiz. Bunları görmez ve saygı duymazsa, büyük kanallardan ne farkı kalır ki?” (Deniz)

“Can TV ve PİRHA bizim için önemli. Alevilik odaklı yayın yapıyorlar. Medyaya hiç Zazaların temsil edilip edilmediği gözüyle bakmadım, daha çok Aleviliğin temsili ilgimi çekiyor. Siyasi Zazacılığa pek ilgim yok. Anadilimiz Zazaca, ama diğer Zazalarla bağlarımız sınırlı. İnancımız ön planda. Bingöl veya Elazığ merkezli yayınlar genelde bizi ve inancımızı göz ardı ediyor. Merkezi medyadaki ırkçılık ve ayrımcılık ise zaten had safhada.” (İnci)

“Medyada Aleviler hiç yok. Aleviliği yanlış gösteriyorlar ya da hiç göstermiyor. Sadece birkaç tane küçük kanal var. Zazaca konuşanlar da inancımızı görmüyor. Halbuki Alevilik, bizim can damarımız. Medyamız, önce inancımıza sahip çıkmalı.” (Hasan)

Araştırmanın temsil konusundaki bulguları, ana akım medyaya maruz kalmanın Zaza topluluğu üzerindeki etkilerini ortaya koymaktadır. Görüşülen kişiler nezdinde ana akım medya Zazaları, çoğunlukla ya görmezden gelmekte ya da olumsuz tasvirlerle temsil etmektedir. Bu durum, Zaza bireylerinin öz saygısını azaltarak kimlik algılarını olumsuz yönde etkilemektedir. Etnik gruplarının kendi kimliklerine yönelik olumsuz medya temsillerine maruz kalmaları halinde, bu temsillerdeki basmakalıp

özellikleri içselleştirme eğiliminde olduklarını ve bunun da öz-klişeleştirmeyi sürdürebileceği (Turner, 1985, s. 87) bilinmektedir. Bu bağlamda, ana akım medyanın Zazalar hakkında sunduğu sınırlı ve yanıltıcı temsillerin, topluluk üyelerinin kendilerini ve kimliklerini algılamalarında olumsuz bir çerçeve oluşturabileceği söylenebilir. Diğer bir ifadeyle ana akım medyanın Zazaları ya olumsuz ya da eksik bir şekilde temsil etmesi, topluluk üyelerinde dışlanmışlık hissini pekiştirebilir. Bu tür bir dışlanmışlık hissi, Zaza topluluğu içerisinde düşük öz saygıya, kültürel kimlikten uzaklaşmaya ve toplumsal aidiyet duygusunun zayıflamasına yol açabilir.

Ana akımın sunduğu olumsuz temsil biçimleri karşısında, etnik medyanın sunduğu alternatif öz temsiller ise, topluluk üyeleri için büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda Zaza etnik medyası, ana akım medyanın eksik bıraktığı veya çarpıttığı kimlik unsurlarını görünür kılarak, Zaza kimliğini daha bütüncül ve olumlu bir çerçevede ele almaktadır. Öyle ki Turner (1985), kimliğin olumlu bir biçimde temsil edildiği sosyal bağlamların, bireylerin benlik algıları ve kimlik güvenlikleri üzerinde olumlu etkiler yarattığını ifade etmektedir. Bulgular, Zaza etnik medyasının topluluk üyelerine kendi kimlikleri hakkında alternatif ve daha olumlu bir bilgi kaynağı sunduğunu, bu sayede bireylerin etnik kimliklerine yönelik aidiyet duygularını güçlendirdiğine işaret etmektedir. Bununla birlikte, etnik medya da eleştirel bir değerlendirmeyi gerektirmektedir. Ana akım medyaya kıyasla daha az klişe tasvirler sunmasına rağmen, Zaza etnik medyasının da bazı alt grupları (örneğin, farklı inançtan veya belirli lehçeleri konuşan Zazaları) görmezden gelme veya marjinalleştirme riski taşıdığı göz ardı edilmemelidir. Dolayısıyla, Zaza kimliğinin medya aracılığıyla inşasında, temsilin hem çoğulcu hem de kapsayıcı olması gerektiği vurgulanmalıdır.

Genel olarak bakıldığında temsil konusundaki bulgular, Zaza etnik medyasının Zaza topluluğu üzerinde olumlu etkiler yaratma potansiyeline sahip olduğunu, özellikle de etnik gururu artırarak ve kültürel kimlik performansını güçlendirerek, kimlik inşasında önemli bir rol oynayabileceğini göstermektedir. Buna karşın, Zaza kimliği hakkında bilgi edinmek için yalnızca ana akım medyaya güvenmek, topluluk üyelerinin öz saygılarında azalmaya ve kimlik algılarında olumsuzluklara yol açabilir. Etnik medyanın sunduğu alternatif temsil biçimleri, ana akım medyadaki klişeleşmiş ve eksik temsillerin olumsuz etkilerini hafifletme potansiyeline sahiptir.

4. 2. Dil ve Kimlik İlişkisi Bağlamında Etnik Medya

Kimlik inşa süreçlerinde etnik medyanın oynadığı rol, özellikle dilin kullanımı bağlamında büyük önem taşımaktadır. Bu anlamda etnik medya, yalnızca topluluk içi iletişimi kolaylaştıran bir araç değil, aynı zamanda kolektif kimliğin şekillenmesine katkı sunan dinamik bir mekanizmadır. Görüşmelerde, katılımcıların büyük çoğunluğu, anadilde haber yapmanın ve iletişim kurmanın yalnızca pratik bir kolaylık sağlamadığını, aynı zamanda topluluk aidiyetini pekiştirdiğini vurgulamaktadır. Anadilin kamusal alanda kullanımı, hem iletişim etkinliğini artıran hem de topluluğun kültürel ve kimliksel sürekliliğini sağlayan temel bir unsur olarak görülmektedir (Azocar ve Funabiki, 2008, s. 9). Bu çerçevede, Zazaca gibi dillerin korunması ve geliştirilmesi, etnik kimlik inşasında merkezi bir konumda yer almaktadır.

Etnik medya, yalnızca dilin aktarımını sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda dilin kamusal görünürlüğünü artırarak kimlik bilincinin pekişmesine de katkı sunmaktadır. Görüşülen bireylerin tamamı, UNESCO’nun 2009 yılında Zazacanın tehlike altındaki diller arasında olduğu yönündeki açıklamasına atıfta bulunarak, bu tür uluslararası vurguların kendi medya pratiklerinin önemini artırdığına işaret etmektedir. Bu bağlamda etnik medya kuruluşları, anadili kullanarak içerik üretirken aynı zamanda dilin prestijini artıran ve onu kültürel direnç aracı olarak konumlandıran bir işlev üstlenmektedir. Öte yandan Zaza etnik medyası çalışanları, dilin sadece gündelik ve kültürel iletişimde değil, politik bir kimlik unsuru olarak da güçlenmesini amaçlayan içerikler ürettiklerini vurgulamışlardır. Anadilin medya yoluyla kamusal alanda görünür kılınması, Zazaların kolektif bellek ve ortak bilinçlerinin güçlendirilmesini de sağlamaktadır.

“Anadilde yayın yapmak, bize sadece pratik bir kolaylık sağlamıyor, aynı zamanda topluluğumuzun aidiyetini güçlendiriyor. UNESCO’nun Zazacanın tehlike altında olduğunu belirtmesi, bizim yayınlarımızın önemini daha da arttırdı. Bizler, anadilimizin kamusal alanda görünür olması ve Zazaların kolektif bilincini pekiştirmek gibi amaçlara sahibiz. Bu yüzden, işimiz, kimliğimizin gelecek nesillere aktarıldığı bir alan haline geliyor.” (İrfan)

Etnik medya pratikleri içerisinde dil, kimlik inşasında belirleyici bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Nitekim Zaza topluluğu içerisinde kimlik tanımları bakımından farklı perspektifler bulunmasına rağmen, dilin kamusal alandaki görünürlüğünün artırılması konusunda ortak bir hassasiyetin var olduğu gözlemlenmektedir. Bu bağlamda etnik medya, bir haber ve iletişim aracı olmanın ötesinde, kimliğin yeniden üretilmesini ve gelecek nesillere aktarılmasını sağlayan önemli bir kültürel üretim alanı olarak değerlendirilebilir.

“Zaza dilini önemsiyor ve onun için her türlü çabayı gösteriyoruz. Zazaca, Kürtçeden farklı bir dil ve Zazalar Kürt değil. Ama bazı yanlış politikalar Zazacayı Kürtçenin lehçesi gibi göstermeye çalışıyor. Oysa bu iki dil birbirinden farklı. Biz yayınlarımızda bunu sıkça vurguluyor ve bilimsel araştırmalara atıfta bulunuyoruz.” (Orhan)

“Zazaca yayın yapan bir kuruluş, tamamen Zazaca yayın yapmalı. Ama örneğin Zaza TV’de çok fazla Türkçe içerik var. Akşam haberlerini açıyorsun, spiker Türkçe konuşuyor. Bu, Zazakî bir kanal için ayıp. Bir de Dersimli bir Zaza, Zaza TV’yi ağız farkından dolayı anlamakta zorlanıyor. Zazaların kimliğini geliştirecek tartışmalara da yer vermiyorlar. Jîyan TV ise farklıydı, tamamen Zazaca yayın yapıyordu ve Vate Grubu dil standardizasyonunu sağlıyordu. Haberler, tartışmalar, belgeselle, hepsi Zazacaydı. Kimlik ve dil için çok önemliydi, muhtemelen bu yüzden kapatıldı.” (Hüseyin)

Orhan, Zazacanın bağımsız bir dil olarak tanınması gerektiğini ve Kürtçeyle karıştırılmaması gerektiğini savunarak, Zaza kimliğinin kültürel ve dilsel özgünlüğüne dikkat çekmektedir. Bu, Zazaların bağımsız bir topluluk ve kültüre sahip oldukları iddiasını güçlendiren bir söylemdir. Diğer taraftan Hüseyin, Zazaları Kürt olarak tanımlamakta ve medyanın dil standartizasyonu ile kültürel içeriğe odaklanmasının önemini vurgulamaktadır. Ona göre, Zaza TV’nin dilsel ve kültürel çeşitliliği

yansıtamaması Zaza kimliğinin kamusal görünürlüğüne zayıflatırken, Jîyan TV daha tutarlı bir dil politikası izleyerek Zaza kimliğini güçlendirmektedir. Bu bağlamda, dilin doğru kullanımı ve medyanın bu dili etkili bir şekilde yansıtmaması, Zaza topluluğunun kültürel kimliğinin inşa edilmesi ve toplum içerisinde görünür hale gelmesi açısından kritik bir öneme sahiptir. Bu görüşmeler dilin, toplumsal kimliğin inşasında nasıl merkezi bir rol oynadığını açıkça ortaya koymaktadır.

Zaza etnik medyasının homojen bir görüntü sergilemediği teorik tartışmada ifade edilmişti. Bu bakımdan toplulukların yanı sıra içerik üreticilerinin de inançları, sosyal, ekonomik ve politik koşulları, mesleki ideolojilerini, rollerine ilişkin anlayışlarını ve üretim süreçlerini etkilemektedir. Zaza kimliğine dair tahayyülleri ve toplumsal iktidara karşı konumlanışlarındaki farklılıklar, etnik medya kuruluşlarının ana akım medya dışında kendi aralarında çatışma noktalarının oluşmasına zemin hazırlamıştır. Buna rağmen Zaza etnik medyasında çalışma deneyimi, ana akım medyada çalışma deneyiminden farklıdır çünkü temsil ettiğini belirttiği Zazaların talep ve beklentilerine yanıt vermesi gerekir. Bu talep ve beklentiler de etnik medya çalışanları üzerinde ciddi bir baskı oluşturur.

Medya, ticari bir organizasyon olarak ele alındığında, ana akım izleyicinin beklentilerine hitap eden ve reklam veren odaklı bir içerik üretim sürecine sahip olması kaçınılmaz görünmektedir. Bu durum, etnik grupları kendi kimliklerine dair içerik arayışına yönlendirerek, ana akım medya dışında alternatif mecralara, özellikle de etnik medyaya yönelmelerine neden olmaktadır. Böylece bireylerin hem ana akım hem de etnik medya izleyicisi olmaları mümkün hale gelmektedir (Noronha ve Papoutsaki, 2014). Nitekim bu çalışma kapsamında görüşülen katılımcıların büyük bir kısmı, yalnızca etnik medyaya bağlı kalmayıp, aynı zamanda ana akım medya içeriklerini de takip etmektedirler.

Görüşmeler, medya tercihlerinin dil yetkinliğiyle doğrudan ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Genç katılımcılar, Zazaca bilmemeleri nedeniyle ağırlıklı olarak ana akım medyaya yönelirken, daha yaşlı görüşmeciler ise hem Zazaca hem de Türkçe bildikleri için her iki medya alanını da takip etmektedir. Ancak bu durum, etnik medya izleyiciliğinin yalnızca dil yeterliliğine bağlı olmadığına da işaret etmektedir; siyasi eğilimler, yaşam tarzı tercihi ve medya tüketim alışkanlıkları gibi faktörler de bireylerin medya tercihlerini belirleyen önemli unsurlar arasında yer almaktadır. Bununla birlikte, dijitalleşmenin etkisiyle geleneksel medyayı tamamen terk ederek içerik ihtiyacını yalnızca dijital platformlardan karşılayan bireyler de bulunmaktadır.

Etnik medya içerisinde en fazla ilişkilenen araç televizyon olarak öne çıkmaktadır. Bu durum, televizyonun kolay erişilebilir olmasının yanı sıra Zazalar arasında Zazaca okuma yazma oranının düşük olmasıyla da doğrudan ilişkilidir. Dilin büyük ölçüde sözlü iletişim düzeyinde kullanılması bu durumun nedenidir. Buna karşılık, yazılı basın organları olan gazete ve dergilerin etnik medya içerisindeki tüketimi yok denecek kadar azdır. Bu durum, medya çalışanı olmayan bireylerle yapılan görüşmelerin büyük ölçüde televizyon odaklı ilerlemesine neden olmuştur. Zaza etnik medyası, özellikle televizyon aracılığıyla dilin kimlik inşa sürecindeki rolünü pekiştiren bir araç olarak işlev görmektedir. Nitekim Zazacanın kamusal alanda görünürlüğüne artırarak, topluluk aidiyetinin ve kültürel kimliğin güçlendirilmesine katkı sunmaktadır.

“Televizyonda Zazaca yayın yapan kanalları izlediğimde, kimliğime dair daha fazla şey öğreniyorum. Daha önce aile içinde konuşulan bir dil olarak gördüğüm Zazacanın aslında medyada da var olabileceğini fark ettim. Bu, bana kimliğimin sadece ev ve çevremle sınırlı olmadığını hissettirdi.” (Mustafa)

“Zazaca yapılan yayınları dinleyince, yıllardır duyduğum ama konuşmaya çekindiğim kelimeleri hatırlıyorum. Özellikle gençler için bu tür yayınlar önemli çünkü çoğu, artık bu dili öğrenme fırsatı bulamıyor. Medya sayesinde dilimize ve kültürümüze sahip çıkabiliyoruz.” (Selahattin)

İçerik tüketicileri, genç kuşağın Zazaca konusundaki yetersizliğinin önemli sebeplerinden birinin Zazaca yayıncılığın eksikliği olduğunu vurgulamaktadır. Bu bağlamda, tamamen Zazaca yayın yapan düzenli bir etnik medyanın gerekliliğine dikkat çekilmektedir. Dil konusundaki iletişimsel yetersizlik, Zaza kültürünün zayıflamasına yol açmakta; medya ise yalnızca dilin değil, aynı zamanda topluluğun özgün kültürel ifadelerinin aktarımında da kritik bir rol oynamaktadır. Nitekim Karim (2003), etnik medyanın temel hedeflerinden birinin, ana akım medyanın çoğu zaman sağlayamadığı biçimde grupların dil odaklı kültürel ifadelerini yansıtmak olduğunu belirtmektedir. Matsaganis ve diğerleri (2011, s. 9-15) ise, etnik medya içeriklerinin topluluk üyelerinin “etraflarında olup biteni” anlamalarına yardımcı olmak amacıyla üretildiğini ifade etmektedir. Bu medya, dil aracılığıyla yalnızca topluluğa “doğru davranışlar” hakkında bilgi sunmakla kalmaz, aynı zamanda kültürel ifadelerin ve grup sınırlarının öğrenilmesine de katkı sağlar. Dolayısıyla belirsizlik veya kriz dönemlerinde etnik medya, izleyicilere destek ve rehberlik sunarak adeta bir “öğretmen” işlevi görebilmektedir.

“Ailem evde bazen Zazaca konuşuyor ama ben pek bilmiyorum. Instagram’da ve YouTube’da Zazaca içerikler görmeye başladığımda ilgimi çekti ve ufak ufağa kelimeleri öğrenmeye başladım. Ayrıca Zazalar hakkında daha fazla bilgi edindim ve kendimin farkına vardım. Medya olmasaydı, bu dili ve kültürü öğrenme şansım daha az olurdu.” (Deniz)

Genelde Türkçe kanalları izliyorum, Zazaca yayınlar hakkında pek bilgim yok. Zazaca anlıyorum ama konuşamıyorum. Zaza medyasının dil öğretmesini, özellikle okuma yazma öğretmesini isterim. Belli saatlerde bunu yapabilirler. Bir de bizim gibi gençlerde tarih bilinci yok, aileler de aktarmıyor. Bunun için bir şeyler yapmalılar.” (Aren)

“Zaza medyasının çabasını değerli buluyorum ama çevreme baktığımda, bizim kuşağın onları takip ettiğini sanmıyorum. Çoğumuz isimlerini bile bilmiyoruz çünkü gençlere hitap eden içerikler üretmiyorlar. Zaza medyası yaygınlaşsa bile, onları anlayacak bir kitle kalmadı. Sosyal medyaya yoğunlaşıp gençlere uygun içerikler üretmezlerse, dilimiz ve kimliğimiz yok olacak.” (Eylül)

Aren’in ifadeleri, Zazaca yayıncılığın eksikliğinin dilin ve kültürel aktarımın zayıflamasına yol açtığını gösteren önemli bir örnektir. Zazaca anlayan ancak konuşamayan biri olarak, medya aracılığıyla dilin öğretilmesini talep etmesi, etnik medyanın dilin sürdürülebilirliği açısından kritik bir işlev üstlenebileceğini ortaya koymaktadır. Eylül’ün ifadeleri ise, Zazacanın yaşatılabilmesi için etnik

medyanın içerik ve mecralarını genç kuşağın dil kullanım alışkanlıklarına uygun hale getirmesi gerektiğini göstermektedir. Medyanın varlığının tek başına yeterli olmadığını, onu anlayabilecek ve kullanabilecek bir kitlenin eksikliği nedeniyle etkisinin sınırlı kaldığını ifade etmesi, dilin yaşatılması açısından medya-politikalarının gözden geçirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Özellikle sosyal medyanın gençler üzerindeki etkisini vurgulaması, Zazacanın sürdürülebilirliği için geleneksel medya yerine dijital platformlara yönelmenin bir zorunluluk haline geldiğini göstermektedir. Bu bağlamda, dilin medya aracılığıyla aktarımının yalnızca içerik üretmekle değil, hedef kitleye uygun stratejiler geliştirmekle mümkün olacağı anlaşılmaktadır.

Zaza kimliği inanç, bölge ve ağız farklılıkları gibi çeşitli unsurlara dayanan çok katmanlı bir yapıya sahiptir ve bu durum, kimlik inşa süreçlerini karmaşık hale getirmektedir. Bununla birlikte Zazaca yayın yapan medya organları, bir yandan dilin yaşatılmasını sağlamak isterken diğer yandan belirli politik ve kültürel söylemler çerçevesinde kimlik inşasına katkıda bulunmaya çalışmaktadır.

4. 2. Etnik Medyada Etkileşimin Boyutları ve Kimliğe Etkisi

Zaza etnik medyasının, Zazacanın korunması ve kimliğin sürdürülmesi amacıyla gösterdiği çaba, Anderson'ın medyanın etnik ve ulusal kimlik oluşturmadaki rolünü anlatan görüşleriyle örtüşmektedir. Nitekim Anderson'a göre (2006, s. 35-45-67) medya, bir topluluğun üyelerini ortak bir kimlik etrafında birleştirir. Zaza medyasındaki içerik üreticileri de dilin ve kültürün devamlılığını sağlamak için benzer bir pratik içerisinde hareket ederler fakat burada ulusal bir kimlikten ziyade, etnik bir kimlik ve bölgesel bir aidiyet söz konusudur. Bu, Anderson'ın ulusal kimlikler üzerinden yaptığı analizle bağdaşsa da, Zaza medyasındaki içerik üretiminin daha yerel ve kültürel bir bağlamda şekillendiği söylenebilir.

Zaza etnik medyası, yalnızca içerik üretimiyle sınırlı kalmayıp aynı zamanda içerik üreticileri ile topluluk üyeleri arasında güçlü bir etkileşim alanı oluşturmaktadır. Bu bağlamda görüşme yapılan içerik üreticilerinin tamamı, hareket sahalarını “Zazaların yoğun olduğu bölgeler” şeklinde belirtmişlerdir; bu bölgeler, kimi zaman Bingöl veya Tunceli gibi çoğunlukla homojen Zaza şehirleri iken, kimi zaman Aksaray'ın küçük çaplı Zaza köyleridir. Etnik medya çalışanları, Zazaların yaşadığı bölgelerdeki kültürel ve dilsel özellikleri keşfetmek, topluluğun taleplerini doğru bir şekilde anlayabilmek için sahada aktif bir şekilde yer alırlar. Bu da onlara, sadece medya üretimi değil, aynı zamanda toplumsal bağları güçlendirme ve kimlik inşasına katkı sağlama fırsatı sunar. İçerik üreticilerinin birçoğu, Zaza köylerine yapılan gezilerde yerel halkla etkileşimde bulunarak, bölgedeki kültürel özellikleri, halk hikâyelerini ve gelenekleri belgelemeye çalışırlar. Zaza coğrafyasındaki geziler, içerik üreticilerine sadece işlerini yapma fırsatı sunmakla kalmaz, aynı zamanda toplulukla derin bağlar kurmalarını sağlar. Bu da içerik üreticilerinin kimliklerine olan bağlılıklarını güçlendirir ve Zaza kültürünü geleceğe taşıma adına önemli bir görev üstlenmelerini sağlar. Dolayısıyla etnik medya çalışanlarının her biri, sadece medya içerik üreticisi değil aynı zamanda kimlik savunucusu ve pekiştiricisi gibi hareket ederek, topluluğun kimlik egzersizi yapmasında rol oynar.

“Zazakî medya dil bilinci ve farkındalığı oluşturuyor. Zazaca konuşan herkes, politik kimliğimize bakmadan medya çalışanlarını dinliyor. Normalde bir araya gelmeyeceğimiz insanlar bile bizi

takip ediyor. Sahada ziyaretlerimizde insanlar, Zazalar ve dil hakkında sorular sorup, takip ettiklerini söylüyorlar.” (Hüseyin)

“Zaza kültürüne aşinayım ama gittiğim her yer bana yeni bir şey öğretiyor. Zaza coğrafyasını gezmek en sevdiğim iş. Alevi Zazalarla da bu gezilerde tanıştım, aramızda güçlü bir bağ oluştu. Doğaya saygıları beni çok etkiledi. Medya çalışanı olmasam, belki hep önyargılı kalacaktım.” (Orhan)

“İçerik üretmek için Zaza bölgelerinde yaşlılarla görüşüyor, yerel kültür hakkında sohbetler ediyorum. Çarpıcı hikâyeler çıkıyor. Yaptığım her şeyin gelecek nesillere kalacağını biliyorum. Yurt dışındaki Zazalar da paylaşımlarımıza duygusal yorumlar yapıyorlar. Uzakta olmak onları, köklerinden koparmıyor. Bu anlamda Zaza coğrafyası bize, biz onlara devamlı kimliği hatırlatıyoruz ve aramızda kalıcı, güçlü bir bağ kuruyor.” (Zerrin)

“Radyoda Zazaca yayınlar yaptığımda, dinleyicilerden sık sık ‘sizi dinlerken kendimi evimde hissediyorum’ şeklinde mesajlar alıyorum. Zaten insanın dili ve buna bağlı olarak kültürü evi değil midir? Nitekim bende onların hiçbirini yabancı olarak görmüyorum.” (Gülistan)

Medya çalışanları, haber ve içerik üretimi sürecinde Zaza topluluklarıyla doğrudan temas kurarak, farklı ideolojik ve dini kimliklerden bireyleri dil etrafında birleştiren bir etkileşim alanı oluşturmaktadır. Yerel halkla yapılan görüşmeler, sahada gerçekleştirilen ziyaretler ve diaspora ile kurulan çevrimiçi bağlar, Zaza kimliğinin yalnızca dilsel değil, aynı zamanda duygusal ve sosyal bir aidiyet biçimi olarak etkileşim içerisinde yeniden üretildiğini göstermektedir. Bu süreç, hem medya üreticilerinin hem de tüketicilerin aktif katılımıyla sürekli bir mekanizma oluşturarak, Zaza kimliğinin dinamik bir şekilde inşa edilmesine katkı sağlamaktadır.

“Zaza bir kanal köyümüze gelip, bizimle Zazaca konuştu. Her şeyi Zazaca yaptılar, bu beni çok mutlu etti. Bana ‘anne’ diye hitap ettiler. Köydeki tüm yaşlılarla görüştüler. Ama bir keresinde Kanal 7’den de geldiler, onlarla kimse pek konuşmak istemedi. Utandılar. Bizimkilere güvendiğimiz kadar onlara güvenmiyoruz.” (Asya)

“Burada Zazaca yayın yapan medya çalışanlarını hemen herkes tanıyor. Sık sık Nazımiye’ye gelip, kutsal mekânlarımızı çekiyorlar. Bir gelişme olursa haber vermemizi istiyorlar. Bazen insanlar onlarla tartışıyor, ‘niye bunu böyle yaptınız’ diye. Hoşlarına gitmeyen bir şey olunca hemen söylüyorlar.” (Rengin)

Asya, Zazaca yayınların topluluğun dil ve kültürüne olan bağlılığını güçlendirdiğini ve yerel halkın etnik medya ile daha derin bir bağ kurduğuna işaret ederken, Rengin, Zaza medyasının, toplulukla yakın bir ilişki içinde olduğunu ve halkın medya içeriklerine dair geri bildirimde bulunarak, kültürel temsillerin denetiminde etkin rol oynadığını ortaya koymuştur. Tüketiciler, Zaza medyasının içeriklerini yalnızca izleyen, okuyan veya dinleyen bireyler olmaktan öte, içeriklerin doğruluğuna, kültürel temsiline ve dilsel kullanımlarına dair eleştirilerde bulunarak üretim sürecine doğrudan

müdahil olmaktadır. Bu sayede, Zaza etnik medyası, topluluğun dinamik ve katılımcı bir kimlik inşa süreci yürütmesine imkân tanımakta, medya ile toplum arasındaki etkileşimi güçlendiren bir platform işlevi görmektedir.

Dilim benim kimliğimdir. O dilde bir şeyler duyunca, izleyince içim rahatlıyor. Medyada çalışan Zazalar bizi anlıyorlar, gelip gidiyorlar. Onlara güveniyoruz. Onlar olmasa, dilimiz, kültürümüz kaybolurdu. Onlar bizi dinliyor, biz de onları izliyoruz. (Belkis)

Etnik medya, Zazaca konuşan topluluk için bir kimlik aktarım aracı ve ifade biçimidir. Bu nedenle, içerik üreticileri ile tüketiciler arasında karşılıklılığa dayanan duygusal bağlar ve etkileşim, kimlik inşa sürecinde önemli bir unsur olarak görev görür. Bu ilişki içerisinde tüketiciler, medya aracılığıyla kimliklerini pekiştirirken, içerik üreticileri de topluluklarının ihtiyaçlarına göre üretim yapma konusunda ciddi bir sorumluluk duygusuyla hareket ederler.

SONUÇ

Bu çalışma, Zaza etnik medyasının kimlik inşa sürecinde oynadığı rolü temsiliyet, dil ve etkileşim boyutlarında ele alarak, sunduğu katkıları incelemiştir. Araştırma bulguları, etnik medyanın üç temel işlev üretmekte olduğunu ortaya koymuştur: ana akım medyanın eksik, çarpıtılmış ve olumsuz temsillerine karşı alternatif temsiller sunma, anadili kamusal alanda görünür kılma ve etkileşim yoluyla topluluk içi bağları güçlendirme.

Veriler, Zaza etnik medyasının yalnızca haber ve bilgi aktarımıyla sınırlı kalmadığını, aynı zamanda topluluk üzerinde kültürel ve duygusal bir bağlılık yarattığını göstermiştir. Görüşülen kişiler, ana akım medyanın Zazaları ya görmezden geldiğini ya da olumsuz temsil ettiğini belirtirken, etnik medyanın kimlik inşa sürecinde önemli bir rol oynadığını vurgulamışlardır. Bununla birlikte, belirli bölge ağızlarının ya da inanç gruplarının öne çıkarılması gibi eleştiriler, etnik medyanın kapsayıcılık konusunda daha dengeli bir strateji geliştirmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Dil boyutunda, etnik medyanın Zazacanın kamusal alanda daha fazla görünür olmasını sağlayarak, dilin yalnızca bir iletişim aracı olmanın ötesinde, kimlik inşasının merkezinde yer almasını desteklediği gözlemlenmiştir. UNESCO tarafından tehlike altındaki diller arasında gösterilmesi, Zazacanın korunması ve geliştirilmesi noktasında etnik medyanın rolünü daha da kritik hale getirmektedir. Etnik medya, topluluğun beklentisi doğrultusunda ortaya koyduğu çabayla, dilin prestijini artırarak, onu bir kültürel direnç aracına dönüştürmeyi hedeflemektedir. Ancak, medya içeriklerinin belli bölgesel ağızlara veya ideolojik bakışa dayalı üretilmesi, topluluk içerisinde tartışmalara yol açmaktadır. Öte yandan etnik medyanın anadil kullanımına dayalı kimlik inşasında, çeşitli zorluklarla karşı karşıya kaldığı gözlemlenmiştir. Özellikle genç kuşağın Zazacaya olan ilgisinin azalması ve dil yeterliliklerinin zayıflaması, dilin sürdürülebilirliği açısından ciddi bir risk oluşturmaktadır. Bu sebeple, etnik medyanın dilin korunmasının yanı sıra, gençlerin ilgisini çekebilecek içeriklerin üretilmesine odaklanması gerektiği sonucu ortaya çıkmıştır.

Etkileşim boyutunda etnik medya, tek yönlü bilgi akışı sağlayan bir araç olmaktan öte, içerik üreticileri ile topluluk üyeleri arasında karşılıklı etkileşime dayalı bir platform işlevi görmektedir. Bu etkileşim, Zaza kimliğinin yalnızca dilsel ve temsiliyet boyutlarını değil, aynı zamanda bu kimliğe sahip olanların sosyal aidiyet hislerini de pekiştirmektedir. Gerçekleştirilen görüşmeler, yerel halkla kurulan doğrudan temaslar ve çevrimiçi diaspora ile sürdürülen bağların, Zaza kimliğinin dinamik biçimde yeniden üretilmesine katkıda bulunduğunu ortaya koymuştur. Bu süreç, Anderson'ın (2006) medyanın kimlik oluşturmadaki rolüne dair teorileriyle örtüşmekte, ancak Zazalar bağlamında bu etkileşimin daha yerel ve kültürel bir zeminde gerçekleştiği gözlemlenmektedir.

Sonuç olarak Zaza etnik medyası, temsiliyet, dil ve etkileşim boyutları üzerinden kimlik inşa sürecinde çok yönlü ve dinamik bir rol üstlenmektedir. Temsiliyet açısından, ana akım medyanın eksik veya çarpıtılmış anlatılarına karşı alternatif bir söylem geliştirerek, Zaza kimliğinin kültürel ve tarihsel mirasını koruma işlevi görmektedir. Dil bağlamında, Zazacanın kamusal alanda görünürlüğünü artırarak, onu yalnızca bir iletişim aracı olmanın ötesine taşımakta ve politik-kültürel bir kimlik unsuru olarak güçlendirmektedir. Etkileşim boyutunda ise, içerik üreticileri ile topluluk üyeleri arasındaki karşılıklı ilişkiler, kimliğin teorik bir olgudan ziyade, pratikte yaşayan ve sürekli yeniden üretilen bir yapı olduğunu ortaya koymaktadır. Bu unsurların bir arada işlemesi, Zaza etnik medyasını kimliğin korunması, güçlendirilmesi ve gelecek nesillere aktarılmasında merkezi aktörlerden birisi haline getirmektedir. Ancak, bu çalışmanın sınırlılıklarının işaret ettiği alanda daha derinlemesine analizler yapılmasına ihtiyaç vardır. Özellikle topluluk deneyimlerinin geniş kapsamlı, incelikli bir şekilde ele alındığı ve etnik medya içeriklerinin alımlanma biçimlerine odaklanan çalışmalar, bu sürece önemli katkılar sunabilir. Bu çalışma, Zaza etnik medyasının kimlik inşasındaki rolünü temsiliyet, dil ve etkileşim boyutları üzerinden kapsamlı bir şekilde inceleyerek önemli bulgular ortaya koymuştur. Elde edilen bulgular, gelecek araştırmalar için bir temel oluşturmanın yanı sıra, izleyicilerin kimlik inşa sürecindeki rollerinin daha ayrıntılı bir şekilde anlaşılmasına yönelik yeni perspektiflerin geliştirilmesine de katkıda bulunabilir.

KAYNAKÇA

- Adıgüzel, O. H. (2023). “Ulusası Güler ve çok Kültürlü Toplumlarda Etnik Medya: Kuramsal Yaklaşımlar”. Medya ve Kültür, 3 (2), 152-178.
- Adıgüzel, O. H., & Hepkon, Z. (2023). “İki Dünya Arasında: Türkiye’deki Suriyeli Göçmenlerin Medya Kullanım Eğilimleri”. Etkileşim, 12(1), 60-83.
- Alanoğlu, M. (2019). Zazalar: Türkiye’nin Doğu ve Güneydoğu Bölgelerinde Yaşayan Etnik Grup. İçinde, TDV İşl  m Ansiklopedisi, (3. basım Ek-2. cild). Ankara. s. 688-690
- Anderson, B. (2006). Hayalî Cemaatler: Milliyetin Kökenleri ve Yayılmaları. M. H. Doğan (  ev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Azocar C. L. ve Funabiki J. (2008). “A Study Report; The Health of Ethnic Media: Needs and Opportunities”. Center for Integration and Improvement of Journalism.
- Barth, F. (2001). “Etnik Gruplar ve Sınırları”. (E. Kaya ve S. Gürkan   ev.). İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Berdibek, R. N. (2012). “Sey  dxan Kurij ile Zazaca ve Vate   zerine Söyleşi”. Zaza.net, Erişim Tarihi, 12 Temmuz 2024, Link: <http://www.zazaki.net/yazdir/haber/seydxan-kurij-ile-zazaca-ve-vate-uzerine-soylesi-1217.htm>
- Bianet. (2017). “Kapatılan Radyo ve TV’ler Nerede, Ne Zaman Yayına Başladı, Hangi Dilde Yayın Yapıyorlardı?”. Erřim, 12 Temmuz 2024, Link: <https://bianet.org/haber/kapatilan-radyo-ve-tv-ler-nerede-ne-zaman-yayina-basladi-hangi-dilde-yayin-yapiyorlardi-179353>
- Bing  lonline (2024). “Kanat’ın ‘Batı Kaynaklarında Zazalar ve Zazaca’ Kitabı   ıktı”. Erişim, 12 Temmuz 2024, Link: <https://www.bingolonline.com/haber/kanatin-bati-kaynaklarinda-zazalar-ve-zazaca-kitabi-cikti-79842.html>
- Boyce, C. ve Neale, P. (2006). Conducting In-depth Interviews: A Guide for Designing and Conducting In-depth Interviews for Evaluation Input. Watertown, MA: Pathfinder International.
- Budarick, J. (2018). “Ethnic Media and Counterhegemony: Agonistic Pluralism, Policy, and Professionalism”. International Journal of Communication 12 (15), 2406–2420

- Coşgun, A.T. (2019). “Çok kültürlü Toplumlarda Etnik Pazarlama Almanya'daki Türklere yönelik Etnik Pazarlama Faaliyetlerinin İncelenmesi.” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Cottle, S. (2000). “Introduction Media Research and Ethnic Minorities: Mapping the Field”. İçinde, *Ethnic Minorities and the Media: Changing Cultural Boundaries*. S. Cottle (Ed.), Buckingham: Open University Press, s. 1-30
- Gencin Sesi (2014). “Venge Welate Zazayan Yayın Hayatına Başladı.” Erişim, 12 Temmuz 2024, Link: <https://www.gencinsesi.com/venge-welate-zazayan-yayin-hayatina-basladi/>
- Gökırmaklı, İ. (2023). “Zazakî News Kurucusu Enver Yılmaz: “Zazaca Haber Üreterek Dili ve Kültürü Geleceğe Taşımak İstiyoruz”. [newslabturkey.org](https://www.newslabturkey.org), Erişim Tarihi, 12 Temmuz 2024, Link: <https://www.newslabturkey.org/2023/12/14/zazaki-news-kurucusu-enver-yilmaz-zazaca-haber-ureterek-dili-ve-kulturu-gelecege-tasimak-istiyoruz/>
- Gülınar, B. (2011). “Yabancı Öğrencilerde Kültürleşme ve Medya Kullanımı.” *Global Media Journal*, 2 (3), s. 51-68.
- Güntaş Aldatmaz, N. (2020). “Topluluk Dillerinin Kaybolması ve İletişim: Kırmancca (Zazaca) Örneği”. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hayır, C. (2017). “Etnik Medya Kavramı Çerçevesinde Avusturya’da Türkçe Yayınlanan Gazeteler Üzerine Bir İnceleme.” *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 1 (44), 60-79.
- İnce, S. (2017). “Türkiye’deki İlk Zazaca Gazete Kapanıyor.” *Rudaw*, Erişim Tarihi, 12 Temmuz 2024, Link: <https://www.rudaw.net/turkish/culture/14072017>
- Johnson John M. (2002). “In-Depth Interview.” J. B. Gubrium ve J. A. Holstein (Yay. Haz.). İçinde, *Handbook of Interview Research Context & Method*. Londra: Sage Publications.
- Kamer, H. (2016, 30 Eylül). “Kapatılan TV’lerin Yöneticileri Kararı Nasıl Değerlendiriyor?”. *BBC NEWS TÜRKÇE*, Erişim Tarihi, 12 Temmuz 2024, Link: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-37513869>
- Kara, B. ve Öztürk, G. (2009). “Etnik Pazarlama ve Etnik Reklamcılık.” *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, (11), 27-50.
- Karabeyeser, A. (2011). “Bir Kitle İletişim Aracı Olarak Televizyonun Zazaca İçin Önemi.” İçinde, *İ. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu (13-14 Mayıs 2011) Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları*, 385-392.

- Karim K.H. (2003) *The Media of Diaspora*. New York, NY: Routledge.
- Keskin, M. (2019). “Zaza Dili”. Mesut Özcan ve Hüseyin Çağlayan (Der.). *İçinde, Tarihsel ve Sosyolojik Gelişimi ile Zazaca*. Ankara: Kalan Yayınları.
- Kurij, S. (?). “Zazalar ve Zazaca Yazını”, Erişim: 17 Temmuz 2024, Link: http://www.zazaki.net/file/zazalar_v...pdf
- Matsaganis, M. D., ve Katz, V. S. (2014). “How Ethnic Media Producers Constitute Their Communities of Practice: An Ecological Approach.” *Journalism*, 15 (7), 926-944.
- Matsaganis, M., Matthew, D., Katz, V. ve Ball-Rocheach, S. (2010). *Understanding Ethnic Media: Producers, Consumers and Societies*, Los Angeles: Sage.
- Moseley, C., (2010). “UNESCO Atlas of the World’s Languages in Danger.” 3. Baskı Paris: UNESCO Publishing.
- Noronha, S. ve Papoutsaki, E. (2014). “The Migrant And The Media: Maintaining Cultural Identity Through Ethnic Media.” *İçinde, Communication Issues in Aotearoa New Zealand: A Collection of Research Essays*. G. Dodson, ve E. Papoutsaki (Ed.), New Zealand: Epress Unitech, s. 17-37.
- Riggins S.H. (1992) “The Media Imperative: Ethnic Minority Survival in The Age of Mass Communication”. *İçinde, Ethnic Minority Media: An International Perspective*. Stephen H. R. (Ed.), Newbury Park CA: Sage Publications, s. 1-22.
- Söylemez, İ. (2011). Geçmişten Günümüze Zazaca Dergiler: Kronoloji, Sorunlar ve Çözümler. *İçinde, I. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu*. (13-14 Mayıs 2011) Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları, 175-191.
- Turner, J. C. (1985). “Social Categorization and the Self-Concept: A Social Cognitive Theory of Group Behavior. *İçinde, Advances in Group Process: Theory and Research*. E. J. Lawler (Ed.), Greenwich, CT: JAI Press, s. 77–122.
- Varol, M. (2015). “Zaza Edebiyatında Tirêj Dergisinin Yeri.” *Mukaddime Dergisi*, 6(1), 139- 149.
- Vate (2024). “Vate Dergisi.” Erişim, 17 Temmuz 2024, Link: <https://vate.com.tr/tr/3-vate-dergisi/>
- Wimmer, A. (2013). “Ethnic Boundary Making: Institutions, Power, Networks.” Oxford/New York: Oxford University Press.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2008). “Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri” (6. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Zaza TV (2024). “Zaza TV Hakkında.” Erişim, 17 Temmuz 2024, Link: <https://www.zazatv.net.tr/hakkimizda/>

GEÇMİŞİN YÜKÜ: ÇOCUKKEN ÇALIŞAN YETİŞKİMLERİN ÇOCUKLARIN İŞÇİLEŞME SÜREÇLERİNİ DEĞERLENDİRMELERİ¹

Tuğba Canbulut² , Esmâ Erdin³

Öz

Bu araştırma, çocukluklarında işçileşme deneyimi yaşamış bireylerin, bu deneyimlerin toplumsal ve kişisel etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır. 18 yaş üzerindeki 15 katılımcı ile yapılan derinlemesine görüşmelerle, çocukların işçileşmesinin toplumsal cinsiyet, eğitim fırsatları, özgüven ve aile dinamikleri üzerindeki etkileri analiz edilmiştir. Fenomenolojik bir yaklaşım benimsenerek katılımcıların öznel deneyimleri ele alınmıştır. Veri toplama süreci, kartopu tekniği ile belirlenen katılımcılarla yapılan ses kayıtları ile gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerin ardından, MaxQda programı ile serbest ve tematik kodlama yöntemleriyle veriler analiz edilmiştir. Araştırma etik kurallara uygun şekilde yapılmış, katılımcıların kimlikleri anonimleştirilmiştir. Bulgular, çocukların işçileşmesinin, çocukluklarını olumsuz etkilediğini, eğitim fırsatlarını sınırladığını ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğini pekiştirdiğini göstermektedir. Katılımcılar, işçileşmenin özgüven, psikolojik sağlık ve aile içindeki güç dinamiklerine de zarar verdiğini belirtmişlerdir. Ayrıca, eğitim hayatlarının engellenmesi ve ekonomik baskılar, katılımcılarda pişmanlık ve olumsuz sonuçlara yol açmıştır. Sonuç olarak, çocukların işçileşmesinin yalnızca bireysel bir sorun olmadığı, aynı zamanda toplumsal eşitsizlik, eğitim hakları ve yapısal sorunlarla bağlantılı olduğu vurgulanmıştır. Araştırma, çocukların işçileşmesini engellemek için daha etkili müdahale stratejilerinin önemini ortaya koymaktadır.

Anahtar Sözcükler: Çocukların İşçileşmeleri, Çocuk Emeği, Çocuk İşçi, Çalışan Çocuk, Çalıştırılan Çocuk.

¹ Bu çalışma, TÜBİTAK BİDEB 2209- A Üniversite Öğrencileri Araştırma Projeleri Destekleme Programı (2023/1) tarafından desteklenmiş ve Çocukken Çalışma Deneyimi Olan Yetişkinlerin Çocuk İşçiliğine Bakışlarının Değerlendirilmesi (Evaluations of Child Labour by Adults Who Worked in Their Childhood) başlığı ile Multidisciplinary Children's Studies Congress-IV'de sözel bildiri olarak sunulmuştur. Çalışmanın etik onayı İstanbul Üniversitesi - Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu'ndan alınmıştır.

² Arş. Gör. Dr., İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, Sosyal Hizmet Bölümü, tugba.canbulut@iuc.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0055-1684

³ Lisans öğrencisi, İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, Sosyal Hizmet Bölümü, esma.erdin20@gmail.com, ORCID:0009-0001-4953-704X

THE BURDEN OF THE PAST: ASSESSMENTS OF ADULTS WHO WORKED AS CHILDREN ON CHILD LABOR PROCESSES

Abstract

This research aims to examine the societal and personal impacts of the experiences of individuals who had worked as children. In-depth interviews were conducted with 15 participants over the age of 18, analyzing the effects of child labor on gender, educational opportunities, self-confidence, and family dynamics. A phenomenological approach was adopted to explore the subjective experiences of the participants. The data collection process was carried out using a snowball sampling technique, with voice recordings from participants selected through this method. Following the interviews, the data was analyzed using both free and thematic coding methods in MaxQda software. The research was conducted in compliance with ethical guidelines, and the participants' identities were anonymized. The findings reveal that child labor negatively impacted the participants' childhoods, limited their educational opportunities, and reinforced gender inequality. Participants stated that child labor harmed their self-confidence, psychological health, and family power dynamics. Additionally, the restrictions on their education and economic pressures led to regret and negative consequences. In conclusion, it was emphasized that child labor is not only an individual issue but is also connected to broader societal inequalities, educational rights, and structural problems. The research highlights the importance of more effective intervention strategies to prevent child labor.

Keywords: Child Labor, Child Worker, Working Child, Child Employed.

GİRİŞ

Akademik bilgisi üretilmeye çalışılan sosyal durumların arka planında soru işaretleri vardır. Bu araştırmada çocuklar işçileşince neler olur? sorusuyla yola çıkılmıştır. Çocukların işçileşmesi, yalnızca ekonomik bir eylem değil, aynı zamanda toplumsal, kültürel ve psikolojik açıdan çok boyutlu bir olgudur. Bu bağlamda, çocuk işçiliği, çocuk kimliği, işçilik ve toplumsal yapılar arasındaki ilişkiler, çeşitli bilimsel ve toplumsal tartışmaları beraberinde getirmiştir. İşçileşme, çocukların yalnızca ekonomik bir eylemle iş gücüne katılımı değil, aynı zamanda toplumsal ve kültürel dinamiklerle şekillenen bir süreçtir. Belirtmek gerekir ki, çocukların işçileşmeleri, hem kökü iş olan işçi, işçilik, işçileşme gibi kavramların, hem de çocuk kimliği ve çocukluk süreçlerinin algılanışlarına göre farklı şekil ve içeriklerde çok sayıda bilimsel ve aktüel tartışmanın gündemi olmuştur. Karşımıza çıkma biçimleri çocukların çalışması/çalıştırılması, çocuk işçiliği, çalışan/çalıştırılan çocuk ve benzerleri şeklindedir. Araştırmada, çocukların işçileşmeleri, sadece bir iş ortamında fiziksel olarak varlık göstermeleri değil, toplumsal yapılar içinde kendilerine bir yer edinmeye çalışmaları olarak ele alınmıştır. Bu bağlamda, çocukların işçileşmesi, toplumsal süreçlerin bir parçası olarak görülebilir. Çocukların işçilik deneyimleri, sadece bireysel eylemler değil, onları şekillendiren toplumsal güçlerin etkisiyle oluşan süreçlerdir. Araştırmanın önermesi, çocukların işçileşmesi meselesinin sadece ekonomik bir sorun olmadığını, aynı zamanda toplumsal eşitsizlik, hak ihlalleri, eğitim hakkı ve toplumsal cinsiyet eşitsizliği gibi daha geniş sosyal sorunlarla da doğrudan bağlantılı olduğunu savunmaktadır. Bu araştırmada, araştırma ekibi çocukların bir iş/çalışma ortamında ücret karşılığı veya ücretsiz şekilde emeklerini sunmalarına bireysel bir eylemden öte toplumsal bir süreç olarak bakmaktadırlar. Söz konusu toplumsal sürece vurgu yapmak üzere, çocukların işçileşmeleri söylemini benimsemişlerdir.

Bu araştırma, çocukların işçileşme deneyimlerinin, sadece geçmişe dair bir olgu olmadığını, aynı zamanda bu deneyimlerin günümüzdeki toplumsal yapılar ve kişisel yaşamlar üzerindeki etkilerini de analiz etmeyi amaçlamaktadır. Çalışmayı benzer konulu diğer çalışmalara göre özgün kılan, çocukların çalışma deneyimlerini kavramsal olarak işçileşme olarak değerlendirmesi ile bu deneyimin yalnızca ekonomik ve bireysel sonuçlarını ele almakla kalmayıp, aynı zamanda toplumsal cinsiyet eşitsizliği, toplumsal haklar, eğitim fırsatları ve aile dinamikleri gibi daha geniş sosyo-kültürel faktörlerin etkilerini incelemesidir. Özellikle, çocukların işçileşme deneyimlerinin cinsiyet temelli farklılıkları ve bu farkların, çocukların toplumsal rollerini nasıl şekillendirdiği üzerinde durulmuştur. Araştırma ayrıca, çocukların yapabilirlikleri ve özne olma hakları üzerinde durarak, çocukların potansiyellerini nasıl gerçekleştirebileceği, bu potansiyellerin ne şekilde engellendiği üzerine derinlemesine bir analiz sunmaktadır.

Konu, çocukların toplumun aktif özneleri olduklarına ve yapabilirlikleri bağlamında toplumsal süreçlerin içinde yer alma/ma/ya dair kararları verme yetilerinin olması gerektiğine duyulan inançla, çocukluklarında işçileşme deneyimleri olan yetişkinlerin bu deneyimlerine dair aktarımları bağlamında ele alınmıştır. Araştırmanın katılımcıları yetişkinler, katılımcıların özneleri ise kendi çocukluk deneyimleridir. Bu kapsamda çalışma yakın zamanlı retrospektif bir çalışmadır. Araştırmanın amacı, çocukken çalışma deneyimi olanların çocukların işçileşmelerine dair değerlendirmeleri ile çocukların işçileşmelerinin etkilerini deneyimler üzerinden izleyebilmektir. Bu kapsamda ortaya atılan araştırma (alt) soruları ise şunlardır: Çocukların işçileşmeleri çocukların özne olarak haklarına erişimlerinde ne gibi kısıtlılıklar yaratır? Çocukların işçileşmeleri çocukların yapabilirliklerini nasıl etkiler?

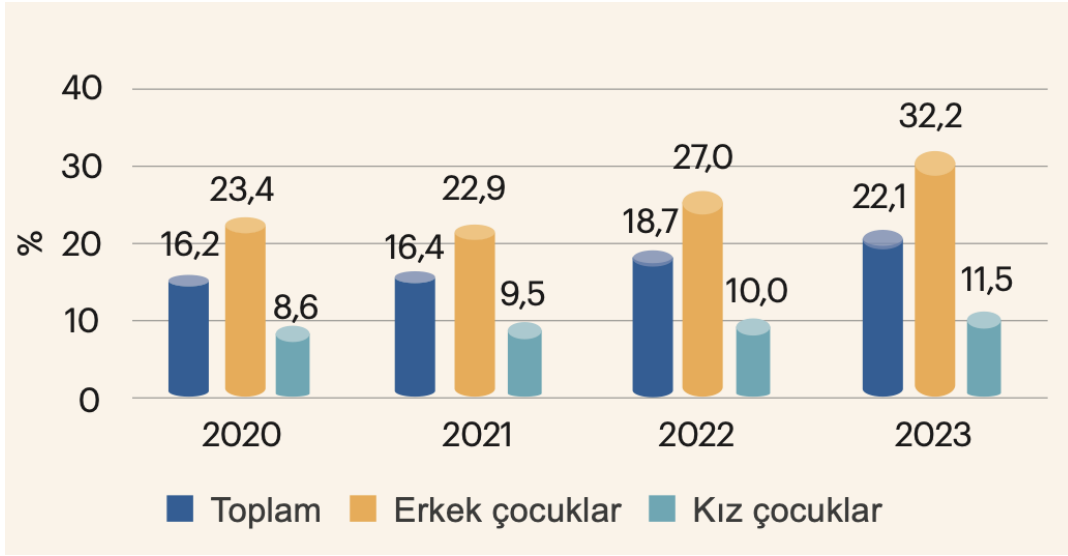
Araştırma kapsamında çocukken ücretli bir işte çalışma/çalıştırılma deneyimi olan yetişkinlerle derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. 18 yaş ve üzeri 15 katılımcı, en geç 1990'lı yılların sonları ve 2000'li yılların başlarına denk gelen çocukluklarına dair işçileşme süreçlerini anlatmışlardır. Görüşmelerle çocuklukta işçiliğin değerlendirilmesi, bugünkü hayata yansımaları ve bugün çocukların işçileşmesi sürecine nasıl bakıldığına dair veri üretilmiştir.

Makale, çocukların işçileşmelerine dair genel anlatıları, işçileşmenin itici güçleri ve sonuçlarını barındıran genel bilgiler; araştırmanın yürütülme sürecini içeren yöntem; araştırma kapsamında ulaşılan bulguların tartışılarak sunulduğu bulgular ve tartışma bölümlerinin ardından sonuçlandırılmıştır.

2. Genel Bilgiler

Çocukların işçileşmeleri, toplumsal adalet bağlamında, fırsat eşitsizlikleri ve sosyal dışlanma ile doğrudan ilişkilidir. Bu bağlamda, adil gelir dağılımı ve fırsat eşitliği sağlanmadığı sürece, çocukların iş gücüne katılımını engellemek zorlaşmaktadır. Bu durum, sadece ekonomik bir sorun değil, aynı zamanda toplumsal yapının derinlemesine bir yansımasıdır. Çocukların toplumsal süreçlerde aktif rol alması, sadece bireysel haklarıyla sınırlı değil, toplumsal bağlamdaki güç ilişkileriyle de şekillenir. Bu bakış açısı, çocukların yalnızca hak ihlalleriyle değil, toplumsal eşitsizliklerle de ilişkili birer özne olarak değerlendirilmesini sağlar. Çocukların yapabilirlikleri çocukların potansiyellerini gerçekleştirme kapasiteleri, toplumsal koşullar ve eşitsizlikler tarafından şekillendirildiğine odaklanır. Çocukken çalışma bu yapabilirliği engelleyen bir faktör olarak ele alınmaktadır. Çocukların işçileşmeleri, çocukların fiziksel ve psikolojik olarak gelişimlerini engellediği gibi, onların toplumsal hayatta aktif rol alabilme kapasitelerini de kısıtlar. Bu bağlamda, çocukların "yapabilirlikleri" işçileşme nedeniyle daralır, kişisel gelişim olanakları ve toplumsal katılım kapasiteleri sınırlanır. Her ne kadar bu çalışma retrospektif bir hareketle çocukluğunda işçileşen yetişkinlerden veri toplasa da araştırmanın yürütüldüğü dönemin Türkiye'sinin de çocukları işçilemekten uzak değillerdir. Grafik 1, 15-17 yaş aralığında iş gücüne katılan çocukların durumuna dair veri sunmaktadır. Artan toplam dikkat çekicidir.

Grafik 1. 15-17 Yaş Grubunda Cinsiyete Göre İş Gücüne Katılma Oranı

Kaynak: https://www.tuik.gov.tr/media/announcements/Turkiye_Cocuk_2023.pdf,

Erişim Tarihi: 18.01.2025

2.1. Çocukların İşçileşmelerine Dair Genel Bilgiler

Çocuk işçiliği, dünya çapında yaygın ve karmaşık bir sorundur. Çocukların erken yaşlarda iş gücüne dahil olması, yalnızca ekonomik bir mesele değil, aynı zamanda sosyal adalet, insan hakları ve çocuk gelişimi bağlamında önemli bir sorundur (Uygur ve Dikbayır, 2022; Şahin, 2012). Literatürde, çocuk işçiliği sorununun sosyo-ekonomik faktörler tarafından şekillendirildiği vurgulanmaktadır. Yoksulluk, gelir eşitsizlikleri ve ekonomik krizler gibi yapısal sorunlar, çocukların iş gücüne katılımını artıran başlıca etkenler arasında yer almaktadır (Ferguson, 2010; Rogers vd., 2011). Çocuk işçiliği, yalnızca ekonomik olarak zorlayıcı bir süreç olmakla kalmaz, aynı zamanda çocukların gelişimsel süreçlerini de engelleyen bir olgudur. Bu durum, çocukları eğitim, sağlık, psikolojik gelişim gibi temel haklardan mahrum bırakmaktadır (Ferguson, 2010). Çöpoğlu (2018), çocuk işçiliği ile çocuk çalışması arasındaki farkları ele alarak, çocuk işçiliğinin genellikle sömürüye dayalı olduğunu ve çıraklık gibi düzenlemelerin bu sorunu daha da derinleştirdiğini belirtmektedir. Özellikle Türkiye'de çocuk işçiliği, sosyal bilimler alanında yoğun bir şekilde incelenen bir konu olup, çok sayıda akademik çalışma bu sorunu farklı açılardan ele almaktadır. Gülcan ve Ural (2024), çocuk işçiliği üzerine en fazla akademik üretimin Sosyal Bilimler Enstitüleri'nde yapıldığını ifade etmektedir. Ancak, çocuk işçiliği sorununun çözümü, yalnızca akademik bir mesele değil, toplumsal bir sorundur. Yiğitbaş (2023), çocuk işçiliği üzerine yapılan çalışmaları halk sağlığı perspektifinden incelemiş ve pandemi sonrası dönemde bu konuda artan bir literatür üretiminin olduğunu ortaya koymuştur.

En çok göze çarpan neden, ekonomik gerekçelerdir. Yoksulluk, düzensiz gelir ve gelir dağılımındaki adaletsizlik nedeniyle ailelerin yaşam koşullarının zorlaşması (Dursun ve Aksakal, 2018; Edmonds ve Pavcnik, 2005; Fidan, 2004, Durgun, 2019); ailelerin ekonomik hayatta kalma stratejilerinde çocuk emeğine ihtiyaç duymaları (Basu ve Van, 1998; Cunningham, 2001; Zabcı, 2003; Kösesoy ve Oğuzöncül, 2020); çocuk emeğine ihtiyaç duyulan ailelerde çocukların işçileşmesinin kuşaklara arası aktarımı (Gün, 2017) öne çıkmaktadır.

Yoksulluğa ek olarak savaşın çocukları gelişim sürecinde ihtiyaç duydukları imkanlardan yoksun bırakmasına (Avşar Kurnaz, 2007); göçün çocukları aileleriyle birlikte düşük ücretli işlere yöneltebildiğine (Bilgili, 2022), eğitim durumlarının etkisine (Tokatlıoğlu ve Aykaç, 2020) toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin ekonomik güvencesizliği pekiştirdiğine (Berkman, 2022) de dikkat çekilmektedir.

Çocuk işçileşmesindeki sosyo-ekonomik etkenler ise küresel piyasa ve toplumsal algı ile ilişkilendirilmektedir. Piyasa vurgusunda, çocukların karşı koyma güçleri olmamasıyla ilişkili olarak düşük ücretlerle çalıştırılabilirliklerinin mümkün olduğuna ve bunun kalıcı bir çözüm olarak tercih edilebildiğine (Barışık vd., 2016), kayıt dışı ekonomide özellikle göçmen çocuk emeğinin tercih edilmesine (Harunoğulları, 2016; Lortoğlu ve Kurtulmuş, 2020); göçmen çocuk emeğinin sömürülmesinde göçmen çocukların diğer çocukların işçileşmelerinden farklı olarak, sorunlarının genelde bireysel trajediler olarak ele alınmasına (Çobaner, 2016; Sallan Gül, 2019) değinilmektedir. Öte yandan bazı toplumlarda çocukların çalıştırılması, yetişkinliğe geçişin normal bir parçası olarak görülmektedir (Gürsel, 2016).

2.2. Çocuklar İşçileşince Ne Olur?

Çocukların işçileşmelerinin sonuçları konusunda incelenen alanyazında eğitim, çocuk koruma sisteminin işlememesi, zorbalık, ihmal istismar, suç, bağımlılık, ev içi görünmeyen emek, iş cinayetleri temaları yer almaktadır. Çocukların işçileşmelerini çözümsüz bir hak ihlali olarak ele alan FİSA (2023), özellikle kayıtsız çalışma durumunda çocukların devletin korumasından uzak kaldıklarını belirtir. Çocuklar çalıştıklarında, genellikle okula devam edemez; hem çalışıp hem de okula gitmeleri durumunda ise akademik başarıları olumsuz etkilenir. Eğitim ve gelişim sürecinden uzak kalmak çocukların genel itibarıyla iyilik halini olumsuz etkiler (Erdoğan ve Semerci, 2019). Özkan vd. (2023), çocuk yaşta çalışılan ortamların, çocukların gelişimlerine olumsuz etkiler yaparak bağımlılık veya suçla ilişkileneceklerine neden olabileceğine dikkat çeker. İşçileşmek, çocukların güvenliğini de tehlikeye atar. Bu tehlikeler işveren tarafından şiddete uğrama, fuhuş veya çocuk pornografisi ile karşı karşıya kalma şeklinde ortaya çıkabilir (Kırca Kurt, 2021; Güngör, 2008). Çocukların işçileşmesini eğitim süreci ile ele alan Somel (2019), bir işte çalıştırılmasa dahi eğitim sürecinden uzaklaştırılan çocukların, ev içinde çalışmaya itildiklerini söyler. Bu durumda hem işçilik görünmez hale gelir hem de ev içi görünmeyen emek toplumsal ilişkileri etkiler. Eğitim Reformu Girişimi Raporuna göre (2022) haftada 21 saatten fazla ev işine katkıda bulunan kız çocuklarının %44,4'ü eğitim dışındadır; bu durum, ev içi emeğin de çocuk işçileşmesi olarak değerlendirilmesini gerektirir. Çocukların işçileşmeleri, beraberinde çocuk iş cinayetlerini de getirebilmektedir. İSİG Meclisi Türkiye'de Çocuk İşçiliği ve Çocuk İş Cinayetleri Raporuna göre (2018), çeşitli sebeplerle işçileşen çocuklar, yeterli kontrol ve denetimler yapılmaması,

yasal korumanın sağlanmaması, sistemin işverenden yana olması ve cezasızlıkla ilişkili olarak artan iş cinayetlerinin birer parçası olabilmektedirler.

Çocukları koruma amaçlı uluslararası hukukun uygulanması her geçen gün önem kazanmakta; ancak küreselleşmenin neden olduğu yoksulluk ve eşitsizlikler, bu mücadelede önemli engeller oluşturmaktadır (Kayhan, 2012). Evrensel anlamda çocukların işçileşmeleri ile mücadele, çeşitli uluslararası kuruluşlar tarafından yürütülmektedir. ILO'nun 1973'te imzalanan 138 No'lu "Asgari Yaş Sözleşmesi" ve 1999'da imzalanan 182 No'lu "En Kötü Biçimlerdeki Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması Sözleşmesi" gibi iki temel sözleşmesi bu alanda ön plana çıkmaktadır (Beşoluk, 2022; Öngel, 2015). Cumhuriyetin ilk yıllarında ise böyle bir düzenleme yoktur:

"Türkiye Cumhuriyeti'nin 1924 Anayasası ve 1926 tarihli Borçlar Yasası, çalışan çocukları koruyucu düzenlemeler içermemektedir; yalnızca çıraklık sözleşmesine ilişkin bir maddeye yer verilmiştir. Çocuk işçiliğiyle mücadelenin, geçici projelerle ve koordinasyonsuz bir şekilde yürütülmesi, bütçede ayrı kalemlerin olmaması ve düzenli veri toplanmaması gibi unsurlar, mücadeleyi zayıflatmaktadır" (Ulutaş ve Ulutaş, 2019: 2581).

Mücadelede hukuki düzenlemeler kadar toplumsallaşmaya dair süreçler de göz önünde bulundurulmaktadır. Güçlü sosyal bağların güçlü bir sosyal sermaye oluşturabileceğini ve çocukları işçileşmeye iten sebepleri giderebileceğini (Patrinos ve Grootaert, 1999); çocukların eğitim ve psiko-sosyal destek programlarıyla güçlendirilmelerinin önemini (Aptekar, 1994; Klasen ve Lamanna, 2009, Bolgün ve Işık, 2017); okul sübvansiyonu gibi yoksul çocukları işçileşmek yerine okulda tutmaya yönelik teşviklerin artırılmasının işe yararlığını (Paul Schultz, 2004); hem eğitimde hem de sosyal destekte etkin yönetim sağlayabilecek sağlam kurumsal zeminlerin oluşturulması ve kurumların düzenleyici reformlar oluşturmalarının gerekliliğini (Pritchett, 1999); çocukları işçileşmeye yönlendiren kültürel faktörlerin evrensel ilkelerle eritilmesi ve toplumun tüm kesimlerinin bu konuda hemfikir olmasının önemini (Gökalep, 2011); çocukların fikirleri alınarak ve deneyim alanları genişletilerek onları mücadelenin aktif öznesi olarak görmenin kıymetini (Elkin ve Rosch, 1990; Morrow, 2008; Şahin, 2018) ele alan çalışmalar mevcuttur.

3. Yöntem

Niteliksel araştırmalar, disiplinler arası bütüncül bir bakış açısını temel alarak araştırma probleminin yorumlayıcı bir yaklaşımla değerlendirilmesini içermektedir. Bu araştırma, fenomenolojik bir yaklaşımı benimseyerek, çocukluk yıllarında çalışma deneyimi yaşamış bireylerin bu deneyimleri ve günümüzdeki etkileri üzerine derinlemesine bir inceleme yapmayı amaçlamaktadır. Niteliksel araştırma yöntemleri, disiplinler arası bir bakış açısı sunarak, araştırma probleminin daha kapsamlı ve yorumlayıcı bir biçimde ele alınmasına olanak tanımaktadır. Fenomenolojik yaklaşım, bireylerin deneyimlerinin derinlemesine anlaşılmasını sağlamak amacıyla seçilmiştir. Bu yaklaşım, bireylerin öznel deneyimlerini anlamaya yönelik olduğu için, çocukluk döneminde işçileşmiş kişilerin kişisel anlam dünyalarını daha iyi anlamaya olanak tanır. Araştırma, katılımcıların bireysel deneyimlerini anlamayı ve çocuklukta yaşadıkları işçilik deneyimlerinin bugünkü yaşamlarına etkilerini değerlendirmeyi

hedeflemiştir. Çalışmada çocukluk yıllarında çalışma/çalıştırılma deneyimi olan bireylerle görüşmeler yapılmıştır. Katılımcılardan çocukluklarındaki çalışma deneyimlerini aktarmaları, çocukken çalışmanın bugünlerine etkisini değerlendirmeleri istenmiştir. Deneyimler odağında bir izleği olan bu araştırmada fenomenolojik yaklaşım esas alınmıştır.

Bu çalışma, çocuk işçiliği olgusunu toplumsal yapılar ve güç ilişkilerinin şekillendirdiği bir sosyal inşa olarak ele alır. Ontolojik olarak, toplumsal gerçekliğin sabit ve objektif bir yapısı olmadığını, aksine toplumsal faktörler ve bireysel deneyimlerin etkisiyle sürekli olarak yeniden şekillendiği kabul edilmektedir. Epistemolojik olarak ise, toplumsal gerçekliği ve çocukların işçileşme deneyimlerini anlamak için yorumlayıcı bir yaklaşım benimsenmiştir. Katılımcıların kendi deneyimlerine ve anlam dünyalarına odaklanarak, bu deneyimleri derinlemesine analiz etmek amaçlanmıştır. Bu bağlamda araştırma, nitel bir yöntemle gerçekleştirilmiştir. Çünkü amaç, çocuk işçiliği deneyimlerinin bireysel ve toplumsal düzeyde nasıl şekillendiğini anlamak, bu süreçlerdeki anlamları çözümlemek ve katılımcıların subjektif deneyimlerine odaklanmaktır. Nitel araştırma, sosyal olguların derinlemesine incelenmesi ve bireylerin yaşadıkları deneyimlerin anlamlandırılması açısından en uygun yöntem olarak seçilmiştir. Derinlemesine görüşmeler, katılımcıların kendi hikayelerini özgürce anlatmalarına olanak tanır ve bu sayede araştırmanın ontolojik ve epistemolojik temelleriyle tutarlı bir veri toplama süreci sağlar.

3.1. Veri Toplama Süreci

Veri toplanacak katılımcılara kartopu tekniği ile ulaşılmıştır. Başlangıçta seçilen katılımcıların tavsiyeleri ile diğer katılımcılar araştırmaya dahil olmuşlardır. Başlangıçtaki katılımcılar ise araştırmacıların çeşitli sosyal mecralarda yaptıkları araştırma duyurusuna olumlu cevap verenlerle belirlenmiştir.

Katılımcıların seçim kriterleri şu şekildedir:

- Katılımcıların çocukluk yıllarında herhangi bir işte çalışmış olmaları.
- Araştırma sürecinde ses kaydı alınmasına onay vermeleri.
- 18-30 yaş aralığında olmaları.

Görüşmeler, katılımcılarla gönüllü katılım esasına dayanarak gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın güvenliğini sağlamak için katılımcılara tüm süreç hakkında detaylı bilgi verilmiş, kişisel bilgileri anonimleştirilmiştir. Katılımcılara ayrıca ses kayıtlarının sadece araştırma amacıyla kullanılacağı ve hiçbir şekilde üçüncü şahıslarla paylaşılmayacağı konusunda güvence verilmiştir. Katılımcılarla yapılan derinlemesine görüşmeler, kendilerini ve araştırmacıyı herhangi bir şekilde rahatsız etmeyecek yer ve zamanlarda yapılmıştır. Görüşmeler yaklaşık 40 dakika sürmüştür.

Çalışma 15 kişi ile doyuma ulaşmış; görüşmelerde anlatılanlar birbirini tekrar etmeye başlamıştır. Çalışmada doygunluk, katılımcılar arasındaki görüşmelerde tekrarlayan temalar ve benzer yanıtların ortaya çıkmasıyla belirlenmiştir. Doygunluk noktası, veri toplama sürecindeki görüşmelerin çoğunda katılımcıların benzer anlatılar sunduğu, yeni görüşlerin mevcut temalar üzerinde anlamlı bir yenilik sağlamadığı anda tespit edilmiştir. 15 katılımcının görüşmeleri sonunda elde edilen veriler, temalar arasında benzerlik ve çeşitliliğin yeterli düzeyde olduğunu gösterdi. Doygunluk noktası, katılımcıların farklı yaş aralıkları ve işçileşme deneyimlerine sahip olmalarına rağmen, benzer sosyal ve kültürel faktörleri vurgulamalarıyla tespit edilmiştir. Bu kriterler doğrultusunda, araştırmanın kapsamı ve amaçları göz önünde bulundurulduğunda 15 katılımcının yeterli olduğu değerlendirilmiştir.

Veri toplama formu 18 sorudan oluşmaktadır. Form araştırma ekibince tasarlanmıştır. Soru formu ile, katılımcıların geçmişte çalışma/çalıştırılma sebeplerine, çalıştıkları döneme dair deneyimlerine, çocukken çalışmanın bugün katılımcıların hayatındaki etkilerine odaklanılmıştır. Katılımcı profili Tablo 1’de verilmektedir.

Tablo 1. Katılımcı Profili

KOD	YAŞ	CİNSİYET	MEVCUT İŞ	EĞİTİM DURUMU	ÇOCUKKEN ÇALIŞTIĞI İŞLER	ÇOCUKKEN ÇALIŞMA YAŞI
G 1	38	Kadın	Ücretli Bir İşte alışııyor	İlkokul Mezunu	Tekstil	16, 17
G2	34	Erkek	Tekstil	Ortaokul Mezunu	Tekstil, İnşaat	12
G 3	28	Kadın	Satın Alma Uzmanı - Özel Sektör	Üniversite Mezunu	Tekstil	15
G 4	37	Erkek	Güvenlik Görevlisi	Lise Mezunu	Yufkacılık (çırak), Seyyar Satıcılık	9, 10
G 5	19	Kadın	Part Time Satış Danışmanı, Fotoğrafçılık	Üniversite Önlisans Öğrencisi	Esnaf yanında çırak olarak, garson	6, 13
G 6	27	Kadın	Ücretli Bir İşte alışııyor	Ortaokul Mezunu	Tekstil	14, 15
G 7	26	Kadın	Reyon Yöneticisi	Lise Mezunu	Tekstil	13
G 8	41	Kadın	Part Time Temizlik Görevlisi	İlkokul Mezunu	Tarla İşçisi	12, 13
G 9	20	Kadın	Günlük işlerde çalışma- öğrenci	Üniversite Lisans Öğrencisi	Tekstil , garson	15
G 10	21	Kadın	Muhasebe Elemanı	Üniversite Mezunu	Tekstil	14, 15
G 11	23	Kadın	Yazılım Şirketine staj yapıyor	Üniversite Mezunu	Kasiyerlik	12, 13
G 12	26	Kadın	Ücretli Bir İşte alışııyor	Ortaokul Mezunu	Tekstil	14
G 13	28	Kadın	Bir kanalda yapım yönetim asistanı	Üniversite Mezunu	Tekstil, satış danışmanı	12, 13
G 14	23	Kadın	Klinik Destek Elemanı	Üniversite Mezunu	Düğün salonunda fotoğraf dağıtıcı	14
G 15	24	Kadın	Reyon Yöneticisi	Üniversite Mezunu	Garson	16

3.2. Veri Analiz Süreci

Bu araştırma kapsamında elde edilen bulgular katılımcıların çocukluk deneyimleri üzerinden kurguladıkları çocukluk algıları, çocukken çalışma deneyimleri, çocukken çalışmanın sosyal ve bireysel etkileri üzerinden hazırlanmıştır. Öncelikle tüm görüşmelerin yazıya dökülmesinin ardından MaxQda Analiz Programı ile hazırlanan kelime bulutu ile bütünsel bir değerlendirme yapılmış ardından her temada ön plana çıkan kelimeler değerlendirilmiş ve sonunda çocukluk algıları, çalışma deneyimleri ve çalışmanın etkileri alt başlıkları kapsamındaki bulgular alanyazın karşılaştırması ile yazılmıştır.

Ses kayıtlarının deşifresi sırasında tüm katılımcı bilgileri anonimleştirilmiştir. Deşifre metinleri her iki araştırmacı tarafından önce (bireysel) serbest kodlama ile ardından (birlikte) tematik kodlama ile analiz programına aktarılmıştır. Kodlama süreci, çalışmanın teorik çerçevesiyle uyumlu olarak geliştirilmiştir. Kodlama, veri setini teorik temalar etrafında organize etmek amacıyla yapılan bir süreçtir. İlk olarak, veri setindeki ham veriler dikkatlice incelenmiş ve bu verilerle uyumlu temalar belirlenmiştir. Temalar, daha önce belirlenen teorik çerçeveye ilişkilendirilerek, anlamlı kategoriler halinde gruplandırılmıştır. Bu aşamalarda her iki araştırmacı bireysel olarak kodlama yapmış ve sonra ortak bir oturumda kodlamalar gözden geçirilmiştir. Bu süreç, veri doğruluğunun artırılmasını ve araştırma bulgularının daha tutarlı olmasını sağlamıştır. Kodlama süreci, her bir kodlayıcının farklı veri kümeleri üzerinde çalışmasıyla ve sürekli geri bildirimler ile düzenlenmiştir. Serbest kodlama olarak isimlendirilen ilk aşamada, katılımcıların verdiği yanıtlarda öne çıkan anahtar kelimeler, temalar ve ifadeler belirlenmiştir. Katılımcıların verdiği cevaplar üzerindeki anahtar kelimeler, ifadeler ve kavramlar serbest kodlama yöntemiyle çıkarılmıştır. Araştırma ekibi, katılımcıların ifade ettikleri duygu, düşünce ve deneyimlere dair başlangıç kodlarını belirlemiştir. Bu aşama, verinin daha genel bir düzeyde anlaşılmasını sağlamaktadır. Tematik kodlama olarak isimlendirilen sonraki aşamada, bu anahtar temalar daha geniş bir çerçevede sınıflandırılmış ve benzer temalar arasında ilişkiler kurulmuştur. Tematik kodlama, verilerdeki anlamlı örüntüleri, ilişkileri ve benzerlikleri ortaya koyarak, daha derinlemesine bir analiz yapılmasını sağlar.

3.3. Araştırma Etiği

Çalışmanın etik onayı İstanbul Üniversitesi - Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu'ndan alınmıştır. Bu onay doğrultusunda, araştırma süreci boyunca katılımcıların güvenliği, gizlilikleri, gönüllülük esasına dayalı katılım ve psiko-sosyal etkiler konusunda gerekli tüm önlemler alınmıştır. Şöyle ki, çocukluklarında işçileşmiş bireyler, bu deneyimlerini paylaşırken, duygusal yük hissedebilir ve ikincil travmaya maruz kalabilirler öngörüsü ile hareket edilmiştir. İkincil travma, katılımcıların paylaştıkları travmatik anıların araştırmacı üzerinde oluşturabileceği duygusal etkiler anlamına gelir. Bu çalışmada, ikincil travmayı önlemek için alınan önlemler şunlar olmuştur: Her görüşmeden önce katılımcılara görüşmelerin istekleri doğrultusunda sonlandırılabilceği hatırlatılmıştır. Katılımcıların kimliklerinin kesinlikle gizli tutulacağı, ses kayıtlarının anonimleştirileceği ve sadece araştırma amacıyla kullanılacağı belirtilmiştir. Bu sayede, katılımcıların güvenliği korunmuş

ve psikolojik rahatlıkları sağlanmıştır. Katılımcılarla yapılan görüşmeler, rahat ve güvenli bir ortamda gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler, katılımcıların kendilerini rahat hissettikleri zaman ve yerlerde yapılmış, bu da onların duygusal rahatlıklarını sağlamıştır. Araştırma ekibi, katılımcıların duygusal yükünü hafifletmek amacıyla empatik bir yaklaşım benimsemiş, görüşmelerin sonunda katılımcılara olabildiğince pozitif ve güven verici bir deneyim sunmuştur. Araştırmacılar, bu süreçte kendilerinin de duygusal yükten etkilenmemek adına gerekli psikolojik hazırlığı yapmış ve gerektiğinde birbirlerine destek olmuşlardır.

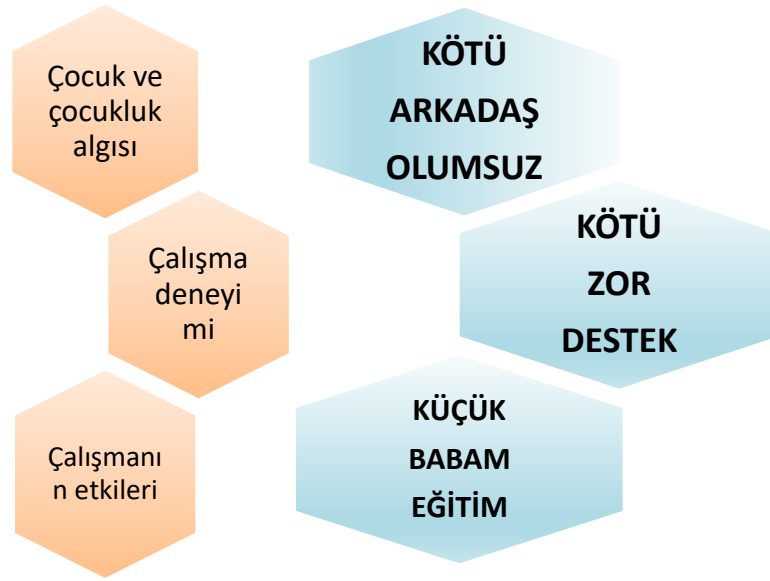
4. Bulgular ve Tartışma

Araştırmanın bulguları, tüm görüşmelerde ön plana çıkan kelime bulutu, tema bazlı en yoğun kullanılan kelimelerin gösterimi ve anlatılanlardan temalar bazında derlenen alıntılardan oluşmaktadır. Görsel 1’de görüldüğü gibi, kelime bulutundaki çocuk ve çalışmak kelimelerinin en yoğun kelimeler olmasının araştırmanın konu başlığı ile ilişkisi kurulabilir. Kötü, zor, baskı, erken gibi kelimelerin yoğun kullanımı, bu çalışmaların genellikle olumsuz koşullar altında gerçekleştiğini ve katılımcıların yaşadığı zorlukları dile getirdiğini göstermektedir. Babam, kardeşim ve annem gibi aile üyeleriyle ilgili kelimelerin sıklığı, aile yapısının ve dinamiklerinin rolünü açığa çıkarmaktadır. Okul ve eğitim kelimeleri, katılımcıların eğitim fırsatlarına erişim eksikliklerinin de önemli bir konu olduğunu ortaya koymaktadır. Destek ve sosyal kelimeleri, toplumsal desteklerin ve kaynakların bu deneyimlerdeki rolünü vurgulamaktadır. Maddi, ekonomik gibi kelimeler, katılımcıların içinde bulundukları yoksulluğu işaret etmektedir. Ekmek kelimesinin varlığı, bu durumun temel geçim kaynağına atıfta bulunduğunu düşündürmektedir. Pişman ve maruz kelimeleri, yaşanan deneyimlerin duygusal ve sosyal sonuçlarına; genel duygular ve anıları gösteren olumsuz ve keşke kelimeleri, katılımcıların geçmiş deneyimlerine dair pişmanlık veya özlem hissettiklerine işaret etmektedir. Öz güven ve sorumluluk kelimeleri ise hem olumlu hem de olumsuz deneyimleri anlatan kelimelerdir.

Görsel 1. Kelime Bulutu

Görsel 2 temalarda en sık tekrar edilen ilk üç kelimeyi içermektedir. Burada, kelime bulutundaki sık tekrar edilenler arasında görülen çocuklar ve çalışmak kelimeleri, temalar arasındaki farkları görmek adına dışarıda tutulmuştur. Çocuk ve çocukluk algısı temasında en sık tekrar edilen kelimeler kötü, arkadaş ve olumsuz kelimeleridir. Burada kötü kelimesinin sık tekrar edilmesi, çocukluk algısının genellikle olumsuz şekillendiğini göstermektedir. Çocuklar, çeşitli çevresel faktörler ya da ailevi koşullar nedeniyle sık sık zorlayıcı deneyimler yaşayabilmektedirler. Bu temadaki arkadaş kelimesi ise, çocukların birbirleriyle olan ilişkilerini yansıtmaktadır. Olumsuz kelimesi, çocuklukta karşılaşılan engelleri, hayal kırıklıklarını ya da duygusal zorlukları ifade etmektedir. Bu kelimeler bir arada, çocukluk döneminin genellikle sadece neşeli ve masum bir dönem olmadığı, bazen zorlayıcı, yalnızlaştırıcı ve travmatik olabileceği bir bakış açısını sunmaktadır. Çalışma deneyimi temasının da en sık tekrar eden kelimesi kötü iken, takip eden kelimeler zor ve destek olmuştur. Kötü kelimesi burada da öne çıkmaktadır, ancak bu sefer iş yaşamındaki deneyimlerin olumsuz yönlerini vurgulamaktadır. Zor kelimesi, iş hayatındaki zorlukların, çalışma koşullarının ve başa çıkılması gereken engellerin altını çizmektedir. Destek kelimesi ise, iş yerindeki olumsuzlukların üstesinden gelmek için yardım ve dayanışma arayışını ifade edebilmektedir. Çalışmanın etkilerinde ise küçük, babam ve eğitim kelimeleri en sık tekrar eden kelimelerdir. Burada küçük kelimesi, kişilerin çocukluk dönemlerine geri dönmelerini, geçmiş deneyimlerinin ve ailevi etkileşimlerinin çalışmalarına olan etkisini işaret edebilmektedir. Babam kelimesi, özellikle aile içindeki rollerin ve babanın çocuk üzerindeki etkilerinin önemini vurgulamaktadır. Eğitim kelimesi, belki de iş hayatının getirdiği zorluklarla birlikte, eğitim ve öğrenim süreçlerinin nasıl şekillendiğini ya da bu süreçlerin nasıl engellendiğini anlatmaktadır.

Görsel 2. Temalarda En Sık Tekrar Eden İlk 3 Kelime

4.1. Çocuk ve Çocukluk Algısı

Tablo 2’de görüldüğü üzere katılımcıların kendi çocukluklarıyla ilgili ifadeleri, çocukken işçileşmelerinin yaşamları üzerindeki derin etkilerini ve yaşanan zorlukları açığa çıkarmaktadır. Katılımcıların neredeyse tamamı (sınırlı tutmak adına birebir örtüşen alıntılar tekrar alınmamıştır), çocukluklarının zor geçtiğini ve çocukluk dönemlerini yeterince yaşamadıklarını ifade etmektedir. Katılımcılar, çocukların işçileşmelerinin getirdiği sorumlulukların, normal bir çocukluk deneyimini engellediğini belirtmekte ve bunun onlara çocukluklarını kaybetmişlik hissettirdiğini dile getirmektedirler. Tam anlamıyla bir çocukluk yaşayıp yaşamadıkları konusunda şüphe taşıyan katılımcıların ifadeleri, çocukluk döneminin sadece oyun ve eğlence ile değil, aynı zamanda özgürlük ve keşif ile de ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Bu ifadeler, ekonomik koşulların, özellikle düşük gelirli ailelerdeki gençler üzerinde nasıl bir baskı oluşturduğunu göstermektedir. Çalışan çocuklar, sadece çocukluklarını değil, aynı zamanda eğitimlerine, arkadaşlık ilişkilerine ve psikolojik gelişimlerine de zarar vermiş olurlar. Zor bir çocukluk oldu ve açıkçası küçük yaşta çalıştığınız için çocukluğunuzu fazla yaşayamıyorsunuz gibi ifadeler, bu kişilerin erken yaşta bir yetişkin gibi sorumluluklar taşıdığını ve bu sorumlulukların onları, çocukluklarını yaşamaktan alıkoyduğunu göstermektedir. Çocukken çalışma deneyimi, özgürlük ve keşfetmenin engellenmesine yol açarak, bireylerin duygusal gelişimini etkileyebilmektedir (Avşar Kurnaz, 2007; Erdoğan ve Semerci, 2019).

G 6’nın Çocukluğumu kaybettim ifadesi, bu deneyimi duygusal bir yük olarak hisseden bir katılımcının perspektifini göstermektedir. Katılımcıların çocukluklarında yaşadıkları travmatik deneyimler, ilerleyen yıllarda bile duygusal ve psikolojik etkiler yaratabilir. G 14’te ise, çalışmak yerine aileleriyle vakit geçirebileceği, arkadaşlarıyla aktivitelere katılabileceği bir çocukluk için pişmanlık duyulması söz konusudur. Zaman kaybı ve yaşanmayan çocukluk temaları burada da vurgulanmaktadır. Katılımcılar, çalışma zorunluluğunun çocukluklarının gelişimine engel olduğunu ve potansiyellerini geliştirmek için gerekli zamanı bulamadıklarını hissetmektedirler.

G 1 ve G 2’nin çocukluğun yaşanmadığına dair ifadeleri, çocukların oyun oynamak, arkadaşlarıyla vakit geçirmek gibi temel haklardan mahrum kalmalarının toplumdaki eşitsizliklerle doğrudan ilişkili olduğunu göstermektedir. Sosyal çevre ve aile baskısının çocukluklarını nasıl etkilediğini anlatan katılımcılardan biri (G 2) dışarıya çıkma ve oyun oynama isteğinin engellendiği, başka bir katılımcı (G 3) sokakta oyun oynayarak geçen bir çocukluğa sahip olduğunu belirtse de aynı zamanda -kız çocuk olduğu için- ailesinin toplumsal cinsiyet rollerine dayalı eşitsizlik temelli baskısıyla baş etmek zorunda kaldığını vurgulamaktadır (Somel, 2019; ERG, 2022; Berkman, 2022). Bu, toplumsal cinsiyet rolleri ile bağlantılı bir durumdur. Kız çocuklarının sokakta oynamaması gerektiği, evde oturup "kız çocuklarına uygun" işler yapması gerektiği yönündeki toplumsal baskılar, onların çocukluklarını şekillendirmektedir. Bu da toplumsal cinsiyet normlarının çocukluk yıllarındaki deneyimlere nasıl yansıdığını ortaya koyar. Bu ifade, kız çocuklarının daha küçük yaşlardan itibaren güvenlik ve toplumsal itibar gibi nedenlerle sokaklardan uzak tutulmalarının, onları sosyal gelişimden nasıl mahrum bıraktığını vurgulamaktadır.

G 10, katılımcıların erken yaşta iş hayatına atılmalarıyla baskıcı çalışma koşullarına maruz kaldıkları anlatır. Bu, genç iş gücü ve özellikle kadın iş gücü üzerinde uygulanan zorlayıcı, baskıcı çalışma yöntemlerinin bir göstergesi olabilir. Hem fiziksel hem de psikolojik açıdan da bir yetişkin gibi çalışmaya zorlanma şeklindeki baskıcı koşullar, çocuklukta yaşanması gereken deneyimlerin kaybedilmesine, aynı zamanda duygusal bir tükenmişlik hissine yol açabilir. Ayrıca bu ifadeler, katılımcıların genellikle zorunlu çalıştıkları işlerde baskı ve kötü çalışma koşullarına maruz kaldıklarını göstermektedir. Bu da onların, iş gücü piyasasında eşit olmayan bir konumda olduklarının bir belirtisidir.

Birçok katılımcı, çocukluklarının kaybolmuş ya da yarım kalmış olduğunu belirtmektedir. Bu kayıplar sadece fiziksel bir boşluk değil, aynı zamanda psikolojik bir etki yaratır. G 11'in hakkım olan da bana verilmedi ifadesi hem psikolojik hem de duygusal bir eksiklik duygusu taşımaktadır. Bu, bir anlamda mağduriyet ve haksızlık duygusunu yansıtır.

Tablo 2. Kendi Çocukluk Deneyimlerine Dair Anlatılar

"**Zor** bir çocukluk oldu. Ya açıkçası küçük yaşta çalıştığınız için **çocukluğunuzu fazla yaşayamıyorsunuz**" (G 1)

"Biz **her çocuk gibi** evinde oturup ne biliyim arkadaşlarıyla gün içinde vakit geçirmek isterdik tabii ki. Ama o zamanın şartları hakikaten çok ağırdı. Yeri geliyordu cebimizde para olmazdı, yeri geliyordu dışarıya çıkmamıza bile izin verilmezdi. O yüzden hani **biraz ağır geçti diyebilirim çocukluk dönemimiz**" (G 2)

"Ben hep sokakta büyüyen, arkadaşlarıyla oyun oynayan bir çocukluk geçirdim. Tabi o zamanlar da **annemin baskısı işte eve gel sen, işte sokakta ne yapıyorsun bu kadar**, işte bir de **kız çocuğuyum hani kız çocuğu bu kadar sokakta durmamalı** baskılarıyla karşı karşıya gelmedim mi, geldim" (G 3)

"**Çocukluğumu... Çocukluğumu kaybettim**" (G 6)

"Bana sorarsan ben o yaşta çalıştığım için mesela **hiç çocukluğumu yaşamadım**. Ne bileyim 12-13 yaşındaydım, **böyle ağlaya ağlaya gidiyordum işe**" (G 8)

"Tabii ki o zamanlar küçüktüm hani. Sana ona göre davranıyorlardı **bir birey olarak değil, çocuk olarak bakıyorlardı** sana. Hatta bazı şeyleri daha da fazla yaptırmaya çalışıyorlardı, baskıcı olmaya çalışıyorlardı. **Yap, hızlı ol!**" (G 10)

"Nasıl bir çocukluk geçirdim? Şöyle bir şey var **hakkım olan da bana verilmedi** aslında yani şimdi oturup yetişkin aklıyla düşündüğüm zaman, bu noktada kendimi kötü hissediyorum" (G 11)

"**Tam anlamıyla bir çocukluk yaşadık mı, bilmiyorum**" (G 13)

"Kendimi geliştirebileceğim vaktimi işte harcadım. Ailemle vakit geçirebilirdim, kardeşlerimle vakit geçirebilirdim. Arkadaşlarımla aktivitelere gidebilirdim. Yani onlarla yapacağım şeyler için **vakit kaybettim bence** yani çünkü **yerine gelmiyor çocukluk**" (G 14)

4.2. Çalışma Deneyimleri

Katılımcıların çocukken çalışma deneyimlerine dair anlatılarında çalışma ortamları ve bu ortamlardaki ilişkiler ile çocuklardan beklenenlere değinilmiştir. Katılımcılar, çalıştıkları ortamların kendilerini nasıl etkilediğine dair güçlü gözlemlerinden ve güçsüzlük ve yetersizlik hissinden bahsetmektedirler. Bazı katılımcılar, iş yerindeki davranışların, çocukların kendilerini nasıl hissettiklerini etkilediğini belirtmekte ve endişelerini dile getirmektedirler. Katılımcılar, çocuk olmanın gerektirdiği özel muamele yerine, yetişkinler gibi davranıldıklarını ifade etmektedirler. Özellikle susmak ve cevap verememek, çocukların bu baskı altında hissettikleri çaresizliği simgelemektedir. Ayrıca bir katılımcı, çalışma ortamında acıma ve destek eksikliği olduğunu ifade ederken, bu durumun çalışmanın duygusal yükünü artırdığını göstermektedir. İş yerinde yaşanan kötü deneyimler (örneğin, eleştiriler, kötü muamele) katılımcıların özsaygısını olumsuz etkileyebilmektedir. Ayrıca yetersizlik hissi, aşağılanma ve çaresizlik gibi duygular, katılımcıların yaşamlarının ilerleyen dönemlerinde de iz bırakabilmiştir. Ayrıca çocuk işçiliği ile ilgili yapılan yorumlar, bu durumun önemli bir toplumsal adalet sorunu olduğunu göstermektedir. Katılımcılar, haklarının olmadığını, sigortalarının bulunmadığını ve zorunlu çalışmanın getirdiği haksızlıkları vurgulamaktadırlar. Literatür kapsamında incelenen çalışmalarda da çalışma deneyimlerinin beraberinde getirdiği sorunlar benzer minvalde ele alınmıştır (FISA, 2023; Özkan vd., 2023; Kırca Kurt, 2021; Güngör, 2008; Tokatlıoğlu ve Aykaç, 2020).

Bu alıntılarda, çocukların iş gücüne erken katılımının bedensel ve psikolojik sonuçları ele alınmaktadır. Çocuklar, yetişkinlerin taleplerini karşılamak zorunda kaldıklarında, fiziksel ve gelişimsel açıdan uygun olmayan işler yapmak zorunda kalmaktadırlar. Tablo 3'teki örnekler, çocukların bedenine uygun olmayan araçlar ve yükler kullanmalarının, sadece fiziksel sağlıklarını değil, aynı zamanda duygusal iyilik hallerini de olumsuz etkileyebileceğini göstermektedir. Bu deneyim çocukların, kendilerini yetersiz ve çaresiz hissetmelerine ve özsaygılarında düşüş yaşamalarına sebep olabilmektedir. Bu, psikolojik olarak onlara değersizlik duygusu ve gelişimsel gerileme yaşatabilir. Çocuk işçiliği, sadece ağır iş koşulları ve fiziksel zorluklarla sınırlı değildir; aynı zamanda çocukların temel haklarının ihlaliyle de ilgilidir. G 11 ve G 12 tarafından vurgulanan sigorta ve tazminat haklarının yokluğu, çocuk işçilerin güvencesiz bir şekilde çalışmasına ve kendilerini savunmasız hissetmelerine yol açmaktadır. Ayrıca, toplumsal cinsiyet normları ve sosyal beklentiler de çocuk işçilerin deneyimlerini şekillendirmektedir. G 14'ün alıntısı, çocukların toplumsal cinsiyet temelli dışlanma ve sosyal izolasyon yaşadıklarını ortaya koyuyor. G 15 ise, bu çocukların yaşadıkları psikolojik travmalar ve toplumsal eşitsizlikle nasıl başa çıkmaya çalıştıklarından bahsetmektedir. Bu deneyimler, çocukların özdeğer ve toplumsal aidiyet duygularını zedeleyerek, onların psikolojik gelişimleri üzerinde uzun süreli etkiler bırakabilir.

Tablo 3. Çalışma Deneyimleri

"Hani çocuk bu, karşınıza sizi zorlayan işinizi zorlaştıran birçok insan çıkabilir yani" (G 1)

"Hal ve hareketleri, ortam yani bozuk oluyor ister istemez. Çocukken hani bağırıldığı zaman insan susuyor, tamam işte ya hiçbir şey söylemiyorsun ya cevap bile veremiyorduk yani" (G 2)

"Yani başta da anlattığım gibi sana yetişkinmişsin gibi davranıyor, senin çocuk olduğunun farkında değiller talepleri bir yetişkine yetişkinlikten bekledikleri taleplerle aynı ya da sana kullandıkları dil aynı ama sen çalışma hayatında ilk kez girmişsin ilk kez orada varsın yani. Sanki sen işi yıllardır biliyormuşsun yapıyormuşsun oraya gittiğinde de talebi hızlıca karşılaman gerekiyormuş gibi davranılıyor, ya da sen çocuksun diye sana verileni yapmak zorunda kalıyorsun, bilmiyorsun çünkü aslında belki o senin yapmaman gereken bir iş. Atıyorum, makasla, büyük bir makas var. O makasla temas etmemen gerekiyor çünkü iş güvenliği diye bir şey var ve çocuk güvenliği diye de bir şey var. Yetişkin kocaman bir makasla nasıl çalışacağını biliyordur o çalışabilir çünkü onu defalarca kullanmıştır ve nasıl kullandığını biliyordur ama bir çocuk bunu bilemez, onun el anatomisi ona uygun değil, elinin boyutu ona uygun değil, makasın ağırlığına uygun değil. Dolayısıyla ona uygun olmayan bir şeyin ona hızlıca teslim edilip hadi bunu yap denmesi ile bir yetiştikenden istenmesi bana göre aynı şey değil. Ya da bu makas tehlikeli bir alet olduğu için bunu söyledim diyelim ki bir koli var. O kolinin ağırlığı 20 kg. Bir yetişkin bunu belki çok rahatlıkla kaldırıyor olabilir ama bir çocuk bunu çok rahat kaldıramaz. O yüzden onun için hani 20 birimlik bir koliyi bir çocuğa teslim ederken yetiştikine teslim ediyormuş gibi etmemeliyiz. Ama çocuk ya da yetişkin ayırt etmeksizin o koli oradan kalkmalıya odaklılardı ve o koli oradan bir şekilde kaldırılıyordu. Çocuğun zorlanması ya da yetişkin bunu rahat kaldırır, çocuk yapmasın gözlemlenmiyordu, bir şekilde o yapılıyordu" (G 3)

"Çok yetersiz hissediyordum bir kere, bir de insanların bana öyle davranmasını gerektiren ne yapmış olabilirim ki diye düşünüyordum sürekli. Hani çocuksun insanlar senden sürekli bir şey istiyor yapsan dahi karşılayamıyormuşsun gibi hissediyorsun. Bununla birlikte karşılasan dahi hep yetersizlik hissi var çünkü sen onu karşıladığında bile insanlar seni hor görüyor. Bu sefer de şey diyorsun ben demek ki yapamıyorum bunu" (G 3)

"Bir iş yapıyordum kot topluyordum. Çünkü çocuk olduğum için ortacıyım. Onu oradan alıp bunu buraya koyuyorum yani ortalığı toplayıp duruyorsun. Bir kadın bana şey demişti: 'Bu çocuğu da buraya almışlar, bir şey yapabiliyor gibi'. Sadece alıp kotları toplamaya çalışan yerde küçücük yani yerden bitme bir çocuk. Sen ne bekliyorsun ki elinden geleni de yapmaya çalışıyor. O kadar üzül müştüm ki... Keşke çalışmasaydım, çocukken o tarz yerlerde çok itilip kakılıyor insan. Benim orada annem yanımdaydı, annemle çalıştım ama ona rağmen onu hissedebiliyorsun" (G 7)

"Yorucu geçiyordu, öyle böyle değildi, hiç çalışmayı sevmiyordum. Çok eziyet. Acııyorlar, hiç acııyorlar" (G 8)

"Çocukla yetişkin olmak arasında çok büyük bir fark var ve iş hayatında çok önemli bir etken. **Çocukken çok fazla tepki veremiyorsun mesela. Her şeye tamam oluyorsun, bu kötü bir şey**" (G 10)

"Sigortan yok ve çalışıyorsun yani ortada **aslında bir emek var ama bunun sigortada devlette bir karşılığı yok**. Hani emeklilik için benim bir artım olmadı. Çocuk işçi adı üstünde benim zamanımda da **çocuk işçi hakkı verilmiyordu** şu anda da verildiğini düşünmüyorum. Çünkü **çocuk işçi çocuk yaşta yaşı küçük hakkını savunamaz diye de düşünüyor** olabilirler" (G 11)

"**Hiçbir hakkım yoktu**. Eğer oradan **biri beni kovarsa alabileceğim hiçbir tazminat yoktu**. Yani orada çok böyle **çaresiz ve kimsesiz ve mecburiyetten** çalışıyordum. Yani o görsel geliyor aklıma. Bir çocuğun istemeyerek, **vücuduna beden gücüne ağır gelecek, bedeninin kaldırmayacağı herhangi bir işte çalışmasını** ve hatta istemeyerek asla çalışmasını istemem" (G 12)

"Şey vardı mesela düğün salonunda çalışırken tabi insanlar süslenip püslenip geliyor. Ne bileyim küçük çocuklar, benim yaşımdakilere gelinlik falan giydiriyorlardı. **Ben onları çok beğeniyordum yani ben de giymek isterdim ama biz hep pantolon gömlek giyyorduk. Yani hani şu an mesela giyim kuşama çok düşerim. Belki de o çocukluktan kalma bir şey olabilir, bir heves**" (G 14)

"Yani bazı müşteriler çok iyiiken bazıları çok değışikti yani bir tane mesela müşteri geldi. Böyle işte buralar pis süpür buraları. **Hatta onun çocuğu benimle aynı yaştaydı. Mesela onun çocuğu aldı bardakları böyle yere atıyor şımarık. Ben gidip onun çocuğunun- aynı yaştayız bir de yani- ben gidip onu temizliyorum. Hani biraz üzücüydü. Gerçekten çok üzölmüştüüm yani**. Aynı yaşta bir çocuğun bir masada oturup yiyip dağıttığını ben orda temizliyordum. Annesi de temizle buraları falan yani. O çocuk mesela öyle görüp öyle büyüyordu. Ben de temizledim yani çok kötüydü yani psikolojik olarak benim için" (G 15)

4.3. Çalışmanın Etkileri

4.3.1. Eğitim ve Çalışma İlişkisi

Katılımcıların çocukken çalışma deneyimleri ile eğitim süreçlerini ilişkilendirdikleri anlatılar Tablo 4'te paylaşılmıştır. Anlatılanlara göre bazı katılımcılar, eğitim fırsatlarının kaçırılmasının yarattığı pişmanlıkları dile getirmektedirler. Özellikle okusaydım ifadesi, eğitim eksikliğinin gelecekteki yaşamlarını nasıl etkilediğini düşündürten bir vurgudur. Bu, bireylerin kendi potansiyellerini gerçekleştirememiş olmanın duygusal ağırlığını hissettiklerini göstermektedir.

Kimse bizi yönlendirmede ifadesi, çocukların işçileşmelerinin sadece ekonomik değil, aynı zamanda sosyal ve psikolojik boyutunu da yansıtır. Ailelerin veya eğitim sisteminin yeterince rehberlik edememesi, bireylerin eğitimle ilişkili bir sosyal hayat inşa etme şansını azaltmaktadır (Patrinos ve Grootaert, 1999, Pritchett, 1999). Maddi imkansızlıklar ve aileye katkı sağlamak ifadeleri, katılımcıların

eğitim hayatını sürdürmelerinin önündeki en büyük engelin ekonomik koşullar olduğunu göstermektedir (Edmonds ve Pavcnik, 2005; Fidan, 2004; Durgun, 2019).

Katılımcılar, eğitimle çalışma arasında hassas ve zor bir denge kurmak durumunda kalmışlardır. Eğitime erişim imkanları ve eğitimle işi aynı anda devam ettirmeye dair anlatılar eğitimin sürdürülebilirliğini sorgulatmaktadır. Tekrar okumak istediğimde ifadesi, geçmişteki eksikliklerin farkında olduğunu, ancak maddi durumun buna izin vermediğini ortaya koyarken kaçırılan eğitim fırsatlarının yaşam boyu süren bir eksiklik hissi yaratması söz konusudur (Aptekar, 1994; Klasen ve Lamanna, 2009; Bolgün ve Işık, 2017).

Tablo 4. Çalışma Deneyimi ve Eğitim İlişkisi

"Okul hayatına başladıktan sonra hayatım parlak geçmedi tabii ki benim açımdan. O zamanın şartlarında **kimse bizi yönlendirmediği için** direkt okulum bitmeden tekstil işine girdim. Şimdi, kimse bizi yönlendirmedi, 'hadi oğlum oku' demedi. Soruldu ama ben de bilinçli olarak hani derslerde yeteri kadar iyi olmadığım için, **dersleri idrak edemediğim için okumak istemiyorum, çalışmak istiyorumu seçmiştim**" (G 2)

"Küçükken maddi imkansızlıklar nedeniyle ailenin de maddi yetersizliğinden dolayı okuma süresini 5. sınıfta sonlandırdım. Hayat şartları nedeniyle çalışma dönemine geçtim. **Küçüklükten belki okusaydım. Liseyi erken okusaydım, ortaokulu erken okusaydım, belki birtakım şeyler değişebilirdi**" (G 4)

"O zamanlarda **çocuğu okula göndermek çok da böyle takdir edilesi bir şey değildi**. 2000'li yıllarda dediğim gibi komşularımın da tepkilerini de söylediğim gibi çocukların okumasından çok **çalışıyor olması onlar için daha onur verici bir hareketti**" (G 6)

"Neler kaybettim? Aslında okumadığım için o şey çok zoruma gidiyor, o çok aklımda. **Okusaydım belki bu durumda olmazdım**. Yani senin bir eksikliğin var, anlıyorsun ama... **Biz ağlaya ağlaya tarlaya gidiyorduk. 12- 13 yaşındaydık, tarladan gelirdik, banyomuzu yapardık yemeğimizi yerdik, karanlıkta geliyorduk. Okul da bizden baya uzaktı. Üstümüzü başımızı değiştirdik, kız kardeşimle giderdik, gece okuluna. 1 ay 2 ay falan gittik. Okumayı yazmayı bayağı orda çözdük**" (G 8)

"Ben çalışmaya başladıktan sonra tekrar okul hayatına geri dönme isteğim oldu çok fazla oldu. Ama **tekrardan geri dönemedim**" (G 12)

4.3.2. Aile Dinamikleri

Tablo 5 katılımcıların aileleri ile ilgili anlatılarını içermektedir. Katılımcılar, aile üyelerinin çocukların işçileşmelerine yönelik tutumlarını genellikle olumsuz bulmaktadırlar. Ailenin otoritesinin ve eşit olmayan güç dinamiklerinin etkisini yapılan vurgular; annenin babaya bağımlı kalması olumsuz bir durum olarak ortaya çıkmaktadır. Bu durum, ailelerin çocuklarının çalışma koşullarına karşı duyarsız hale gelmesine yol açabilmektedir. Birçok katılımcı, ailedeki diğer bireylerin de benzer zorluklar yaşadığını belirtmişlerdir. Anlatılar doğrultusunda aile içinde çocukken çalışma kültürünün oluşması, bu durumun nesilden nesile aktarılan bir norm haline gelmesi ve kabul edilebilir bir yaşam biçimine dönmesi söz konusudur (Gökalep, 2011).

Çocukların ailelerine katkıda bulunma isteği, katılımcılar için önemli bir motivasyon kaynağıdır. Bir katılımcının ifadesinde olduğu gibi, ailenin ihtiyaçlarını karşılama arzusu, çocukların işçileşmelerini meşrulaştırmaktadır. Bu durum, katılımcılara bir tür sorumluluk ve gurur hissi vermektedir. Ancak bu, aynı zamanda çocukların kendi ihtiyaçlarını göz ardı etmelerine ve duygusal olarak olumsuz etkilenmelerine yol açabilmektedir. Öte yandan bir katılımcı için çalışma aileden uzaklaşmanın bir yolu olarak değerlendirilmiştir. Bu durumda çalışmak sadece ekonomik değil aynı zamanda sosyal ve duygusal faktörlerle de aile ilişkileriyle bağlantılanır (Basu ve Van, 1998).

Detaylı bakıldığında, bu alıntılar, çocuk işçiliğiyle ilgili olarak, hem ailevi baskıların hem de ekonomik zorlukların çocukları iş gücüne sokan önemli faktörler olduğunu ortaya koymaktadır. G 1'in, ailenin geçim sıkıntısı ve maddi zorluklar nedeniyle çocukların çalışmaya zorlanması, ekonomik bağımsızlık ve başkalarına muhtaç olmama isteğiyle bağlantılıdır. Çocuklar, ailelerine destek olmak için çalışmak zorunda kaldıklarını ve bu durumun kendi istekleriyle, ama aynı zamanda zorunlulukla şekillendiğini ifade etmektedirler. G 2 ise, aile içindeki güç dengeleri ve babanın otoritesi, annenin ve çocukların iş gücüne katılımını etkileyen bir başka önemli dinamik olarak karşımıza çıkmaktadır. Ailenin çocukları çalışmaya teşvik etmesi, ailenin toplumsal ve ekonomik baskılar karşısındaki tavrı ile ilgilidir. Çocuklar, ailelerine yardım edebilmek adına kendi ihtiyaçlarını görmezden gelerek çalışmaktadırlar, bu da onların kişisel gelişimlerini ve özsaygılarını zedeleyebilir. Diğer taraftan, çocukların iş gücüne katılımı bazen aile içindeki diğer bireylerin etkisiyle şekilleniyor. G 5 ve G 9, çocukların aile içinde birden fazla kişinin iş gücüne katıldığını, hatta bazen aile üyeleriyle birlikte çalıştıklarını belirtmektedirler. G 5'in alıntısına göre, çocuk, evdeki koşullardan dolayı çalışmayı tercih ettiğini söylese de, bu durum, ailenin genel iş gücüne katılımının ve aile içindeki farklı bireylerin çalışmak zorunda olmalarının bir yansımasıdır. G 12 ise, bir çocuğun babasıyla çalışırken yaşadığı duygusal bir anı, çocuk işçiliğiyle ilgili psikolojik baskıların boyutlarını gözler önüne serer. Babasının karşısında mahcup olduğu an, işyerindeki otorite ilişkilerinin ve ailenin çocuklarına verdiği eğitimin çocuk üzerinde nasıl bir duygusal yük oluşturduğunu göstermektedir. Sonuç olarak, çocuk işçiliği yalnızca ekonomik ihtiyaçlar ve ailenin desteği ile ilgili değil, aynı zamanda aile içindeki güç yapıları, cinsiyet normları ve toplumsal beklentilerle de şekillenen karmaşık bir olgudur.

Tablo 5. Aile ile İlişkiler

"Daha çok hani akrabalarından diyim hani olumsuz karşılıyorlardı, **hani babamız da yanımızda olmadığı için hani başınıza bir şey gelir gibisinden**. Ama aile sıkıntısı olsun hani ailevi sorunlar olsun hani geçim sıkıntısı, hem zorunda kaldım, hem kendi isteğimle oldu yani geçim sıkıntısı, maddi durumlardan dolayı. **Kimseye muhtaç olmamaya çalışıyorduk, iyi kötü ihtiyaçlarımızı karşılamaya çalışıyorsunuz, ailenize destek olmaya çalışıyorsunuz**" (G 1)

"Hiçbir şekilde önlem alınmaya çalışılmadı. **Şimdi babam ne derse annem ona evet dedi, tamam demek zorunda. Hiçbir şey diyemiyor hiçbir şekilde karşı çıkamıyordu. Çünkü karşı çıktığı zaman onun da zarar göreceğini biliyordu. O yüzden sessiz kalıyordu... Abim İstanbul'a taşındığımız andan itibaren iş hayatına atıldı ve bu yüzden hem aile tarafından hem işveren kesim tarafından çok ezildi...** Paramızı alırdık maaşımızı alırdık, annemize veyahut babamızın eline verirdik" (G 2)

"Bir kısmımız çalışmaya benden sonra başladı diyebilirim. Yani en erken çalışmaya başlayanlardan birisi olarak ben varım. **Benden sonra da küçük kardeşim çalışmaya başladı**" (G 4)

"Çalışma nedenim şuydu: Paraya ihtiyacım olduğundan değil de dediğim gibi **hani evde durmak çok sıkıntıydı benim için** aslında hani kardeşim küçüktü. Annem ona bakıyordu. Ablamla yaş farkımız azdı, ablamlar evdeydi. Diğer ablam vardı, büyük ablam ve hani ben çok onlarla anlaşılamazdım" (G 5)

"Yani ben tam aldığım ücreti şu an hatırlamıyorum. **Çünkü dediğim gibi saymadan o elimizde zarfla sıkıştırırlardı, elimizde koşa koşa giderdik eve, ailemize verirdik yani. Böyle saydım sayıp da ya ben bu kadar para kazandım demedim yani**" (G 6)

"Aileme destek olmak tamamıyla. **Aldığım parayı alıp da kendim kullanmadım. Tamamen alıp aileme veriyordum yani ben orada bir parayı görmedim gören taraf değildim**" (G 7)

"Mesela **bir tane halam vardı çok kızardı babama hani daha çok küçük yaşta niye öyle fazla şey yapma, niye, günah diye, çocuklarını falan yaşasınlar. Babam derdi ki yok çalışsınlar**" (G 8)

"Annem zaten annemle birlikte bu işe başvurmuştuk, **kendisi hatta sokmuştu yani bu işe**" (G 9)

"Annemle babam karşı değildi ama **şöyle tanıdığımız birinin yanında çalıştığım için karşı değillerdi, yani bilmedikleri bir işe zaten vermezlerdi beni. Hani bir de bir kız çocuğu**" (G 14)

"Babamla beraber çalışıyordum. Babamın yanıdaydım. Çıraklık yapıyordum. Patronum çok fazla çok sinirli biriydi çok hem de. **Ben bir işi karıştırdım, patron bana bağırırdı ve patronun bağırmasıyla hani ben bir çare olarak hani böyle bir babama bakmıştım. Babam da o da o an öyle çok mahcup olmuştu bana karşı mahcup olup gözlerini kaçırmıştı. O anı hiç hiç unutamıyorum**" (G 12)

"Yani herhangi bir zorluktan ya da ailemin beni zorlamasından ziyade bizim ailede herkes çalışıyor. **Yani çalışmamak bir seçenek değildi benim için. Abim benim gibi aynı şekilde, kardeşlerim de. Dediğim gibi biz hepimiz çalışıyorduk**" (G 13)

4.3.3. Bireysel Etkiler

Katılımcıların çocukken çalışma deneyimlerine dair anlatılarında kişisel olarak ele aldıkları bazı durumlardan bireysel etkiler olarak Tablo 6'da sunulmaktadır. Birçok katılımcı, genç yaşta para kazanmanın hem ekonomik özgürlük hem de tatmin sağladığını ifade etmektedir (Edmonds ve Pavcnik, 2005). Para kazanabilmeye dair alıntılar, erken yaşta çalışma deneyiminin çocukların para ve emeğe dair bakış açılarını önemli ölçüde dönüştürdüğünü göstermektedir. Katılımcılar, paranın kazanılmasıyla birlikte ticareti ve israfın önemini öğrenmenin kendisini şanslı hissettirdiğini, küçük yaşta para kazanmanın ne anlama geldiğini deneyimlemenin değerli olduğunu vurgulamaktadırlar. Okula gitmektense çalışmanın motivasyon sağladığını ifade etmedeki arka planda da yine para kazanma güzellemesi söz konusudur.

Sorumluluk konusundaki alıntılar, erken yaşta çalışmanın, bireylerin üzerindeki sorumluluk yükünü artırarak psikolojik ve fiziksel olarak erken olgunlaşmalarına neden olduğu, ancak bu durumun aynı zamanda erken çöküşe yol açabileceği belirtmektedir. Öte yandan, erken yaşta sorumluluk almanın kişilere olgunluk kazandırdığını ve sorumluluk bilincini geliştirdiğine dair vurgu da dikkat çeker. Anlatılanlardan görülebileceği üzere bu sorumluluğun insanı yıpratabilmesi veya zorunlu bir olgunlaşma sürecine girilebilmesi söz konusudur. Bir diğer deyişle erken yaşta çalışma kapsamında alınan sorumluluk bazen deneyim bazense yük olarak ifade edilmektedir (Cunningham, 2001; Zabcı, 2003).

Çocukken çalışmak katılımcıların kendilerine zaman ayırabilmeleri önünde bir engel olarak yorumlanmıştır. Çalışma hayatı boş zaman kaybına neden olmakta ve katılımcılar sosyal hayatlarından, aile ve arkadaşlarıyla vakit geçirmekten feragat edebilmektedirler. Ayrıca zihinsel yorgunluğun ağır basması da anlatılanlar arasındadır. Çalışmanın verdiği hislere bakıldığında, çocukken çalışanların yaşadıkları psikolojik zorlukların, aşırı baskı ve haksızlığa uğramaları nedeniyle olumsuz bir bakış açısı geliştirmelerine yol açmasından bahsedilebilir. Ayrıca, erken yaşta çalışmak, kişisel gelişimlerini engelleyerek onların psikolojik sağlığını olumsuz etkileyebilir ve bu deneyimleri duygusal olarak zorlaştırır. Erken yaşta çalışmanın, bireyleri hem bağımsızlık kazanmaya hem de daha sağlıklı bir yaşam yolu seçmeye zorladığı görülmektedir.

Özgüven ise katılımcıların farklı yorumlarıyla araştırmanın verisi haline gelmiştir. Bazı katılımcılar çalışma deneyiminin özgüvene katkı sağladığını belirtmiş diğerleri ise zorbalık ve baskıdan ötürü özgüven gelişimine ket vurulduğuna, yetersizlik hissinin yükseldiğine dikkat çekmişlerdir (Gürsel, 2016).

Tablo 6. Bireysel Etkiler

<i>Para Kazanabilmek</i>	"Hayata bakış açın değişiyor, para kazanıyorsun genç yaşta, küçük yaşta. Parayı kötü yerlerde kullanmak istesem kullanabilirdim, yapmadım." (G 2) "Paranın nasıl kazanıldığını öğrendim israfın ne kadar kötü bir şey olduğunu öğrendim çok şey öğrendim diyebilirim" (G 5) "Para kazanmak insana her zaman daha çekici geliyor yani okul sıralarında. Sabah kalkmayı hiç sevmem. Okula gitmek, işe gitmek. Okula gittiğin zaman bir para katkısı olmuyor ama işe gittiğin zaman para kazanıyorsun bu motivasyonla gittim yani" (G 6) "Yani aileme yardım ettiğim için müthiş hissediyordum" (G 7) "Yani evde oturmak istemiyorduk. Kendi paramızı kazanmak istiyorduk, ailemizden de almak istemiyorduk. O yüzden kendi paramızı kazanalım, en azından demiştik" (G 9) "Küçük yaşta para kazanmanın ne anlama geldiğini çalışmanın ne anlama geldiğini kendi emeğinle bir şeyleri kazanabilme o kazandığınla bir şeyleri alabilme sahip olabilmenin nasıl hissettirdiğini çok küçük yaşta anlamış oldum" (G 11).
<i>Sorumluluk</i>	"Erken yaşta da o sorumluluğun yüklenmesi insanda erken çöküşe sebep oluyor diyebilirim" (G 3) "Yani ekonomik durumu kötü bir ailede dünyaya geldim. Kardeşim de benden 5-6 yaş küçük. O yüzden hani annem de çalışmıyordu, çalışma taraftarı da değildi o yüzden yani çok küçük yaşta aslında hayata atılmış bulundum" (G 6) "Hem okumak hem çalışmak ikisi de çok önemli ve ciddi şeyler ikisini bir arada götürmek de aslında sorumluluk isteyen bir şeydi ben bu sorumluluğu da zaten bu süre zarfında yeterince aldığımı düşünüyorum yani bana bu tür artıları oldu bu şekilde. Sorumluluk bilincini kazandırdı zaten yine söylediğim gibi" (G 11) "Erken yaşta olgunlaştım. Sorumluluk sahibi oldum" (G 12)

Kendine Zaman Ayırmak	"Hani o sıralar beden olarak çok yorgundum, zihinsel olarak da düşünmeye hiç zamanım yoktu yani. Herhangi bir şeye harcayacak vaktim yoktu, öyle söyledim. Hani 18 yılımı ben hiç düşünmeden geçirdim diyebilirim" (G 9) "Boş zaman... Boş zaman kaybı yani boş zamanı çok geniş bir şekilde düşünebiliriz. Tabii ki bunlar geniş konular ama şımarma lüksüm olmadığını biliyorum yani. Bu bir bence çocuğun yaşaması gereken bir şey bir noktada. Rahatlık, aileye tamamen yaslanabilme. Tamamıyla her şeyi ailem halledebilir diyebilme rahatlığına erişemediğimi düşünüyorum" (G 13) "Kendimi geliştirebileceğim vaktimi işte harcadım ama şöyle bir şey var. Para da kazandım. Buna üzülüyorum. Ama yine de ailemle vakit geçirebilirdim, kardeşlerimle vakit geçirebilirdim. Arkadaşlarımla aktivitelere gidebilirdim. Yani onlarla yapacağım şeyler için vakit kaybettim bence yani çünkü yerine gelmiyor çocukluk" (G 14)
Çalışmanın Verdiği Hisler	"Ezildiği için de şu an bile olaylara bakış açısı negatif. Çok sessiz bir insan, haksızlığa uğradığı zaman kendini savunamayan bir insan şu anda" (G 2) "Yani belki çok gereksinim olmayabilirmiş o zaman. Atıyorum, bir ayakkabı sahibi olabilmek için bir işte, üç tane tişört alabilmek için o kadar insanın beni itip kakmasına gerek yokmuş aslında. Ama olmuş ya olması gerekiyormuş ve olmuş gibi bakıyorum olaya. O yüzden hani orayı duygusallaştıramayacağım" (G 3) "Kimin etkilenmez ki yani düşünün 14-15 yaşındasınız ve 30-35 yaşındaki insanlardan sürekli azar işitiyorsunuz. Yapsanız da işitiyorsunuz, yapmasanız da işitiyorsunuz. Bir şey vardır, bir karikatür vardır, bilir misiniz bilmem. Patron işçisine bağırır, işçisi de evde karısına bağırır, karısı çocuklara, çocuklar da elindeki oyuncaklara bağırır. Her zaman için bu kısır döngü içinde yok olan bizdik, psikolojimiz giden bizdik yani. Cevap vermediğiniz sürece zaten bir sinir hastasına dahi dönüşebilirsiniz büyüdüğünüzde" (G 6) "İnsanlar daha rahat kırabilecek, daha rahat itip kakabilecek, daha rahat böyle saçma sapan işleri sana yıkabilecek. Yani çok saçma cümleler yani çocuğa söylenmemesi gereken sözler, verilmemesi gereken işler ve böyle gereksiz beklentiler oluyor从小. Ya çocuksun. Evet çalışıyorsun ama orada zaten ben seninle aynı işi yapıp

	seninle aynı para almıyorum. Bence böyle değişik bir kıskançlıklara mı giriyor oradaki büyükler ya da böyle bir sinir mi stres mi bilmiyorum çocuklara karşı ekstra bir gazezleri var gibi. Hani şey gibi düşünüyorlar yani bunu da neden buraya aldılar, işte işi yapamıyor bilmiyor. Yapamaz tabii ki. Yani genelde ortamlarda böyle çocuklara o şekilde davranıldığı için ben de böyle tepkilere maruz kaldığım için çok üzgünüm. Keşke kalmasaydım. Şu an geriye dönüp baktığımda o yüzden mutsuz oluyorum yani" (G 7) "Çalışmayı da ortamı da sevmiyordum. Üzerimde bir psikolojik baskı vardı. Mecburiyetler, yükler, sorumluluklar ve büyümüş hissediyordum kendimi. İsteyerek değil zorunlu bir şekilde büyümüş hissediyordum kendimi" (G 12)
<i>Kendi Ayakları Üzerinde Durmak</i>	"Çünkü hani hayat öyle bir zor zamana denk geldi ki önce kendi ayaklarınızın üstünde durmayı öğrenmeniz gerekiyor ki kendinizden sonra başkalarına faydanız dokunabilsin" (G 1) "Esrardı, erindi, bunun gibi şeylerle uğraşıyorlar. Yani işleri güçleri hiçbir şekilde... Kendilerine bile hayırları yok, yani çevrelerine verdiği zarardan başka hiçbir şey yok yani. Çalışmalarını tavsiye ederim, bir nebze olsun çalışmalarını sağlam yere bastırır yani." (G 2)
<i>Özgüven</i>	"Ben özgüven kazandırmasını beklerdim ama benim özgüvenimi daha da düşürdü diyebilirim çünkü benim o dönemki çalıştığım zaman karşılaştığım insanlar bana yetersiz hissettirdiği için özgüvenim daha da düştü. Kendimi daha da kötü hissettim yani ben işe yaramazım, ben onun altından kalkamam hissi oluşturmuştu. Hani özgüven kazandırsaydı güzel olabilirdi ama olmadı" (G 3) "Kazandırmak dediğimizde de özgüvenli bir çocuk olmamı sağladı. Liderlik ruhuma ruh kattı diyebilirim" (G 5) "Özgüven diyebilirim. O zamanki hem özgüven aşılayan bir yer bence hem de kaybettiren bir yer. Yani kaybettirmesinin sebebi dediğim gibi bu tarz insanlarla muhatap oluyor olunması yani orada seni ezebilecek insanlarla ya da sana kötü bir cümle ters bir cümle söyleyen insanlarla daha gidip bir de muhatap olabiliyor olmam. Bu senin özgüveninden alacak bir şey ama büyüdükçe de böyle insanlarla okulda da karşılaşıyorsun, iş hayatında da karşılaşıyorsun. İlerde bunlar da seni aslında buna hazırlayan bir durum oluyor" (G 7)

	"Şey diyorum daha kötülerini de görmüştüm ben zaten daha önce de çalışmışım. Daha bir özgüven kazandırıyor en azından çalışmayan insanlara nazaran kendimi kıyasladığımda" (G 13) "Kendim açısından bana bir şeyler kattığını düşünüyorum tabi ki yani çok böyle özgüvenim yerine geldi" (G 15)
--	--

5. SONUÇ

Bu araştırma ile çocukken işçileşme süreçleri olan yetişkinlerin çocukların işçileşmelerine dair değerlendirmelerine bakılmış, sürecin çocuklar üzerindeki toplumsal etkilerine, çocukların yapabilirlikleriyle ilişkisine odaklanılmıştır. 18-30 yaş aralığındaki 15 katılımcının, derinlemesine görüşmeler yoluyla aktardıkları deneyim ve görüşleri, çocuk/luk algısı, çalışma deneyimleri ve çalışmanın etkileri başlıklarıyla temalandırılmıştır.

Araştırmanın literatürle de örtüşen sonuçlarını bu başlıklar altında ele alabiliriz. Çocuk ve çocukluk algılarına dair anlatılarda katılımcıların çocukluklarını iyilik halleri bağlamında yeterince iyi yaşamadıklarına, çalışmanın kötü koşullarının çocukluğu etkilemesine ve özellikle kız çocuklara dair toplumsal cinsiyet eşitsizliğini pekiştiren anlatıları mevcuttur. Çalışma deneyimlerinde katılımcıların kendilerini yetersiz hissetmelerine, travmatik ve ağır koşullara dair anlatılar görülebilmektedir. Çalışmanın etkilerinde ise çalışmanın eğitim sürecine ket vurmasına ve katılımcıların bu duruma dair pişmanlıklarına, aile dinamiklerinin katılımcıların işçileşmelerindeki etki alanına dair aktarımlar söz konusudur. Burada ayrıca para kazanmak, sorumluluk, iyilik halini azaltan durumlar, kendi ayakları üzerinde durmak, özgüven gibi alt temalarla çalışmanın bireysel etkilerine de yer verilmiştir.

Araştırma, çocukken çalışmanın çocukların gelişimi üzerindeki bireysel ve toplumsal etkilerini anlamayı hedeflemiş, bu süreçlerin çocukların yapabilirlikleri ve iyilik halleri üzerindeki etkilerine odaklanmıştır. Araştırmanın bulguları, çocukların işçileşmelerinin, çocukların gelişimi ve toplumla ilişkileri üzerindeki olumsuz etkilerini tartışmaktadır. Katılımcılar, çocukluklarını iyilik halleri açısından yetersiz yaşadıklarını belirtmiş, çalışma koşullarının çocukluklarını doğrudan etkilediğini vurgulamışlardır. Özellikle kız çocukları için işçileşme deneyimleri, toplumsal cinsiyet eşitsizliğini pekiştiren bir boyut kazanmış, çalışma süreçleri aile içindeki güç dinamiklerini de derinden etkilemiştir. Çalışma deneyimleri bağlamında, katılımcılar, işçileşme sürecinde sıklıkla yetersizlik hissi, travmatik koşullar ve ağır çalışma şartları ile karşılaştıklarını belirtmişlerdir. Bu deneyimler, katılımcıların çocukluklarında eğitim, sosyal gelişim ve psikolojik sağlık açısından kalıcı olumsuz etkiler yaratmıştır. Eğitim süreci de bu olumsuz etkilerden en çok etkilenen alanlardan biri olmuştur. Katılımcılar, çalışmanın eğitim hayatlarına engel teşkil ettiğini ve çocukluklarında eğitim fırsatlarından mahrum kaldıklarını ifade etmişlerdir. Bu durum, katılımcıların gelecekteki yaşamlarını doğrudan etkilemiş ve bu alandaki pişmanlıklarına vurgu yapmalarına yol açmıştır. Aile dinamikleri de işçileşme sürecinde önemli bir rol oynamaktadır. Katılımcılar, ailelerinin ekonomik koşullarının, çocuklarını işçileştirme kararlarında belirleyici olduğunu belirtmişlerdir. Çalışma, aynı zamanda katılımcılarda sorumluluk

duygusunu arttırırken, özgüven eksikliklerine, psiko-sosyal sorunlar ve yetersiz eğitim gibi olumsuz sonuçlara yol açmıştır.

Bu araştırma, mevcut literatürle paralel olarak, çocukların işçileşmelerinin bireysel deneyimlere dayalı olarak incelenmesinin önemini vurgulamaktadır. Ancak araştırmanın özgün yönü, çocukların işçileşmeleri sürecine dair kapsamlı bir bireysel bakış açısı sunması ve katılımcıların öznel deneyimlerini derinlemesine ele almasıdır. Bireysel düzeyde, çocuklar işçileşirken yalnızca fiziksel ve psikolojik gelişimlerinden mahrum kalmazlar; aynı zamanda toplumsal hayata katılım ve eğitim haklarından da yoksun bırakılırlar. Bu, çocukların gelecekteki yaşam kalitelerini ve toplumsal rollerini olumsuz etkileyerek, toplumsal eşitsizliği pekiştirir. Toplumsal düzeyde, çocukken çalışmak, yoksulluk, eşitsizlik ve eğitim eksikliği gibi yapısal sorunlarla doğrudan ilişkilidir. Çalışma sürecinde elde edilen bulgular, çocukların eğitim dışı kalmalarını, ailevi ve ekonomik baskıları ve sosyal güvence eksikliklerini ortaya koymaktadır. Çocukları işçileşmekten alıkoyacak güçlü bir rehberlik sistemi ve yönlendirme stratejisi eksikliği bulunmaktadır. Çocukların eğitim hayatlarını sürdürebilmeleri için daha etkili destekler sağlanmalıdır. Okul sistemleri, sadece eğitim sağlamakla kalmayıp, çocukların işçileşmeye yönlendirilmemeleri için erken müdahale stratejileri geliştirilmelidir.

Araştırma katılımcılarının çalışma deneyimlerine denk gelen dönem (1990'ların sonları 2000'lerin başları), göçmen çocuk emeği, sosyal medyada çocukların görünüşleri gibi durumların gündemde olmadığı dönemlerdir. Katılımcılar anlatıları esnasında gündemle ilişkili olarak çocukların işçileşmelerinden bahsetmiş olsalar da bu anlatılar makale kapsamında tartışma konusu yapılmamıştır. Şöyle ki, göç, sosyal medya, dijitalleşme, kırsal alanda çocuk emeği gibi çocukların işçileşme süreçlerine dair diğer görünüşler çalışmanın içeriğinden uzak kalmıştır.

Çocukların işçileşmesine dair sürecin bireysel deneyimler üzerinden değerlendirilmesi, işçileşmenin etkilerini gerçekçi ve görünür hale getirir. Herhangi bir işçileşme sürecine dair detaylı çalışmalar çocukların işçileşmelerindeki detayları gündeme taşımaları anlamında oldukça kıymetli olacak, çocukların hangi koşullarda yapabilirliklerini nasıl etkin olarak kullanabileceklerine dair önemli veriler elde edilmesine imkân verecektir.

KAYNAKÇA

- Aptekar, L. (1994). Street Children in the Developing World: A Review of Their Condition. *Cross-Cultural Research*. 28/3. 195-224.
- Avşar Kurnaz, Ş. (2007). Çocuk Yoksulluğu. *Aile ve Toplum*. 3/12. 47-55.
- Barışık, S. Ege, T. Şimşek, T. (2016). Türkiye’de Çocuk İşçiliği ve Ekonomik Etkileri. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. 17/2. 160-178.
- Basu, K. Van, P. H. (1998). The Economics of Child Labor. *American Economic Review*. 88. 412-427.
- Berkman, K. (2022). Çocuk Yoksulluğu ile Mücadelede Bir Sosyal Politika Önerisi: Asgari Gelir Garantisi Modeli. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi*
- Beşoluk, E. Parlak Z. (2022). Temel Bir Çalışma Standardı Olarak Gelişmekte Olan Ülkelerde Çocuk İşçiliği. *Ekonomi Maliye İşletme Dergisi*. 5/1. 54-67.
- Bilgili, A. (2022). Kentsel Yoksulluk Bağlamında Çocuk Olgusu ve Türkiye’de Sokaklarda Çalışan Çocuklar. *Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 2/2. 101-107.
- Bolgün, C. Işık, A. (2017). Sürdürülebilir Toplumsal Kalkınmanın Mihenk Taşı: Çocuk Yoksulluğu Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz. *Akademia Sosyal Bilimler Dergisi*. 3. 1-10.
- Cunningham, M. (2001). The Influence of Parental Attitudes and Behaviors on Children’s Attitudes Toward Gender and Household Labor in Early Adulthood. *Journal of Marriage and Family*. 63. 111-122.
- Çobaner, A. A. (2016). Türkiye’de Çocuk İşçiliği Sorunu ve Haberlerde Suriyeli Çocuk İşçilerin İzini Sürmek. *İletişim Çalışmaları Dergisi*. 5/9. 13-49.
- Çöpoğlu, M. (2018). Bir Kısır Döngü: Dünyada ve Türkiye’de Çocuk İşçiliği ve İşsizlik. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 6/5. 671-685.
- Durgun, Ö. (2019). Gelişmiş Ülkelerde Çocuk Yoksulluğu, Teorik ve Güncel Bakış. *Nobel Bilimsel Eserler*.
- Dursun, S. ve Aksakal E. 2018. Çalışan Çocukların Sorunları Üzerine Bir Araştırma. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*. 8/15. 41-56.
- Edmonds, E. V. Pavcnik, N. (2005). Child Labor in the Gobar Economy. *The Journal of Economic Perspectives*. 19/1. 199-220.
- Eğitim Reformu Girişimi-ERG (2022), <https://www.egitimreformugirisimi.org/etraflica-cocuk-isciligi/> Erişim Tarihi: 01.11.2024.

- Elkin, A. J. Rosch, P. J. (1990). Promoting Mental Health at the Workplace: The Prevention Side of Stress Management. *Occupational Medicine: State of the Art Review*. 5. 739-754.
- Erdoğan, E. ve Semerci, P. U. (2019). Türkiye’de 2000 Sonrası Akademik Yazında Çocuk İşçiliği Çalışmalarının Değerlendirilmesi. *Çalışma ve Toplum*. 4/63. 2503-2538.
- Ferguson, H. (2010). Therapeutic journeys: the car as a vehicle for working with children and families and theorising practice. *Journal of Social Work Practice*. 24/2. 121-138.
- Fidan, F. (2004). Çalışan Çocuk Olgusuna Sosyo-psikolojik Bakış: Sanayide Çalışan Çocuklar Örneği. *Sakarya Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 6/ 1. 30-49.
- FİSA Çocuk Hakları Merkezi, (2023). <https://chm.fisa.org.tr/wp-content/uploads/2023/11/Cocuk-Iscilerin-Sesleri-1-1.pdf> , Erişim Tarihi: 01.01.2024
- Gökalp, Ö. T. (2011). Türk İş Hukukunda Çocuk İşçi Çalıştırma. *Electronic Journal of Vocational Colleges*. 2/1. 125-135.
- Patrinos, H. A. Grootaert, C. (1999). The policy analysis of child labor: a comparative study. İçinde: Christiaan Grootaert and Harry Anthony Patrinos. New York: St. Martin's Press
- Gülcan, A. E. Ural A. 2024. Türkiye’de Çocuk İşçiliği Konusunda Yapılan Lisansüstü Tezlerin İncelenmesi. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 24/1. 523-543.
- Gün, S. (2017). Çocuk; İşçi, Yoksul, Göçmen: İktisadi ve Politik Bir Analiz. Nota Bene Yayınları.
- Güngör, M. (2008). Evrensel Bir Sorun Olarak Çocuk Suçluluğu ve Sokakta Yaşayan ve Çalışan Çocuklar. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 1. 25-43.
- Gürsel, İ. (2016). Çalışan Çocuk ve Gençlerin Korunması. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*. 74. 415-463.
- İSİG Meclisi. (2018). <https://isigmeclisi.org/19520-turkiyede-cocuk-isciligi-ve-cocuk-is-cinayetleri-raporu-ankara-isig-meclisi>, Erişim Tarihi: 1.11.2024
- Kayhan, N. (2012). Çocuk İşçiliği, IPEC Deneyimi Işığında Sanayide Çalışan Çocukların Sorunları. *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Derneği*. 4/1. 187-200.
- Kırca Kurt, A. (2021). Çocuk İşçiliğine Yönelik Kamu Politikası Analizi. *Disiplinlerarası Çocuk Hakları Araştırmaları Dergisi*. 1/2. 29-52.
- Klasen, S. Lamanna, F. (2009). The Impact of Gender Inequality in Education and Employment on Economic Growth: New Evidence for a Panel of Countries. *Feminist Economics*. 15/3. 91-132.
- Harunoğulları, M. (2016). Suriyeli Sığınmacı Çocuk İşçiler ve Sorunları: Kilis Örneği. *Göç Dergisi*. 3/1. 29-63.

- Kösesoy, B. C. Oğuzöncül, A. F. (2020). Çocuk İşçiliği Üzerine Bir Değerlendirme: Elazığ Mesleki Eğitim Merkezi Örneği. *ESTÜDAM Halk Sağlığı Dergisi*. 5/1. 96-103.
- Lortoğlu, S. C. Kurtulmuş, M. M. (2020). Tekstil Sektöründe Suriyeli Çocuk Emeği: İstanbul Örneği. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. 42/1. 124-156.
- Morrow, V. (2008). Ethical dilemmas in research with children and young people about their social environments. *Children's Geographies*. 6/1. 49-61.
- Öngel, F. S. (2015). Türkiye’de Çocuk İşçiliği Gerçeği Raporu. *Türk Tabipleri Birliği Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*. 16/62. 83-85.
- Özkan, Y. Nazlier, E. N. Başpınar, B. Bayrak, G. Çetin, S. N. Dede, H. Karakula, E. Tavus, H. (2023). Çocuk Yoksulluğu ve Çocuk İşçiliği ile Mücadelede Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü. *Çocuk ve Medeniyet*. 14. 11-52.
- Pritchett, L. and Filmer, D. (1999). What Education Production Functions Really Show: A Positive Theory of Education Expenditures. *Economics of Education Review*. 18. 223-239.
- Rogers, M. Hwang, H. Toplak, M. Weiss, M. Tannock, R. (2011). Inattention, working memory, and academic achievement in adolescents referred for attention deficit/hyperactivity disorder (ADHD). *Child Neuropsychol*. 17/5. 444-58. d
- Sallan Gül, S. Türkmen, E. Türkmen, Ö. K. (2019). Türkiye’de Emeğin En Savunmasız Hali: Şanlıurfa’da Suriyeli Mülteci Çocuk İşçi Olmak. *Çalışma ve Toplum*. 2/61. 917-940
- Paul Schultz, T. (2004). School subsidies for the poor: evaluating the Mexican Progresa poverty program. *Journal of Development Economics*. 74/1. 199-250.
- Şahin, L. (2012). Geçmişten Günümüze Çocuk İşçiliği. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*. 2. 103-118
- Şahin, S. (2018). Psikolojik Danışman Adaylarının Çocukluk Deneyimleri Algısının Belirlenmesi. *Academic Review of Humanities and Social Sciences*. 1/1. 62-70
- Somel, P. (2019). Türkiye’de Yoksulluk ve Çocuk İşçiliği İlişkisi Üzerine Bazı Tespitler. *Politik Ekonomik Kuram*. 3/1. 19-37.
- Tokatlıoğlu, Y. Aykaç, G. (2020). Hanelerde Ücret Karşılığında Çalışan Çocuk Varlığı ile Hanelerin Ekonomik ve Demografik Özelliklerinin İlişkisi: Türkiye Örneği. 20/1. 1-26.
- TÜİK. (2023). https://www.tuik.gov.tr/media/announcements/Turkiye_Cocuk_2023.pdf, Erişim Tarihi: 18.01.2025
- Ulutaş, Ç. Ü. Ulutaş, T. B. (2019). Türkiye’nin Çocuk İşçiliği Politikası: Kamu Politikası Süreç Analizi. *Çalışma ve Toplum*. 4/63. 2565-2584.

- Uygur, S. ve Dikbayır G. (2022). Yoksul Hanelerde Çalışan Kadın Profili. İstatistik Araştırma Dergisi, 1/2. 237-262.
- Yiğitbaş, Ç. 2023. Bibliyometrik Yöntem ve İçerik Analiziyle Halk Sağlığı Perspektifinden Çocuk İşçiliği Çalışmalarının Uluslararası Literatürdeki Durumu. Disiplinlerarası Çocuk Hakları Araştırmaları Dergisi. 3/6. 99-114.
- Zabcı, F. Ç. 2003. Sosyal Riski Azaltma Projesi: Yoksulluğu Azaltmak Mı, Zengini Yoksuldan Korumak Mı? Ankara Üniversitesi SBF Dergisi. 58/1. 215-239.

ARAşTIRMACILARIN KATKI ORANI BEYANI

Tüm araştırmacılar eşit oranda katkı sağlamıştır.

DESTEK VE TEşEKKÜR BEYANI

Bu çalışma TÜBİTAK BİDEB 2209-A Üniversite Öğrencileri Araştırma Projeleri Destekleme Programı (2023/1) tarafından desteklenmiştir.

TÜRKİYE'DEKİ SURIYELİLER İLE YERLİLERİN GÜNDELİK HAYATTAKİ İLİŞKİLENMELERİNİN TOPLUMSAL ÇERÇEVESİ¹

Özge Sarıalioglu ²

Öz

Bu makale Türkiye'deki yerliler ve Suriyelilerin gündelik hayattaki ilişkilenmelerinden yola çıkarak toplumsal gruplar arası dinamiklere odaklanmakta ve toplumsal kimliğin nasıl inşa edildiğini tartışmaya açmaktadır. Bu çerçevede İstanbul, Esenler'de yaşayan 30 Türk kökenli yerli (13 kadın/17 erkek) ve 30 Suriyeli (17 kadın/13 erkek) katılımcı ile derinlemesine görüşme gerçekleştirilmiştir. Saha çalışmasından elde edilen veriler karşılaştırmalı ve tematik analiz teknikleri kullanılarak iki aşamalı olarak analiz edilmiştir. Araştırmanın bulguları Suriyeli olmanın toplumsal anlamlarının gündelik hayatta yerliler tarafından inşa edildiğini, Suriyelilerin ise bu inşa sürecine belirli pratikler üreterek dahil olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu makale kimlik inşa sürecinin bir damgalama şeklinde gerçekleştiğini ortaya koymaktadır. Suriyeliler yerliler tarafından damgalanmakta, bunun karşısında Suriyeliler ise damgayla başa çıkma stratejileri olan damgayı kabullenme ya da damgadan sıyrılma pratikleri geliştirmektedir. Makale, araştırma bulgularını Goffman'ın damga kuramıyla ilişkilendirmekte ve gruplar arası etkileşimin düzlemlerini açığa çıkartmaktadır. Ayrıca bu makale damgalama ve damgalanma sürecini görsel rejim ve duygulanım ile ilişkilendirmekte, bu üç alanın Suriyeli olmanın toplumsal inşasının önemli noktaları olduğunu ortaya koymaktadır. Bu makalenin göç alan yazınına en önemli katkısı araştırma bulgularının teorik yorumlanmasından yola çıkarak kavramsallaştırılan görsel rejim ve bakış hiyerarşisidir.

Anahtar Sözcükler: Yerliler, Suriyeliler, Gündelik Hayat, Damga, Görsel Rejim, Duygulanım.

¹ Bu makale "İstanbul, Esenler'de Suriyeliler ve Yerlilerin Karşılaşmaları Üzerine Etnografik Bir İnceleme: Kent, Gündelik Hayat ve Enformel Oluşlar" başlıklı doktora tezi kapsamında yürütülen saha çalışmasından elde edilen verilerin analiz edilmesiyle yazılmıştır. Saha çalışması sırasında Düzce Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu'ndan tarih 08/08/2019 sayı 16 ve karar 2019/64 ile etik kurul izin belgesi alınmıştır.

² Arş. Gör., Düzce Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, ozgesarialioglu@gmail.com, ORCID: 0000-0001-5072-0530

SOCIAL FRAMEWORK OF INTERACTIONS BETWEEN SYRIANS AND ESTABLISHED IN EVERYDAY LIFE

Abstract

This article focuses on the dynamics between social groups by examining everyday interactions between the established, and Syrian refugees in Turkey, opening a discussion on how social identity is constructed. In this context, in-depth interviews were conducted with 30 established locals (13 women/17 men) and 30 Syrian refugees (17 women/13 men) living in Esenler, Istanbul. The data obtained from the fieldwork were analyzed in two stages using comparative and thematic analysis techniques. The findings of the study show that the Syrian identity is constructed by both Syrians and the established in areas of everyday encounters, while Syrians participate in this construction process through specific practices. This article also reveals that the process of reconstructing identity involves stigmatization. Syrians are stigmatized by locals, and in response, they develop strategies to cope with this stigma, such as accepting it or attempting to overcome it. The article relates the study findings to Goffman's stigma theory and uncovers the dimensions of intergroup interaction. In conclusion, the article highlights visual regime, affect, and social construction as layers of interaction. This article connects stigmatization to the visual regime and affect, highlighting their significance in the social construction of Syrianness. Its most important contribution to migration literature lies in its exploration of the visual regime and the hierarchy of gaze, conceptualized through the theoretical interpretation of research findings.

Keywords: The Established, Syrian Refugees, Everyday Life, Stigma, Visual Regime, Affect.

GİRİŞ

Suriye’den Türkiye’ye yönelen göçün yoğunlaştığı 2011 yılından itibaren, göç dalgasının niceliksel yoğunluğuyla ilişkisel olarak, alan yazındaki göç tartışmalarının odağı genişlemiştir. Güncel resmi veriler 7 Kasım 2024 tarihi itibarıyla 3.805.056 geçici koruma kapsamındaki Suriyelinin Türkiye’nin farklı şehirlerinde yaşadığını ortaya koymaktadır³. Suriyelilerin illere göre nüfus yoğunluğuna bakıldığında ise İstanbul (527.632), Gaziantep (428.674) ve Şanlıurfa’nın (270.931) ilk üç sırada olduğu görülmektedir⁴. Böylesi bir göç hareketliliğinin sosyolojik olarak tartışılması kaçınılmazdır. Bu durum güncel göç literatürünün, aynı zamanda Suriyeli göçüne odaklanmasına ve Suriye’den Türkiye’ye ve üçüncü ülkelere yönelen göçün uluslararası göç tartışmalarının odağına yerleşmesine neden olmuştur. Bu literatürdeki temel araştırma konularından birinin Suriyeliler örneği üzerinden göçmen uyumu ya da entegrasyonu olduğu söylenebilir. Bu alanda oldukça geniş bir literatür bulunmaktadır (Erdoğan, 2014, 2017, 2020, 2021; Güneş Aslan ve Güngör, 2019; Şeker vd., 2015). Göçmen uyumu, aynı zamanda uyumun önündeki engeller (dil, yaşam tarzı farklılığı, kültürel farklılıklar gibi) bağlamında alan yazında tartışılmıştır (Aksoy, 2012; Erdoğan, 2014; Oytun ve Gündoğar, 2015). Sosyal bilimlerin yöneldiği diğer bir tartışma alanı ise Suriyelilerin iş gücü piyasasına katılımı ve iş gücü piyasasına olan etkileridir (Danış, 2016, 2019; Dedeoğlu, 2011; İçduygu ve Diker, 2017; Lordoğlu ve Aslan 2016; Sarılioğlu 2024; Toksöz vd., 2012). Bu tartışmalar, Suriyelilerin iş gücü piyasasına entegrasyonu, emek piyasasındaki dönüşüm, Suriyeli emeğin ucuz iş gücü olarak kullanılması (Adar, 2018) bağlamında düşünülebilir. Araştırmalar Suriyeli mültecilerin enformel iş gücü piyasasına katılımına odaklanmakta, Suriyelilerin hukuki statüleri ve çalışma izni kapsamında uygulanan kota uygulaması nedeniyle formal iş gücüne katılımın önünde engeller olduğunu belirtmekte, enformel iş gücü piyasasında ise güvencesiz koşullarda, düşük ücretlerle çalıştığını vurgulamaktadır. Bunun yanı sıra Suriyelilerin iş gücüne katılımının yerel halk tarafından da tepkiyle karşılandığını ortaya koymaktadır (Sarılioğlu, 2024).

İş gücüne katılım ve uyumun yanı sıra yoksulluk, sosyal dışlanma, ayrımcılık, kentsel ayrışma gibi tartışma alanları da dikkat çekmektedir (Aslan ve Güngör; Man, 2016; Kap 2014; Tümtaş, 2018). Örneğin Kavas vd., (2019) kent mülteciliği bağlamında yaptıkları araştırmada İstanbul’un bazı mahalle ve semtlerinde Suriyeli nüfusunun yoğunlaştığını, bu değişimin Suriyelilerin gettolaşması tartışmalarını beraberinde getirdiğini belirtmektedir. Benzer şekilde Sarılioğlu’nun (2023) saha çalışması, İstanbul’un Esenler ilçesinde Suriyeli nüfusunun yoğunlaştığını, bu durumun yerli halk ile Suriyeliler arasında kentsel bir gerilime yol açtığını işaret etmektedir. Terzioğlu (2015; 2017) ise sağlık çalışanları örneği üzerinden Suriyeli mültecilerin sağlık sektöründe sosyal dışlanma ve ayrımcılık ile karşılaştıklarını ileri sürmektedir. Tüm bu tartışma alanlarının yanı sıra zorunlu göç ve toplumsal cinsiyet de bu

³ T.C İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı’nın güncel verisidir. Erişim adres: <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638>

⁴ T.C İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı’nın güncel verisidir. Erişim adres: <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638>

konudaki çalışmaların odağına yerleşen konular olmaktadır (Açer ve Güçlüer, 2018; Coşkun vd., 2020; Dursun ve Nizamoğlu, 2022; Gönül, 2020).

Bu makale ise göç ve gündelik hayat arasındaki ilişkiselliğe odaklanmakta, yerliler ile Suriyelilerin etkileşimlerini tartışmaktadır. Mevcut araştırma mikro sosyolojik bir perspektifle, yerliler ile Suriyelilerin gündelik hayattaki ilişkilene biçimlerine odaklanmakta; iki toplumsal grubun karşılaşmalarından yola çıkarak gruplar arası etkileşimin ve toplumsallaşma süreçlerinin gerçekleşme biçimlerini aktörlerin deneyimlerinden hareketle incelemektedir. Bu bağlamda bu makale iki temel sorudan hareket etmektedir: (1) Suriyeliler ile yerlilerin gündelik hayattaki karşılaşmaları nasıl gerçekleşmekte, gruplar ne tür gündelik pratikler üretmektedir? (2) Suriyeliler ile yerlilerin etkileşimleri nasıl gerçekleşmekte, toplumsal gruplar birbirleriyle nasıl ilişkisellik geliştirmektedir? Bu iki sorudan hareketle bu makale, iki toplumsal grup arasındaki etkileşim düzlemlerinin peşine düşmekte, aktörlerin pratiklerini ise ilk olarak Goffman’ın (1963) damga ve Elias ve Scotson’un (1965) yerleşikler ile dışlananlar kavramları etrafında tartışmaktadır. İkinci olarak Berger’in (1972) görme biçimleri tartışmasından ve araştırma bulgularından yola çıkarak görsel rejim ve bakış hiyerarşisi kavramları oluşturulmakta; böylelikle makale genelinde damgalamanın görsel alanda gerçekleştiği ileri sürülmektedir.

2. KURAMSAL ÇERÇEVE

Goffman (1967) aktörlerin yüz yüze ve dolaylı etkileşimleri içeren bir toplumsal karşılaşmalar dünyasında yaşadığını belirterek bu etkileşimler dünyasında damganın önemli bir yeri olduğunu öne sürmektedir. Aktörler toplumsal karşılaşmalarda kendi konumlanışları etrafında diğerlerini tanımlar ve sınıflandırır. Goffman’a göre diğerlerinin tanımlanması ve sınıflandırılması aynı zamanda bir tür damgalamaya neden olmaktadır. Bir grup belirli bir damgayla eşleştirildiğinde aktörler ve gruplar arası etkileşimler damgayla ilişki olarak gerçekleşir. Bu noktada Goffman (2014:32-33) üç tür damga tipinden bahsetmektedir: (1) Ulus, ırk ve din gibi gösterenleri kapsayan etnolojik damgalama biçimleri, (2) Fiziki deformasyon olarak açıklanabilecek beden korkunçlukları (fiziksel engellilik vb.) (3) Bireysel karakterin genel geçer normun dışında kalan bozuklukları (sapkın davranışlar, keskin inançlar, ahlaksızlık vb.).

Elias ve Scotson (1965) ise hariciler (outsiders) ve yerleşikler (established) ayrımından yola çıkarak yerleşik olanların haricileri kendi grubunun dışında tutmak ve onları ayırtırmak için belirli kalıp yargılar inşa ettiğini öne sürmektedir. İki grup arasındaki asimetric güç ilişkisi, yerleşikler ve hariciler ayrımının temel nedenidir ve daha güçsüz bir pozisyonda olanların damgalanması ile marjinalleştirilmesi bu ilişkinin bir sonucudur (Elias ve Scotson, 1994). Güç kaynaklarını tekelleştiren

grup olan yerleşikler kendilerinin daha değerli olduğunu ve kendi gruplarının bir karizması olduğunu düşünür ve bu düşüncenin grubun üyeleri tarafından paylaşıldığını, haricilerde ise bunun eksik olduğuna inanma eğilimi gösterirler. Dolayısıyla yerleşikler, haricileri damgalayarak hem kendi sınırlarını korur hem de olumlama olurlar. Elias ve Scotson'un (1994: xvi-xviii) Vinston Parva'da yaptıkları çalışma en az iki kuşaktır mahallede yaşayan, mahallenin eski sakinlerinin yeni sakinlerle arasında bir gerilim olduğunu; iki grup arasında gelir düzeyi, sınıf ya da etnisiteye bağlı farklılıklar olmamasına karşın keskin bir ayrım olduğunu, hariciler olarak tanımlanan mahallenin yeni sakinlerinin yerleşikler tarafından yabancı olarak kodlandığını ve kendilerinden aşağı bir konumda görüldüğünü ortaya koymaktadır. Bu çerçevede bu makalede, Suriyeliler ile yerlilerin etkileşimlerinin damgalama etrafında gerçekleştiği araştırma bulgularından yola çıkarak öne sürülmekte ve bir damga tipi olan etnolojik damganın karşılaşmaların seyrini belirlediğine işaret edilmektedir. Bunun yanı sıra makale karşılaşmaların hangi pratikler ve söylemler etrafında gerçekleştiğini açığa çıkartmayı amaçlayarak damgalamanın tek taraflı bir süreç olmadığını, Suriyelilerin belirli pratikler ürettiğini ileri sürmektedir.

Ek olarak bu çalışmada araştırma bulgularının yorumlanmasında görsel rejim ve bakış hiyerarşi olmak üzere iki kavramdan yola çıkılmıştır. Bu kavramlar Suriyelilerin gündelik hayatta damgalanmasının bedeninin görünümüleri aracılığıyla gerçekleştiğinin, bedeninin damgalanma ve damgaya yönelik pratik geliştirmede önemli bir iletken olduğunu işaret etmektedir. Toplumsal karşılaşmalarda görsel olanın sembolik bir anlamı vardır ve bakılan nesneler dünyasının anlamları etkileşimin gerçekleştiği görsel alanda üretilir. Berger (1972) bakma eyleminin önemine dikkat çekerek bireylerin daha konuşmaya başlamadan önce bakıp tanımaya ve sınıflandırmaya başladığını belirtmekte; bu yönüyle bakmanın konuşmadan önce geldiğini vurgulamaktadır. Bunun yanı sıra bakma/görme eylemliliğinin karşılıklı oluşu söz konusudur; çünkü birey gördüğü şeyde görülebildiğini de keşfeder (Berger, 1972: 9). Dolayısıyla yüz yüze karşılaşmalar ilişkisel bir deneyim olarak hem bakmayı hem de başkalarının bakışına maruz kalmayı içerir. Bu yönüyle bakmak aynı zamanda başkalarının bakış alanında olmak anlamına gelir. Gruplar arası etkileşimler ve grupların birbirlerini sınıflandırma biçimleri görsel alanda gerçekleşerek bedeninin görünümüleri anlamlandırılır. Ancak yukarıda açıklana damgalama süreci ve yerleşikler ile hariciler ayrımı dikkate alındığında bu bedeninin görünümünün anlamlandırılmasının eşit bir düzlemde gerçekleşmediği söylemek mümkün hale gelecektir. Beden üzerindeki normatif, dışlayıcı ya da içeren söylemlerin gücü görsel rejim aracılığıyla sağlamlaştırılmakta, bedeninin hareket alanı düzenlenmektedir. Bedenin görünümüleri bir damga aracıdır (Goffman, 1963). Aynı zamanda bireyler görsel algılara dayanarak ve bakışlarını diğerlerine yönelterek diğerleri ve kendileri hakkında bilgi edinmiş olurlar (Berger, 1989). Goffman damgalı olanlar ile "normaller" ayrımında damgalıların kendilerini normal olanların gözünden görme eğiliminde olduklarını belirtir. "Kişinin kendisine orada duruma bağlı olarak bulunduğunu göstermesinin en bariz yollarından biri, kişinin görünümünü ya da "kişisel sima"sını, yani şahsen üzerinde taşıdığı kılık-kıyafetini, tertip ve düzenini, saç şeklini ve diğer süslemelerini disiplinli bir şekilde idare etmesidir" (Goffman, 2018: 34).

Bu durumda Berger’in (1972) görme biçimleri tartışmasına da referansla görme biçimlerinin eşit bir alanda gerçekleşmediğini, hiyerarşik bir boyutunun olduğunu söylemek mümkündür. Bu kuramsal arka plandan hareketle ve araştırmanın bulgularından yola çıkarak görsel alan, damga ve Suriyeliler ile yerlilerin gündelik hayattaki karşılaşma biçimleri arasında bir ilişkisellik kurulmakta ve bulgular kısmında bu ilişki tartışılmaktadır.

3. YÖNTEM

Nitel araştırma yöntemleri aktörlerin gündelik pratiklerini, deneyimlerini, davranışlarını, hayat öykülerini derinlemesine anlamaya yönelik bilgi edinme sürecidir (Strauss ve Corbin 1990). Bu araştırmanın temel amacının Suriyelilerin ve yerlilerin karşılıklı bakış açıları, deneyim ve söylemlerini açığa çıkartmak olması nedeniyle bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerine başvurulmuş; derinlemesine görüşme tekniğinden yararlanılmıştır. Ayrıca zorunlu göç söz konusu olduğunda nitel araştırma yöntemine ve derinlemesine görüşme tekniğine başvurmak, göç deneyiminin bireye özgü farklılıklar içermesi nedeniyle gereklidir (Castels ve Miller, 2008; Düvell 2012; Düvell vd., 2010).

3.1. Araştırmanın Kapsamı: Esenler

Bu araştırmanın kapsamı olarak Esenler’in belirlenmesi iki nedene dayanmaktadır. İlk olarak Esenler tarihsel süreç içerisinde iç göçle şekillenen bir yerleşim yeri olmasına rağmen 2011 yılı itibariyle Suriyelilerin Avrupa Yakasında yerleşmeye yöneldikleri ilçelerden biri haline gelmiş (Erdoğan, 2017; Kaya, 2017; Kavas vd., 2019) ve böylelikle uluslararası göçün önemli noktalarından biri olmuştur. Esenler ilçesindeki toplam Suriyeli sayısı 2018 yılında 22.678 (Kavas vd., 2019) iken 2023 yılındaki Suriyeli sayısı 58.342 olarak belirtilmiştir⁵. Bu açıdan ilçede Suriyeli nüfusunun yoğunlaştığını ve Esenler’in Suriyeli nüfusunun en yüksek olduğu 10 ilçe arasında yer aldığı söylenebilir⁶. Ek olarak yabancı nüfusunun toplam nüfusunun %20’sine ulaştığı 10 ilçeden biri olan Esenler geçici ikamet iznine kapatılmıştır⁷. Kavas ve arkadaşlarının araştırması (2019) ise İstanbul’un belirli ilçelerinde, Esenler de dahil olmak üzere, Suriyelilerin mekânsal yoğunlaşmasının gettolaşma eğilimi olarak değerlendirilebileceğini vurgulamaktadır. Bu durum Esenler ilçesinin seçilmesinin birinci nedenini oluşturmaktadır. İkinci olarak araştırmacının kendisi de Esenler’in bir sakinidir ve ailesi halen Esenler’de yaşamaktadır. Bu çalışmanın itici gücünü oluşturan nokta ise araştırmacın aile ziyareti sırasında daha önce (2006-2008) çalıştığı merdiven-altı konfeksiyon atölyesini ziyaret etmesi ve çalışanların yarıya

⁵ <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638>, erişim tarihi: 09.01.2025

⁶ <https://istanbul.goc.gov.tr/istanbul-ilinde-bulunan-yabancilar-hakkinda-basin-aciklamasi-18062023>, erişim tarihi: 09.01.2025

⁷ <https://istanbul.goc.gov.tr/istanbul-ilinde-bulunan-yabancilar-hakkinda-basin-aciklamasi-18062023>, erişim tarihi: 09.01.2025

yakının Suriyeli olduğunu gözlemlemesidir. Bu gözlem emek yoğun, düşük ücretli, enformel ve güvencesiz bir niteliği olan merdiven altı konfeksiyon atölyesinin Suriyeliler ile “paylaşılan” bir alana dönüşüp dönüşmediği sorusunu beraberinde getirmiş ve bu soru saha çalışmasının itici unsuru olmuştur. Böylelikle Esenler ilçesinde saha keşfine başlanmış ve Suriyeliler ile yerlilerin etkileşimlerinin yalnızca konfeksiyon ile sınırlı olmadığı; mahallede, sokakta, bakkalda, otobüste, parkta, kısaca gündelik hayatın birçok alanında gerçekleştiği keşfedilmiştir. Bu keşif Esenler ilçesinin seçilmesinin ikinci nedenini oluşturmaktadır.

3.2 Katılımcı Profili

İstanbul’un Esenler ilçesinde yaşayan yerliler ve Suriyeliler bu çalışmanın katılımcı profilini oluşturmaktadır. Bu kapsamda 30 Suriyeli ve 30 yerli katılımcı ile derinlemesine görüşme yapılmıştır. Katılımcıların profilleri Tablo 1 ve 2’de sunulmuştur. Suriyeliler Grup 1, Yerliler ise Grup 2 olarak kodlanmıştır. Yerli katılımcıların tamamı Türk kökenli, kendisi ya da ailesi Türkiye’nin farklı şehirlerinden İstanbul’a göç etmiş, Esenler’e yerleşmiş ve en az 10 yıldır Esenler’de yaşayan kişilerden oluşmaktadır. Bu açıdan yerli katılımcılara ulaşma sürecinde komşuluk ile hemşehrilik ilişkileri ön plana çıkmış ve kilit katılımcılara bu şekilde ulaşılmıştır. Bu yönüyle katılımcılara ulaşmakta araştırmacının içeriden olma sermayesinin (Kirpitchenko ve Voloder, 2014) ön plana çıktığı söylenebilir. Özellikle formal görüşmelerin dışında ses kaydı alınmadan yapılan enformel sohbetler (ikincil veri kaynakları) araştırmacının hemşerilik ilişkilerinin devreye girmesiyle gerçekleşmiştir. Daha fazla katılımcıya ulaşabilmek için ise kartopu tekniğine başvurulmuştur. Suriyeli katılımcılara ulaşabilmek için ise bahsi geçen konfeksiyon atölyesinde çalışanlar ve Suriyeli komşular ile ilk iletişim kurulmuş, Suriyeliler ile yapılan sohbetler ile birlikte kilit katılımcılara ulaşılmıştır. Daha fazla katılımcıya ulaşabilmek için ise kartopu tekniği kullanılmıştır. Tablo 1’de Suriyeli katılımcıların Tablo 2’de ise yerli katılımcıların sosyo-demografik özellikleri gösterilmektedir.

Tablo 1. Suriyeli katılımcıların sosyo-demografik profili

Grup 1 Katılımcı #	Cinsiyet	Yaş	Doğum Yeri	Eğitim Durumu	Yaptığı İş
K1	Kadın	-	Halep	Ortaokul	Konfeksiyon/Makineci
K2	Erkek	20	Halep	İlkokul	Konfeksiyon/Makineci
K3	Kadın	34	Rakka	Lise	Ev hanımı
K4	Erkek	36	Rakka	Ortaokul	Konfeksiyon
K5	Kadın	29	Azez	Üniversite	Ev hanımı
K6	Erkek	32	Halep	İlkokul	Ayakkabı tamircisi
K7	Erkek	27	Şam	Üniversite	Konfeksiyon
K8	Erkek	30	Halep	Üniversite	Parça başı işler
K9	Erkek	18	Haseke	İlkokul	Konfeksiyon/işçi
K10	Erkek	23	Haseke	İlkokul	Konfeksiyon/işçi
K11	Kadın	27	Rakka	Üniversite	Konfeksiyon
K12	Kadın	50	Deir Elzor	İlkokul	Ev hanımı
K13	Erkek	35	Şam	Üniversite	Matbaacı/iş veren
K14	Erkek	33	Halep	Ortaokul	Ayakkabıcı/iş veren
K15	Erkek	29	Şam	İlkokul	Matbaacı
K16	Kadın	20	Halep	İlkokul	Çalışmıyor
K17	Kadın	28	Şam	Üniversite	Öğrenci
K18	Kadın	46	Halep	Ortaokul	Konfeksiyon/parça başı işler
K19	Kadın	32	Laskiye	İlkokul	Ev hanımı
K20	Kadın	20	Halep	İlkokul	Ev hanımı
K21	Kadın	38	Haseke	İlkokul	Konfeksiyon
K22	Kadın	40	Halep	Üniversite	Konfeksiyon/parça başı işler
K23	Erkek	24	Halep	İlkokul	İşçi
K24	Erkek	28	Şam	Üniversite	İnşaat işçisi
K25	Kadın	64	Şam	Lise	Ev hanımı
K26	Kadın	49	Halep	Üniversite	Çalışmıyor
K27	Kadın	21	Halep	Lise	Öğrenci
K28	Kadın	33	Halep	Üniversite	Çalışmıyor
K29	Kadın	28	Halep	Ortaokul	İşçi/mutfak
K30	Erkek	30	Halep	Lise	Konfeksiyon

Tablo 2. Yerli katılımcıların sosyo-demografik profili

Grup 2 Katılımcı#	Cinsiyet	Yaş	Memleket	Eğitim Durumu	Yaptığı İş
K1	Erkek	20	Kastamonu	Lise	Çalışmıyor
K2	Kadın	31	Bursa	Lise	Ev hanımı
K3	Kadın	34	Giresun	İlkokul	Konfeksiyon atölyesi sahibi
K4	Kadın	42	Bingöl	Lise	Konfeksiyon/Makineci
K5	Kadın	29	Kastamonu	Yüksekokul	Muhasebeci
K6	Kadın	26	Sinop	Yüksekokul	Aşçı
K7	Kadın	39	Aksaray	Lise	Ev hanımı
K8	Kadın	45	Bingöl	İlkokul	Konfeksiyon/Makineci
K9	Erkek	34	Sinop	Lise	Taksici
K10	Erkek	51	Samsun	İlkokul	Güvenlik görevlisi
K11	Erkek	19	Siirt	Lise	Konfeksiyon/Kesimhane
K12	Erkek	23	Sinop	Lise	Sigortacı
K13	Erkek	23	Sinop	Açık lise	Konfeksiyon
K14	Erkek	50	Samsun	Ortaokul	Terzi
K15	Erkek	64	Giresun	İlkokul	Emekli
K16	Erkek	67	Yozgat	İlkokul	Emekli/İşçi
K17	Erkek	43	Kocaeli	İlkokul	Demir doğrama atölyesi
K18	Erkek	35	Malatya	İlkokul	Çiğköfteci
K19	Erkek	50	Malatya	İlkokul	Bakkal
K20	Kadın	46	Kastamonu	İlkokul	Çalışmıyor
K21	Kadın	43	Adıyaman	Ortaokul	Konfeksiyon/Makineci
K22	Erkek	54	Adıyaman	İlkokul	Ayakkabıcı
K23	Erkek	22	Kastamonu	Yüksekokul	Çalışmıyor
K24	Erkek	44	Konya	İlkokul	Konfeksiyon atölyesi sahibi
K25	Erkek	38	Adıyaman	İlkokul	Konfeksiyon atölyesi sahibi
K26	Kadın	25	Sinop	Lise	Çalışmıyor
K27	Erkek	41	Adıyaman	İlkokul	Konfeksiyon atölyesi sahibi /Makineci
K28	Kadın	52	Kastamonu	İlkokul	Temizlik işçisi
K29	Kadın	52	Samsun	İlkokul	Çalışmıyor
K30	Kadın	34	Adana	Üniversite	Muhasebeci

3.3. Veri toplama araçları

Yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşme ve sosyo-demografik bilgi formu bu makalenin veri toplama araçlarını oluşturmaktadır. Her iki grup için ayrı derinlemesine görüşme formu hazırlanmıştır. Yerliler için hazırlanan form, görüşülenlerin gündelik hayatlarını, Suriyelilere yönelik düşüncelerini, mekânsal etkileşimlerini ve karşılaşma biçimlerini anlamaya yönelik 16 soruyu içermektedir. Suriyeliler için hazırlanan form ise mültecilerin göç yolculuklarını, Esenler’e ve İstanbul’a yerleşim süreçlerini, gündelik hayatlarını, semtin sakinleriyle etkileşim biçimlerini ve mekânsal organizasyonlarını kavramaya yönelik 16 sorudan oluşmaktadır.

3.4. Verilerin analizi

Bu araştırmada nitel araştırma yöntemleri kapsamında tematik ve karşılaştırmalı analiz teknikleri kullanılarak veriler analiz edilmiştir. Verilerin analizi sırasında MAXQDA Nitel Veri Analiz Programı kullanılmış, görüşmeler sırasında alınan ses kayıtları deşifre edilerek programa yüklenmiştir. Bunun yanı sıra saha sürecinde tutulan notlar ve saha günlüğü de ayrıca deşifre edilerek programa yüklenmiş ve kodlanmıştır. İkinci aşamada her grubun verisi tematik analiz tekniği aşamaları (Charmaz, 2006; 2012; Glaser ve Strauss, 1967) takip edilerek analiz edilmiş, daha sonra Grup 1 ve Grup 2’nin görüşmelerinden elde edilen veriler karşılaştırmalı analiz tekniğiyle karşılaştırılarak analiz edilmiştir. Ek olarak MAXQDA programı aracılığıyla kelime bulutu oluşturulmuş, böylelikle Suriyelilerin Yerlilere, Yerlilerin ise Suriyelilere yönelik söylemlerinin haritası çıkartılabilmektedir (bkznz. Şekil 1. Yerlilerin kendilerini tanımlama biçimleri ve Şekil 2. Yerlilerin Suriyeli mültecileri tanımlama biçimleri, Şekil 3. Yerlilerin Suriyelilerin bedensel görünümünü tanımlama biçimlemeleri ve Şekil 4. Yerlilerin Suriyelilere yönelttiği duyguların itici unsurları).

4. BULGULAR VE TARTIŞMA

4.1. Gündelik hayatta Suriyeli olmanın toplumsal inşası

Belirli çıkarlar ya da rastlantısal ortaklıklar nedeniyle bir araya gelmiş topluluklar olarak adlandırabileceğimiz toplumsal gruplar örgütlenme motivasyonları bakımından farklılık gösterir. Goffman (1963; 2018) toplumsal grupları katılımcıların birbirleriyle ilişki ve etkileşim halinde olduğu (doğrudan ya da dolaylı irtibat halinde) böylelikle dış gruplardan kendilerini ayırdıkları bir tür örgütlenmeyi içeren toplumsal bir varlık olarak tanımlamaktadır. Bu araştırmanın bulguları yerlilerin belirli ortaklıklar etrafında bir araya gelerek Suriyelilere yönelik söylem, tavır ve eylemlilikler ürettiğini, bunu yaparken Suriyelileri ise karşıt bir grup olarak kurduklarını göstermektedir. Bu açıdan Goffman’ın

belirttiği anlamda bireyin kendini ortaklık bağlarının olduğu grup ile özdeşleştirerek diğerlerini dışarıda bıraktığını söylemek mümkündür. Goffman (1963) bu durumu “katılımcıların birbirleriyle özel ilişkiler dışında bir toplumsal varlık olarak; kendilerini ise örgütlenmeye ait olan, onunla özdeşleşen ve bundan da manevi destek alan mensuplar olarak algılaması ve dış gruplara karşı bir düşmanlık hissi taşıması” olarak açıklamaktadır.

Araştırmanın bulguları iki grubun karşılaşmalarının ve grup içi/gruplar arası dinamiklerin şekillenmesinin zemininin gündelik hayat olduğunu; etkileşimlerin gündelik hayatın farklı alanlarında gerçekleştiğini, bu karşılaşmalar sırasında ise hem yerlilerin hem de Suriyelilerin belirli toplumsal konumları referans alarak hareket ettiğini işaret etmektedir. Şekil 1 ve 2 yerlilerin kendilerini ve Suriyelileri yerleştirdikleri toplumsal konumları ve bu konumlar çerçevesinde kendi grupları ile dışarıda bıraktıkları grubu nasıl tanımladıklarını göstermektedir.

Şekil 1. Yerlilerin kendilerini tanımlama biçimleri

fazla, ne eksik? Bunu düşünüyorum. Bir kişiye sorsan nerelisin, Suriyeliyim der, bunda bir şey yok ki. Toplumun yarattığı bir şey bu olumsuz durum. Olumsuz bir anlam yüklüyorlar. Bizim de davranışlarımızı ona göre düzenlememiz lazım.” (Kadın, 52 yaşında)

K29, diğer Suriyeli katılımcılarla ortak bir şekilde, Suriyeliler nitelendirmesinin altını dolduran belirteçlerin gündelik hayatlarını etkilediğini vurgulayarak ve görünümü ile kimliğini gizleme yoluna giderek gündelik hayatını düzenlemeye çalıştığını belirtmektedir. Kamusal alanlarda görünür olmamak, kalabalık gruplar halinde dolaşmamak, sessiz olmak ve kamusal alanlarda Türkçe konuşmaya çalışmak gibi eylemlilikler Suriyeli katılımcıların davranış düzenleme olarak yorumladıkları pratikler olarak sıralanabilir. Suriyelilerin bu bağlamda referans aldıkları temel nokta yerlilerin onlar hakkındaki yorumları ve düşünceleri olarak belirginleşmektedir.

Yerliler ikili karşıtlıklar üzerinden hem kendilerini hem de Suriyelileri işaret eden kimlik parçacıklarını oluşturmaktadır. Bu aynı zamanda yerlilerin kendi gruplarının toplumsal sınırlarını belirleme biçimleri olarak da düşünülebilir. Bu sınır aynı grubun üyelerini biz olarak birleştirirken dışarıda bırakılan grubu ise damgalar. Örneğin Grup 2⁹ K26 ‘biz’ ve ‘onlar’ arasındaki ayrımı şu şekilde ifade etmektedir:

“Biz daha temiziz, daha düzenliyiz. Medeniyet yok onlarda. Nerede nasıl davranmamız gerektiğini biliyoruz. Onlar çok diyalog kurmuyorlar, çok sohbet edemiyorlar insanlarla. Dışarıdan itici duruyorlar. Hem kadınları hem erkekleri için böyle. Kendi içlerinde kendilerine göre çok güzel ve iyi olabilirler tabii ki, bana öyle geliyor, yabancı oldukları için.” (Kadın, 25 yaşında)

Grup 2 K26’nın ve yerli katılımcıların söylemlerinden hareketle yabancı olarak konumlandırılan birey ya da grupların kendi gerçekliğinden bağımsız olarak nasıl tanımladığının hâkim grubun tanımlama stratejileriyle ilişkili olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca yabancılik bilinmezlik, belirsizlik ve tekinsizlik gibi anlamlarla birleştirilerek genişletildiği için streotipleştirme bir ihtiyaç olarak belirmektedir; bilinmez olanın “medeniyetsiz” olarak damgalanması ve bu damga aracılığıyla bir sınırın oluşturulması söz konusudur. Bu bağlamda yerliler tarafından “geri kalmış”, “kirlilik”, doğurganlık, “medeniyetten uzakta”, esmerlik, “temiz” olmama gibi nitelendirmeler ile “medeniyetsizlik” stereotipinin oluşturulduğunu söylemek mümkündür.

Streotipleştirmeyle bağlantılı olan damga tipleri bir grubun dışarıda bırakılmasının genel motivasyonlarını sunması açısından önemlidir. Zira damgalama şeklinde gerçekleşen streotipleştirme bazen yalnızca ırk gibi etnolojik damgayı (Goffman, 1963) referans alırken bazen de bir damga diğerini de içine alarak genişletilebilir. Araştırmanın bulguları, yerlilerin Suriyelileri stereotipleştirme

⁹ Grup 2 yerli katılımcılardan oluşmaktadır.

stratejilerinin bir etnolojik damga olarak ırkın yanında, gündelik hayat pratiklerini referans alan davranış ve görünüş biçimlerini de içerdiğini göstermekte; “medeniyetsizlik” ise gündelik hayattaki pratiklere referans ile yerliler tarafından altı doldurulan bir damga olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu gündelik hayat pratikleri yeme içme pratiklerinden, kılık kıyafete, sosyalleşme biçimlerinden, yaşam tarzına kadar birçok göstereyi içermektedir. Örneğin Grup 2 K28, gündelik hayat pratiklerini referans alarak kamusal alanda karşılaştığı birinin Suriyeli olduğunu ‘hemen anlayabildiğini’ şu şekilde ifade etmektedir: “Kılık kıyafetlerinden yani, yolda yürüyüş şekillerinden, fizik olarak da. Anlatabiliyor muyum? Ufacık kız 16 yaşında hamile. Her insan kendini zorlamadan anlayabilir. Bunlar buralı değil, yerli değil diyorsun.” (Kadın, 52 yaşında) Görüldüğü üzere gündelik hayat gruplar arası toplumsal karşılaşmaların zemini olmakta, ayrıca güç pozisyonları açısından avantajlı olan grup gündelik pratikler üzerinden bir kıyaslamaya giderek olumsuzlukları diğer gruba yüklemektedir. Bu açıdan damgalama, bir dışlama pratiği olarak hâkim söylemin bir stratejisi olarak belirir.

Öte yandan Suriyeli kimliğinin toplumsal inşası, aynı zamanda Suriyelilerin ne tarz gündelik pratikler ürettiğiyle, yani damgalanmayı üzerlerine alıp almadığı ve damgayla nasıl başa çıktığıyla da ilişkiseldir. Araştırmanın bulguları damgalanmanın damgalanan grup üyeleri arasında bir tür (1) içselleştirme ya da (2) sıyrılma ile sonuçlandığını göstermektedir. İçselleştirme, kıyaslama, uyumlanma ve gündelik pratiklerin yeniden düzenlenmesi gibi pratikleri içerir. Burada Suriyelilerin referans aldıkları şey yerliler tarafından kendilerine yöneltilen söylemler; yani Suriyeli olmanın anlamının toplumsal olarak nasıl inşa edildiğidir. Örneğin Grup1 K27 davranışlarını nasıl düzenlediğini şu şekilde açıklamaktadır:

“Ne kadar bizim ülkemiz de saysak bizim ülkemiz değil sonuçta. Onların kültürleri farklı. Kanunlarınıza saygı duymalıyız. Metroda ses yapmamamız lazım. Bazı Suriyeliler, evet, kurallara uymuyorlar. Biz burada misafiriz. Sizin evinize gelirim, evdeki kurallarınıza saygı duymalıyım. Türk olmadığım için fazla şey konuşmuyorum, benimle kavga ederler, bağırırlar diye düşünüyorum. Çünkü bazıları Suriyeli olduğumuz için daha kötü davranıyorlar. Arkamızda kimse yok diye düşünüyorlar. Daha sert davranıyorlar. Saygısızca davranıyorlar, sokak diliyle konuşuyorlar” (Kadın, 21 yaşında).

K27 gibi diğer Suriyeli katılımcılar da Türkler ile karşılaştıkları herhangi bir ortamda davranışlarına dikkat ettiklerini, Arapça konuşuyorlarsa Türkçe konuşmaya başladıklarını, daha sessiz olmaya çalıştıklarını, kalabalık yürümeye çalıştıklarını, görünür olmamaya özen gösterdiklerini, bir sonraki bölümde detaylandırılacağı üzere kılık kıyafetlerini düzenlediklerini (örneğin erkek katılımcıların dar paça pantolon giymeyi bırakıp Türk erkekleri gibi giyinmeye çalıştıklarını aktarmaları) belirtmektedir. Bu açıdan yerliler tarafından inşa edilen “medeniyetsizlik” stereotipinin Suriyeliler tarafından da içselleştirildiği söylenebilir. Goffman’ın (1956; 1963) belirttiği anlamda, bu sürecin

damgayla ilişkisel olarak damgalananların hâkim grubun bakış açısını keşfederek içselleştirmesi süreci olduğunu söylemek mümkündür. Bu süreç tavır alış biçimlerini ve gündelik hayat pratiklerini yeniden düzenlemeyi içermekte; ancak bu düzenleme yerliyle karşılaşmanın ihtimal dahilinde olduğu alan ve mekanlarda gerçekleşmektedir.

Sıyrılma ise damgadan kaçınma davranışı olarak, Suriyelilere yöneltilen damga tiplerini üzerine almamayı, böylelikle kendilerini diğerlerinden ayırmayı içerir. Örneğin Grup 1 K19 kendi deneyimlerinden yola çıkarak bu durumu şu şekilde ifade etmektedir;

“Ben olanları söylüyorum ama şöyle bir şey de var bazen Türklere de hak veriyorum. Mesela bazı Suriyeliler evet pis diyorlar kirli diyorlar ama bazı Suriyeliler de gerçekten ona dikkat etmiyor veya saygısız davranıyorlar. Birisi birinin evine misafir gittiği zaman nasıl oturmalı edebiyetle oturmalı, saygısıyla kalmalı öyle davranmalı. Ama Suriyelilerin bazıları öyle davranmıyor. Çığırından çıkarıyorlar ve onun için Türklere de öyle davranıyor. Hastanelerde de aynı şekilde hepsini bir görüyorlar Suriyeliler olarak. Suriyelilerin hepsini bir görüp de bize bu kadar kötü davranmanıza gerek yok. Bütün Suriyeliler böyle diye kodlanıyor kafalarında.” (Kadın, 32 yaşında)

Suriyeli katılımcılar, K19 ile benzer şekilde, genel olarak Suriyelilere yüklenen olumsuz davranışları kendi üzerlerine almama ve damga unsurlarını kendileri dışındaki diğer Suriyeliler ile ilişkilendirme eğilimi göstermektedir. Örneğin on katılımcı bekar erkek Suriyelilerin davranışlarına dikkat etmeleri gerektiğini vurgularken, beş katılımcı Suriyeli erkeklerin sahilde ya da parklarda nargile içmelerinin kendilerini de olumsuz gösterdiğini belirtmektedir. Dolayısıyla Goffman (1963) bir tür damgadan sıyrılma stratejisinin uygulandığı söylenebilir. Damgadan sıyrılma kendini damga unsurlarıyla ilişkilendirmeme olarak değerlendirilebileceği gibi damganın kabulü olarak da değerlendirilebilir. Bu bağlamda Goffman (1963; 1967) damgalı olanların kendilerini “normal” olanların gözünden görme eğiliminde olduğunu belirterek damgayı kabullendiklerini vurgular. Bu durum aynı zamanda daha güçlü bir konumda bulunanların ötekileri belirli damgalar ile tanımlamaları ve ötekilerin ise bu damgaları kabullenerek belirli stratejiler geliştirmesiyle ilişkilidir. Örneğin Elias ve Scotson (1994) stereotipleştirme ve damgalamanın daha güçlü olan yerleşiklerin (established) kendilerini haricilerden (outsiders) ayırtmasının bir stratejisi olduğunu belirtirken bu damgaların hariciler tarafından da kabul edildiğini belirtir. Bunun temel nedeni ise yerliler ile Suriyeliler arasındaki ilişkinin asimetrik olarak kurulmasıdır. Yerli katılımcıların genel eğilimi Doğu/Batı, medeniyet/ “geri kalmışlık” ikilemi aracılığıyla Suriyelilerin “medeniyetsizlik” ve Doğu ile ilişkilendirilmesi, buna karşın yerlilerin ise medeniyet ve “yüzünü Batı’ya dönmüş olmak” (Grup 2, K18) ilişkilendirilmesidir. Grup 2, K18 bu ayrıma yönelik düşüncelerini şu şekilde ifade etmektedir: “Bizde de İslamiyet var ama Batı’ya dönük görüşlerimiz de var. Bunlar çok cahil insanlar. Adamlarda konuşarak anlaşma yok. Bunlar kaba. Bizim gibi medeni değil. Çok cahil kalmışlar. Abazan kalmışlar. Hiçbir şey görmemişler.” (Erkek, 35 yaşında)

Araştırmanın bulguları medeniyet ile Batı arasında bir ilişki kurulduğunu, bunun karşısına ise medeniyetten uzak olmanın yerleştirildiğini göstermektedir. Yerlilerin kendilerini Batıya yaklaştırma girişimi yerlilere bir fırsat sunmaktadır; kendini Batı ve medeniyet ile özdeşleştirerek öteki olarak konumlandıkları Suriyelilerden ayırıştırma ve “yüceltme” fırsatı. Zira Grup 2, K18 ile benzer şekilde yerli katılımcıların tamamı medeniyetsizliği “cahillik”, “kaba davranış”, “görgüsüzlük” gibi nitelendirmelerle genişletmektedir. Tıpkı 35 yaşında olan Grup 2, K18’in Suriyelilerin gündelik hayattaki davranışlarına yönelik düşüncelerini “geri kalmışlar. Abazan kalmışlar.” şeklinde ifade etmesinde olduğu gibi. Benzer şekilde yerli katılımcı, Grup 2, K19 yerliler ile Suriyelilerin kültürel olarak farklı olduğunun altını çizerek şunları ifade etmektedir:

“Türkiye’deki Suriyeliler hariç diğer insanların hepsi, hatta %100’ü benim gibi düşünüyor. Herkes benim dediklerimi diyor. Anket de yapıyorsunuz, görürsünüz, %90 olumsuz çıkar. Biz hep Avrupa’da, Batıya yakınız. Yalansa yalan diyelim. Bence doğru bu. Biz daha Batıya yakın tarafız diye düşünüyorum. Onlar hiçbir tarafa yakın değiller. Cahiller. Yanlış anlaşılmasın, kimseyi küçümsemiyorum ama geri kalmışlar.” (Erkek, 50 yaşında)

Araştırmanın bulguları bireylerin kendilerini bir gruba ait olarak tanımlamasının “biz” ortaklığını oluşturan temel şeylerden biri olduğunu, “biz” konumu içinden konuşan bireylerin ise kendi söylemlerini gerçeklik olarak kabul ettiğini işaret etmektedir. Bu açıdan yerli katılımcı K19’un diğer yerli katılımcılarla benzer şekilde yerlilerin tamamının- %100’ünün onun gibi düşündüğünü söylemesinde olduğu gibi- Suriyelilere yönelik ortak düşünceleri paylaştığına olan inancı söylemsel ortaklığı işaret etmesi açısından önemlidir.

Yerlilerin Suriyelileri gündelik hayattaki damgalama biçimlerinden yola çıkarak Suriyeli olmanın toplumsal anlamlarının yerliler tarafından inşa edildiği söylenebilir. Öte yandan bu çalışmanın bulguları, bu toplumsal inşanın aynı zamanda Suriyeliler tarafından da şekillendiğini, bu sürecin ise yukarıda da açıkladığımız üzere damgayı kabul etme ya da damgadan sıyrılma şeklinde gerçekleştiğini ortaya koymaktadır. Bu bakımdan damgalı olanların bu damgayla nasıl başa çıktığı önemli bir sorudur. Suriyelilerin damgalı konumunu kabullenme ve reddetme aralığında gerçekleşen gündelik pratikleri bu sorunun cevabını oluşturmaktadır. Goffman’ın (1963) damga teorisinden yola çıkarak, damgalı olanların, “normal” olanların kendilerine dair inandıkları şeylere inanma eğiliminde oldukları söylenebilir. Bu bakımdan Suriyelilerin kendilerine yönelik referans noktaları öncelikle yerliler daha sonra ise Suriyelilerdir. Dolayısıyla Suriyeliler ve yerlilerin karşılaşmalarında önemli olan şey hem damganın hem de damgayla yönelik pratiklerin etkileşim içinde gerçekleşmesidir. Suriyeli kimliğinin inşası bu etkileşim alanında gerçekleşir. Örneğin Grup 1, K13 Suriyelilerin damgalanma süreci olarak yorumlanacak süreci şu şekilde tanımlıyor: *“Mesela bir Türk, Suriyelinin kötü bir davranışını gördü.*

Hemen diyecek ki: “Suriyelilere bak.” Bunu genelleyecektir. Nargilesini içen bir Suriyeliyi gördüğünde “Bak, Suriyeliler neler yapıyor.” diyecek. Başka Suriyeli belki böyle yapmıyordur. Adam rahatlamıştır ve hürdür belki.” (Erkek, 35 yaşında) Grup 1, K13 derinlemesine görüşmenin devamında nargile içmenin Suriye’de sosyalleşme aktivitelerinden biri olduğunu belirleterek Suriyelilerin Türkiye’de nargile içmesinin bu alışkanlığın bir göstergesi olduğunu, bu açıdan Suriyelilerin kendilerini burada rahatta hissettiklerinin düşünülmesi gerektiğini söylemektedir. Bu açıdan “adam rahatlamıştır ve hürdür belki” yorumu nargile içmenin kendini özgür hissetmekle ilişkilendirildiğini göstermektedir.

Suriyeli katılımcılar kendilerine yöneltilen damga tiplerinin bir genellemenin ürünü olduğunu belirterek buna sebep olacak şeyin ise bir Suriyelinin davranışı olabileceğini vurgulayarak tam da bu nedenle gündelik hayatta daha dikkatli davranmaları gerektiğinin altını çizmektedirler. Bu durum “bir kusur yelpazesini temel alarak geniş bir kusur yelpazesi yakıştırma” (Goffman, 2014: 35) eğilimi olarak açıklanabilir. Böylelikle bir yandan Suriyeli olmanın toplumsal anlamları yerliler tarafından belirli damgalar etrafında yeniden düzenlenirken Suriyeliler bu anlamları kendilerine yöneltilen sorulardan, Suriyeli K13’ün sözleriyle “*insanların bize bakışıydı. Bir bizler varız bir de ötekiler var bakış açısıyla bize bakılıyordu. Biz ötekiydik.*” tarzı bakışlardan ve kendilerine yöneltilen davranışlardan yola çıkarak keşfetmektedir. Damganın içini dolduran sıfatların keşfi her ne kadar Suriyelileri pratiklerini yeniden düzenlemeye yöneltse de araştırmanın bulguları bu girişimin damganın kabulüyle sonuçlandığını işaret etmektedir. Örneğin Suriyeli Grup 1, K14 karma temaslarda pratiklerini düzenlese dahi bunun yeterli olmadığını şu şekilde ifade etmektedir:

“Yani ben oradan gelmişim diye, kendi kendimizi fakir göstersek garip göstersek, diyecekler “bak Suriyelilere bak, pisliklere bak” falan. İyi göstersek “bizim askerimiz ölüyor, adam saçlarını jölelemiş.” İnsan kendine bakmış demek ki. Kendine çekidüzen vermiş demek ki. Saçlarını düzeltmiş. Bu niye zoruna gidiyor ki? Dar pantolon giymiş, güzel elbiseler giymiş. Şunlara bak neler giyiyorlar. Abi sen de giy. Ne yapacağız? Çalışsan işini elinden aldın, dilensen dilendin, iyi giyinsen bizden iyi giyiniyorlar, kötü giyinsen dilencisin.” (Erkek, 33 yaşında).

K 14’ün söylediklerinden de görüleceği üzere Suriyeli katılımcılar gündelik hayat pratiklerinin düzenlenmesinin yerlilerde karşılık bulmadığını belirtmektedir. Bu yönüyle damgalanmanın hayatın her alanında etkisini gösterdiğini söylemek mümkündür.

4.2. Suriyelilerin tanımla(n)ma alanları olarak görsel rejim ve duygulanım

Gruplar arası karşılaşmalar söz konusu olduğunda şüphesiz ki ten rengi, kılık kıyafet, saç gibi birçok göstereni kapsayan (1) bedenin görünümüleri gruplar arası karşılaşmaların seyrini ve grupların birbirlerini nasıl tanımladığını belirler. Bu tanımlama alanı aynı zamanda belirli duyguları harekete geçirir; yani bir grubun üyeleri diğerlerine belirli duygularla yaklaşır ya da diğerlerinden belirli duygularla uzaklaşır. Temelde ise belirli duygular etrafında diğer grubu tanımlarlar; karşılaşmalar bir (2) duygulanım alanında gerçekleşir. Araştırmanın bulgularından yola çıkarak kavramsallaştırılan görsel rejim ve duygulanımın damgalama sürecinin bileşenleri olduğunu, Suriyelilerin gündelik hayattaki damgalanmasının görsel rejim ve dile referans ile gerçekleştiğini, damgalamayla birlikte belirli duyguların harekete geçirildiğini göstermektedir. Öte yandan Suriyeli katılımcılar tanımlanma alanları içerisinde bir önceki bölümde bahsettiğimiz damgayı kabul etme ya da damgadan sıyrılma girişimlerini devreye sokarak görünümelerini yeniden düzenlemeye gitmekte, damgalanma süreci ise Suriyelilerde belirli duyguları harekete geçirmektedir. Buradan hareketle araştırma bulgularından yola çıkarak görsel rejim aracılığıyla damganın işlediğini, damga ile duygulanım arasında bir ilişkinin söz konusu olduğu söylenebilir.

İlk olarak araştırmanın bulguları bedenin görünümüleri üzerinden Suriyeli kimliğinin tanımlanmasının bakma ve denetleme pratikleriyle şekillendiğini; yerlilerin kendilerini bakan ve Suriyelilerin pratiklerini denetleyen olarak konumlandıklarını göstermektedir. Bu açıdan bakma ve denetlemeyle birlikte gelen düzenleme pratikleri ise Suriyeliler tarafından gerçekleşir; bedenin görünümünün, dilin kullanım alanlarının ve duyguların yeniden düzenlenmesini içerir. Bedenin görünümüleri ve dil yerliler açısından hem Suriyelileri tanıma hem de tanımlamanın işlevsel araçlarıdır. Yerliler kılık kıyafete, ten rengine, saç şekline, jest ve mimiklerden yola çıkarak Suriyelileri sınıflandırmakta; böylelikle Suriyeliler tanımlanmasının kendisini bir damgaya dönüştürmektedir. Gündelik hayattaki ilişkilenme ve damgalanana belirli duyguları yönetme ise bu söylemlerden beslenir. Bu ilişkilenme sürecinde yerliler çoğunlukla bakan, denetleyen ve gözetleyen konumundayken Suriyeliler bakılan ve denetlenen konumundadır. Bu durum aşağıda detaylandıracağımız bakış hiyerarşinin nasıl oluştuğunu göstermektedir.

Berger (1972: 7) görme eylemiğinin konuşmadan önce geldiğini belirtirken benzer şekilde Lacan (1997: 76-78) da kendi bedensel imgemizle ilk karşılaşma anı olarak tanımladığı ayna evresinin dilden önce geldiğini belirtir. Her ikisinde de ortak olan şey bedensel görünümünün öznenin kendisini tanımasının bir aracı olmasıdır. Ancak Mulvey’in (1993) belirttiği üzere her özne yaşamı boyunca başkalarıyla özdeşim kurmaya, başkalarında kendini görmeye ve başkaları tarafından da görünmeye çalışır. Lacan (1997: 76) bu durumu öznenin öteki aracılığıyla inşa olması, kendi bütünlüğünü öteki

aracılığıyla sağlaması olarak açıklar. Araştırmanın bulguları hem yerlilerin hem de Suriyelilerin bu görsel alanda karşılaştığını ve bakışlarını birbirine yönelttiğini göstermektedir. Ancak yerliler bakan/denetleyen konumundan hareketle Suriyelilerin bedensel görünümünü damgalarlar. Kendilerini ise bu damgalanan bedensel imgeden uzaklaştırırlar. Bu durumu bakış hiyerarşisi olarak açıklamak mümkündür. Bakış hiyerarşisi görsel rejim alanında gerçekleşir; bu durum görsel alanın toplumsallığını işaret etmenin yanı sıra Suriyeli ve yerli etkileşimlerinde olduğu gibi bir grubun diğerini görsel alanda tanımlamasını ve sınıflandırmasını içerir. Bu çalışma kapsamında görsel alandaki damgala(n)ma süreci görsel rejim olarak kavramsallaştırılmakta, görsel rejim ise karşılıklı etkileşim alanında ortaya çıkan ve görme biçimleriyle ilişkisel bir deneyim olarak tanımlanmaktadır. Berger (1972) görme biçimlerinin bu karşılıklılık ilişkisini görmenin başkasının ya da nesneler dünyasının görüş alanında olmak olarak açıklar.

Görsel rejimin toplumsallığıyla ilişkisel olarak beden bir gösterge ve bir ifade aracı olarak “özel olanın kamusal ve iletilebilir sunumunun bir tarzı” (Grosz, 2015: 21) olduğu öne sürülebilir. Bu açıdan görsel sembollerin taşıyıcı yapısı olan beden toplumsal bir göstereni ve aracıdır. Bu tartışmadan hareketle araştırmanın bulguları Suriyelilerin bedensel görünümünün gündelik hayattaki dolaylı ve yüz yüze karşılaşmalarda toplumsala açıldığını, dolayısıyla bir görsel rejim alanında gerçekleştiğini, bu karşılaşmalarda bakış hiyerarşisinin devreye girdiğini ve Suriyeli bedensel imgesinin yeniden üretildiğini ortaya koymaktadır. Bu noktada bakış hiyerarşisi görünüm aracıyla tanımlanan, kategorilere ayrıştırılan beden (Suriyeliler) ve hareketliliklerinin belirleyici bakış (yerlinin bakışı) aracılığıyla denetlenmesi/gözetlenmesi olarak kavramsallaştırılabilir. Bakış hiyerarşisi bakma ile birlikte gelen tanımla pratiğinin eşit bir alanda gerçekleşmediğini işaret etmektedir; dolayısıyla bakışın taşıyıcısı (belirleyici) ve nesnesi (bakılan) arasında bir ayrım yapmaktadır. Bakılan konumunda olan Suriyeliler bu nedenle bakışlarını kendi bedensel görünümüne yöneltmekte iken yerliler bakma biçimleriyle Suriyelileri tanımlamakta, sınıflandırmakta ve sonuç olarak damgalamaktadır. Örneğin yerli katılımcılardan Grup 2 K28 bakma pratiğiyle gelen tanımlama süreci olarak yorumlanabilecek şu açıklamayı yapmaktadır;

“Kılık kıyafetlerinden yani, yolda yürüyüş şekillerinden, fizik olarak da. Anlatabiliyor muyum? Her insan kendini zorlamadan anlayabilir. Bunlar buralı değil, yerli değil diyorsun. Sokakta bindallı elbiseler giyiyorlar. Hepsi mandalsız. Görsel iğrenç. Benzer yanlarını bulamıyorum çünkü bizim erkeklerimizin beli, sırtı, ne bileyim ayaklarında çorapsız terlik ile geldiklerini ben anca yazın yazlık bölgelerde görüyorum. Bunlarda o tür bir şey yok.” (Kadın, 52 yaşında)

Grup 2 K28’in söylemlerinden anlaşılacağı üzere bu süreç yalnızca diğer grubu beden görünümü üzerinden tanımlama süreci değil aynı zamanda kendi grubunu da (‘biz’) ayrıştırma sürecidir. Dolayısıyla karşılaşılan grubun damgalanmasını içerir ve mesafelenmeyle sonuçlanır.

Suriyelilerin bedensel görünüşleri gözetim alanında tutulur ve saç rengi, ten rengi, kılık-kiyafet, jest ve mimikler, yüz yapısı vb., bedensel imgeler ayırmanın sembollerine dönüştürülür. K28 ile benzer şekilde yerli katılımcılar kılık kıyafet, konuşma tarzı, ten rengi (esmerliğe gönderme yapmaktadırlar), yürüyüş biçimi, tavırlar, saç şekli gibi bedensel gösterenlerden bahsederek bir tür Suriyeli ‘bedeni’ inşa etmektedir. Bu bağlamda bedenin görünümü Goffman’a (1963) gönderme ile damga türüne dönüşmektedir. Şekil 4 inşa edilen Suriyeli bedenine yönelik tanımları görselleştirmektedir.

Şekil 3. Yerlilerin Suriyelilerin bedensel görünüşlerini tanımla biçimlemeleri

Şekil 3’ten yola çıkarak bedensel görünüşlerin yorumlanmasında farklılık temasının öne çıktığını söylemek mümkündür. Bireyler görsel imgelere referansla diğerleri hakkında bilgi edinir veya inşa ederken aynı zamanda onlar aracılığıyla kendilerine yönelik bilgileri de oluştururlar (Berger, 1989). Yerliler, damgaladığı bu bedensel görünümü kendini ayırtıştırmanın bir aracı olarak da kurduğundan beden aynı zamanda bir sınır işlevi görür; bu sınır Suriyelilerin yabancılık konumunu sabitlemeye yönelik bir sınırdır. Ancak gündelik hayat, karşılaşmanın sıklıkla yaşanmasının muhtemel bir sonucu olarak, aşına hale gelmeyi ve toplumsallaşmanın bir bileşeni olan alışverişi mümkün kıldığından yerlinin kendisi ile Suriyeli arasında çizmeye çalıştığı sınır muğlaklaşır. Böylelikle ‘sen Suriyelilere hiç benzemiyorsun’ ya da ‘beni diğer Suriyelilere benzetmiyorlar, Türk sanıyorlar’ cümleleri ile özetlenebilecek aralıklar üretir. Bu durum ise yine yerli katılımcılarda bir rahatsızlığa neden olmaktadır. Örneğin Grup 2 K25 bu muğlaklığı artık sokakta Suriyelileri eskisi gibi tanıyamadığını vurgulayarak şu şekilde aktarmaktadır:

“Giyim tarzları, muhabbet tarzları, bir kalabalıkta gördüğünde konuşma tarzları, her şeyleri farklıydı. Buraya geldikten sonra kendilerini aşmışlar onlar da. Değiştiler mi yoksa biz mi değiştik bilmiyorum.” (Erkek, 38 yaşında)

Grup 2 K25 yaşadığı rahatsızlıktan da anlaşılacağı üzere Suriyelilerin artık bedensel görünümeleri aracılığıyla yeterince ayırt edilemiyor oluşu yerli katılımcılarda bir tür rahatsızlığa neden olmaktadır. Bu rahatsızlık hem bakan/gözetleyen/denetleyen olma pozisyonunun tehlike girmesi hem de dışarıda konumlandırılan grubun yerli grubuyla benzeşme tehlikesine yönelik bir rahatsızlıktır. Çünkü yukarıda açıklandığı üzere yerli katılımcılar Suriyeli katılımcıların bedensel görünümelerini damgalayarak aynı zamanda kendilerini de olumlamakta, böylelikle olumsuzlamayı kendini sağlamanın bir aracı olarak kullanmaktadır. Bu süreci bozan pratikler yerli ve yabancı arasındaki sınırı muğlaklaştırarak yerlinin bedensel bütünlüğünü tehlikeye sokmaktadır.

Öte yandan araştırmanın bulguları, bakışın yöneldiği Suriyelilerin bedensel görünümeleri görsel rejim alanında yeniden kurulduğundan Suriyeli mültecilerin de görünümelerini yerlinin bakışını referans alarak düzenleme eğilimi gösterdiğini işaret etmektedir. Bu durumun Goffman’ın (1963; 1967) herhangi bir damgalanmayla karşılaşan bireylerin ‘normal’ olanlar aracılığıyla kendini görme eğiliminde olduğu çıkarımıyla benzerlik göstermektedir. Yukarıda vurgulanan bakış hiyerarşisi bu açıdan önem kazanmakta; bakılanın kendini bakan göz aracılığıyla tanımlamasına ve bu tanımlamayı referans alarak gündelik hayattaki görünümünü düzeltmeye yöneldiğini işaret etmektedir. Grup 1 K25 yerlilerin Suriyelileri kıyafetlerinden anladığını belirtirken bu durumu “*mesela bizim yaşımızdaki hanımefendiler, biraz daha yaşlılar, daha farklı giyiniyoruz. Suriyeli olduğumuzu anlıyorlar.*” (Kadın, 64 yaşında) şeklinde ifade etmiştir. Grup 1 K23 “*Türkler gibi tıraş olmaya başladığını*” (Erkek, 24 yaşında) vurgulamaktadır. Bedensel görünümelerine yönelik gündelik pratikleri yeniden düzenlediklerini söyleyen Suriyeli katılımcılar bunu Suriyeli olduklarının anlaşılmasında için yaptıklarını belirtmektedir. Örneğin Grup 1 K17 de diğer Suriyeli katılımcılarla benzer şekilde “*Gidip gelene çok dikkatli bakıyorlardı. Bizi ezberlemişlerdi. Şeklim buydu yani bilmiyorum. Olduğumuz bölgeye de kıyafetlerimi uydurmaya çalışsam da şeklim buydu yani.*” (Kadın, 28 yaşında) diye belirtmektedir. Bu durum damgadan kaçınma pratiği olarak da düşünülebilir. Goffman (2018: 34) bu durumu bireyin saç şeklini, kişisel simasını, kılık-kıyafetini, görünümünü idare etmesi olarak açıklamaktadır. Bu bağlamda bedenin doğrudan görsel rejim alanında toplumsala açıldığını ve damga konusu olduğunu söylemek mümkündür. K17 “şeklim buydu” diyerek kendi bedensel imgesine gönderme yaparken bir yandan da bedensel damgalanmayı işaret etmektedir. Benzer şekilde diğer Suriyeli katılımcılar da kendi bedensel görünümelerini değiştirme yoluna gittiklerini belirtmektedir. Eşarp bağlayış şeklini değiştirmek, dar paça kot pantolon yerine kumaş pantolon giymek, kıyafetlerini değiştirmek gibi eylemliliklere yönelim söz konusudur. Bu noktada Suriyeli *bedeni* damgasının bir önceki bölümde belirtilen etnolojik damgayla ilişkili olduğunu söylemek mümkündür. Goffman’ın (1963) belirttiği üzere bedenin görünümüleri bizatihi damga tipidir.

Örneğin Grup 1, K18 bedensel görünümün “belli olması” ile ilişkisel olarak bedenın nasıl damga aracına dönüştüğünü ve bu damgayı hem kabullendiğini şu şekilde ifade etmektedir:

“Ben Suriyeliyim dediğim zaman kendimi hiç rahatsız hissetmiyorum. Diyebiliyorum yani ben Suriyeliyim diye. Bana sen Suriyeli değilsin, benzemiyorsun diyorlar. Yani aslında şuradan baktığın zaman Suriyeliler belli oluyor. Çocuklarını sürüyerek yürüyorlar, kaşlarını kaldırıp konuşuyorlar, yüksek sesle konuşuyorlar. Giyinışlerinde bir düzen yok, yani şıklık yok. Onun için çok belli oluyor Suriyeli olanlar ve ben de kendimi benzetmiyorum zaten. Ben dikkatliyim” (Kadın, 46 yaşında).

K18 bir yandan Suriyeli olduğunu rahatsız olmadan dile getirebildiğini ifade ederken bir yandan da “kendimi benzetmiyorum” diyerek damgalanan Suriyeli imgesinin dışına çıkma girişiminde bulunmaktadır; ancak aynı zamanda “Suriyeler belli oluyor” diyerek Suriyeli bedenın damgasını kabul etmektedir. Bir önceki bölümde damgalanmanın damgayı kabul etme ya da damgadan sıyrılma şeklinde sonuçlandığı ifade edilmiştir. Bedenın damgalanması da benzer şekilde kabul ve sıyrılma stratejilerini beraberinde getirmektedir. Goffman (1963) buna benzer bir durumu damgalı bireylerin kendileri gibi damgalı olanlarla göz göze gelmekten kaçınma, kendini grup üyelerinden ayırıştırma girişimi olarak açıklamaktadır. Bireyler damgayla karşılaşma durumunda iki muhtemel durum ile karşı karşıyadır: damgayı paylaştığı grup üyeleriyle özdeşleşme ya da grup üyelerinden kaçınarak sıyrılma.

Bununla birlikte görsel rejim alanı ile duygulanım alanı arasında bir ilişkisellik söz konusudur. Toplumsal karşılaşmalarda bedenın görünüşleri üzerinden gerçekleşen tanı(n)ma pratiği beraberinde belirli duyguların devreye girmesine, karşılaşmanın seyrinin bu duygular etrafında gerçekleşmesine neden olur. Dolayısıyla tanıma ve tanınan bedene bir duygu yöneltme eğilimi söz konusudur. Gruplar arası karşılaşmalar söz konusu olduğunda ise duyguların kolektifliğinden söz etmek mümkündür. Ahmed’in (2004) belirttiği üzere bir duygu toplumsal pratik (Abu-Lughod ve Lutz, 1990) olarak diğerleriyle dolaşım halindedir; böylelikle grup içi üyeleri yaklaştırırken diğerlerini uzaklaştırır. Duygunun kolektif olmasının nedeni dolaşım haline olması ve grup üyeleri arasındaki bir ortaklığın ürünü aynı zamanda da sonucu olmasıdır. Ahmed (2004) bu durumu duygu ekonomisi olarak açıklarken Massumi (2015) diferansiyel uyumlama terimine başvurur. Her ikisinde ortak olan şeyler ise karşılaşmaya bedensel olanın yanı sıra duygusal bir dahil oluşun söz konusu olması ve duyguların birey ötesi oluşudur.

Araştırmanın bulguları karşılaşmalar esnasında ön plana çıkan duyguların kolektif bir yanının olduğunu, yerlilerin ve Suriyelilerin birbirlerine belirli duygularla yaklaştığını, ek olarak görsellik ile duygu arasında bir ilişki olduğunu işaret etmektedir. Yerlilerde ön plana çıkan duygunun güvensizlikle ilişkili olarak rahatsızlık ve tedirginlik olduğu söylenebilir. Yerli katılımcıların güvensizlik olarak açıkladığı

Araştırmanın bulguları yerlilerin Suriyelileri tanımlamakta ve daha sonra bu tanımlamayla Suriyelilere güvensizlik, rahatsızlık ve tedirginlik (kendini tehdit altında hissetme) gibi duygularla yaklaştıklarını ortaya koymaktadır. Şekil 4 yerliler tarafından bu duyguların kaynağı olarak ifade edilen itici unsurları göstermektedir. Şekil 4’te görselleştirilen ortaklık aynı zamanda duyguların kolektif olarak organize edilebilir olduğunu işaret etmesi açısından da önemlidir. Tanımlama görsel rejim alanında gündelik hayat pratiklerinin ve bedenın gözlenmesiyle gerçekleşir ve bu süreç belirli duyguları harekete geçirir. Örneğin Grup 2 K3 gündelik hayatta Suriyeli mültecilerle sıklıkla karşılaştığını belirterek şunları söylemiştir:

“Ben zaten Suriyelilerin içinde çalışıyorum. Direkt Suriyelilerden laf açılıyor. Herkes bıkmış. Annem mesela sinir oluyor. Otobüste bir Suriyeli binince annem kaldırıyor. Kalk kalk, diyor ona. Benim orada oturmam lazım, adam oturuyor diyor. Misafir olduğunu unutuyor. Burada doğmuşlar gibi davranıyorlar. Türklerin sinir olduğu taraf bu.” (Kadın, 34 yaşında)

Grup 2 K3’ün söylediklerinden de hareketle yerli katılımcıların Suriyelilere yönelttikleri rahatsızlık (“*Türklerin sinir olduğu taraf bu*” alıntısına referansla) ve tedirginlik ile Suriyelilerin gündelik hayattaki davranışları ve görünüşleri arasında bir ilişki kurduklarını söylemek mümkündür. Benzer şekilde Grup 2, K19 Suriyelilerin gündelik hayatını olumsuz etkilediğini belirterek şunları dile getirmiştir:

“Çocuğum rahat rahat metroya binmiyor, tramvaya binemiyor, onları gördükleri zaman acaba diyorlar, tedirgin oluyorlar. Genel olarak yaşamımızı etkiliyor. Kuş gibi sadece bakarak anlatmıyorum zaten. Kendim gözlemliyorum, yaşıyorum. Adamın yürüyüşünden belli, tavrından, konuşmasından belli. Giyim kuşamdan da belli yani. Kokuyorlar. Ben esnaf olduğum için hemen tanıyorum zaten. Sinir oluyorum.” (Erkek, 50 yaşında)

Bu bağlamda yerliler tarafından tarif edilen rahatsızlık hissinin hem bedensel damgayla hem de bir önceki bölümde gündelik hayat pratikleri üzerinden Suriyeli kimliğinin “medeniyetsizlik” ile damgalanmasıyla ilişkili olduğunu söylemek mümkündür. “pis olmak”, koku, “bakımsızlık”, “yabanilik”, “özensiz olmak”, “güvenilmezlik” hem bedeninin hem de Suriyelilerin gündelik hayatının damga sıfatları olarak düşünülebilir. Örneğin K19 bakışını Suriyelilere yöneltmekte, ki bu bakma eylemi bakış hiyerarşisi olarak kavramsallaştırılmıştı, Suriyeli bedenini tanımlamakta ve son olarak ise bir duygu yöneltmektedir. Benzer şekilde yerli 25 katılımcı yerli halkın Suriyelilerden daha iyi, daha temiz, daha düzenli, daha medeni olduğunu belirtmiştir. Bu bakımdan bir önceki bölümde açıklanan “medeniyetsizlik” damgası ile bedensel damga arasında bir ilişki kurmak, dolayısıyla Suriyeliler nitelendirmesinin kendisinin bir damgayla dönüştüğünü söylemek mümkündür. Örneğin Grup 2, K20 Suriyeler ile mahallede, markette ya da otobüste olan karşılaşmalarından yola çıkarak şunları ifade etmektedir: “Ben yüz şekillerinden hangi ülke çıkartıyorum zaten. Kim nereli, rahat çözerim. Yüzleri çok karmakarışık... Suriyeliler kök saldı artık. Onlar geldi, insanların midesi bulandı. Bilmiyorum niye. Ben de bilmiyorum. Öyle bir his uyandırıyorlar.” (Kadın, 46 yaşında) Öte yandan bir grubun temsil ediliş biçimi ve gruba yöneltilen duygular, duygulanım toplumsal alanda gerçekleştiği ve karşılıklı olduğu için Suriyelilere yöneltilen duygulara Suriyeliler de belirli cevaplar üretir. Goffman (1967, 1983) karşılık üretme biçimlerinde duyguların önemli bir rol oynadığını belirtir. Damgalanmak ve bedensel görünüşler aracılığıyla stereotipleştirilmek kırılmaşmayı beraberinde getirir; kırılmaşanlar ise Lorey’e (2016:26) göre tabi kılınmaya mecbur edilir. Örneğin Grup 1 K11, komşularıyla iletişiminin olmadığından bahsederek şunları söylemektedir:

“Kimse çağırıyor. Çağırsalar da gitmezdim. Çünkü utanırdım. Çünkü muhtacız. Her derdimizi anlatmaya okula, hastaneye gidiyoruz. Bu hayatı yaşamaya mecburuz yani. Mesela bu ev benim değil. Evime her girdiğimde içime bir korku giriyor, bir şey bozulduysa kendimi suçlu hissediyorum. Oradaki ev benimdi.” (Kadın, 27 yaşında)

Grup 2 K11 ile benzer şekilde diğer Suriyeli katılımcılar da yerlilerle karşılaşmalarında genellikle mahcubiyet ve utanç hissettiklerini belirtip bu nedenle yüz yüze etkileşimden kaçındıklarını vurgulamışlardır. Bu durum grup içi biz duygusunu kuvvetlendirerek Suriyelilerin kendi grup üyeleriyle özdeşim kurmasına yol açmaktadır.

5. SONUÇ

Goffman'ın (2018) belirttiği üzere etkileşimler dünyası yüz yüze ya da dolaylı irtibatların gerçekleştiği bir toplumsal karşılaşmalar dünyasıdır ve bireyler etkileşimi gerekli kılan toplumsal karşılaşmalar dünyasında yaşar. Karşılaşmalar toplumsal süreçlerden etkilendiği gibi aynı zamanda toplumsallaşma sürecinin bir parçasıdır. Ancak her karşılaşma eşitler arası bir karşılaşma değildir ve toplumsal gruplar birbirlerine yönelik söylem, eylem ve davranış pratikleri üretirler. Goffman (1963, 1967) eşitler arası olmayan bu karşılaşma biçimlerini 'normal' ve 'anormal' olanlar arasındaki ilişkilermeler olarak açıklar ve 'anormal' olanların 'normal' olanlar tarafından belirli şekillerde damgalandığını belirtir. Bu araştırmanın aktörleri olan Suriyeliler ve yerliler arasındaki ilişkilermeler bu bağlamda düşünüldüğünde, bulgular kısmında detaylıca tartışıldığı üzere, Suriyeli kimliğinin gündelik hayatta inşa edildiğini, Suriyeli olmanın toplumsal çerçevesinin çizildiğini, bu sürecin aynı zamanda bir damgalama/damgalanma süreci olduğunu söylemek mümkündür. Bu çalışma karşılaşmalar esnasında yerlilerin Suriyelileri etnolojik damgaların yanı sıra davranış biçimleri aracılığıyla da damgaladıklarını göstermektedir. Bu açıdan bir damga tipinin diğer referanslar ile pekiştirilmesi söz konusudur. Araştırmanın bulguları bedensel damga ve etnolojik damga olmak üzere iki tür damgalama biçiminin olduğunu ortaya koymaktadır. Etnolojik damga “medeniyetsizlik” ile ilişkilendirilerek Suriyeli olmanın anlamları toplumsalın içinde yerliler tarafından inşa edilmektedir. Bununla birlikte bedenin görünümüleri aracılığıyla Suriyeli bedeni bir damgaya dönüştürülmektedir. Öte yandan araştırmanın bulguları bu sürecin tek taraflı bir süreç olmadığını, Suriyelilerin de yeniden inşa sürecine dahil olduğunu ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak araştırmanın bulguları göstermektedir ki damga tipleri belirli gruplarla özdeşleştirildiğinde o grubun toplumsal kimliği de damgalanma biçimleri etrafında yeniden kurulmaktadır. Öte yandan yerli katılımcıların Suriyelilere yönelttikleri damga tiplerinin aynı zamanda bir tür ayrıştırma stratejisi olduğu söylenebilir. Bu bağlamda, araştırma bulgularının işaret ettiği üzere, gündelik hayatın toplumsal kimliğin yeniden inşasının gerçekleştiği stratejik bir alan olduğunu

belirtmek mümkündür. Elias ve Scotson’un (1994) gruplar arası dinamikler yorumu araştırma bulguları bağlamında tekrar değerlendirildiğinde diğer grupları dışarıda tutma eğiliminin aynı zamanda üyesi olunan grubun konumunu olumlayarak sabitleme biçimi olduğunu söylemek mümkündür. Yerli katılımcıların olumsuz sembolleri Suriyelilere yüklerken Suriyelileri kendileriyle kıyaslayarak kendilerini olumlaması bunun göstergesi olarak düşünülebilir. Gösterge alanları ise görsel rejim ve karşılaşmalarda ortaya çıkan ve sürdürülme eğilimi gösteren duygulardır. Öte yandan Goffman’ın (1956; 1963; 1983) belirttiği üzere her damgalama, bir dışarıda bırakma stratejisi olarak bir damgalanma sürecidir. Araştırmanın bulguları damgalanan Suriyelilerin damga türlerini kabullenme ya da damgadan sıyrılma eğiliminde olduğunu ortaya koymaktadır. Sonuç olarak bu araştırmanın bulguları Suriyelilerin kendilerine yüklenen damga tiplerini ve bunların alt sembollerini kabul etme eğiliminde olduğunu, bu eğilimle birlikte kendilerini yerlilere yaklaştırırken, damgayı paylaştıkları grup üyelerinden uzaklaştırmaya çalışarak sıyrılma girişiminde bulunduklarını işaret etmektedir.

KAYNAKÇA

- Açer, T. M., ve Güçlüer, P. E. (2018). Vurgulanmış Dişillığın Madun Dişillikleri Olarak Mülteci Kadınlar: Suriyeli Mülteci Kadınlara Yönelik Tutumlar. *Akademia Sosyal Bilimler Dergisi*, 330-344.
- Adar, A. Ş. (2018). Türkiye’de yeni prekarya Suriyeli işgücü mü? *Çalışma ve Toplum*, 1(56), 13-36.
- Aksoy, Z. (2012). Uluslararası göç ve kültürlerarası iletişim. *Journal of International Social Research*, 5(20), 292-303.
- Aslan, G. G., ve Güngör, F. (2019). Suriyeli sığınmacıların Türkiye’ye göç sonrası yaşadığı sorunlar: İstanbul örneği. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 11(18), 1602-1632. DOI: 10.26466/opus.558512
- Abu-Lughod Lila ve A. Lutz C. (1990). Introduction: Emotion, Discourse, and the Politics of Everyday Life. İçinde: Lutz, C. A. and Abu-Lughod, L. (eds) *Language and the Politics of Emotion*. Cambridge: Cambridge University Press, ss. 1–23.
- Ahmed, S. (2004). *The Cultural Politics of Emotion*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Berger, J. (1972). *Ways of Seeing*. Penguin Books.
- Bourdieu, P. (1984). *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Bourdieu, P. (1993). *The Field of Cultural Production*. Cambridge: Polity Press.
- Bourdieu, P. ve Wacquant, L.J.D. (1992). *An Invitation to Reflexive Sociology*. Chicago: The University of Chicago.
- Castles, S., & Miller, M. J. (2008). *Göçler Çağı: Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri*. (çev. Bülent Uğur Bal, İbrahim Akbulut) İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Charmaz, K. (2006). *Constructing Grounded Theory: A Practical Guide Through Qualitative Analysis*. Sage Publications, London.
- Coşkun, E., Sarılioğlu, Ö. ve Dinçer, CG. (2020). Göç araştırmalarında söylem, yöntem ve etik: Feminist bir yöntem mümkün mü? *Fe Dergi*, 12(1), 70–81. Erişim adresi: https://federgi.ankara.edu.tr/23_6.pdf

- Danış, D. (2016). Konfeksiyon Sektöründe Küresel Bağlantılar: Göçmen İşçiler, Sendikalar ve Küresel Çalışma Örgütleri. *Alternatif Politika*, 8(3), 562–586.
- Danış, D. (2019). Göç, Mekân ve Topluma Dair: Sema Erder’le Söyleşi. *Beyond Istanbul*, 7, 8–16.
- Dedeoğlu, S. (2011). Türkiye’de Göçmenlerin Sosyal Dışlanması: İstanbul Hazır-Giyim Sanayinde Çalışan Azerbaycanlı Göçmen Kadınlar Örneği. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 66(1), 27–48.
- Dursun, G. ve Nizamoğlu, S. (2022). Türkiye’de İşgücü Piyasalarında Suriyeli Kadın Mülteciler: Konfeksiyon Endüstrisi Örneği. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(4), 109–130. DOI: 10.16953/deusosbil.1055645.
- Düvell, F. (2012). Transit Migration: A Blurred and Politicised Concept. *Population, Space and Place*, 18(4), 415–427. DOI: 10.1002/psp.631.
- Düvell, F., Triandafyllidou, A. ve Vollmer, B. (2010). Ethical Issues in Irregular Migration Research in Europe. *Population, Space and Place*, 16(3), 227–239. DOI: 10.1002/psp.590.
- Elias, N., ve Scotson, J. (1994 [1965]). *The Established and the Outsiders. Social Enquiry into Community Problems*. Londres, Thousand Oaks, New Delhi, Sage Publications.
- Erdoğan, MM. (2014). *Türkiye’deki Suriyeliler: Toplumsal Kabul ve Uyum Tartışmaları*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Erdoğan, MM. (2017). *Kopuş’tan Uyuma ‘Kent Mültecileri’, Suriyeli Mülteciler ve Belediyelerin Süreç Yönetimi: İstanbul Örneği*. İstanbul: Marmara Belediyeler Birliği Kültür Yayınları.
- Erdoğan, M. M. (2020). *Suriyeliler Barometresi- 2019: Suriyelilerle Uyum İçinde Yaşamın Çerçevesi*. Ankara: Orion Kitabevi.
- Erdoğan, M. M. (2021). *Syrian Barometer 2020: A Framework for Achieving Social Cohesion with Syrians in Turkey*. Ankara: Egiten Book Publishing.
- Glaser, B. ve Strauss, A. L. (1967). *The Discovery of Grounded Theory Strategies for Qualitative Research*. Aldine Publishing Company, Chicago.
- Gönül, S. (2020). Zorunlu Göç ve Toplumsal Cinsiyet: Suriyeli Kadınların Evlilik Deneyimleri. İçinde Biehl, K. ve Danış, D. (eds.) *Toplumsal Cinsiyet Bakış Açısından Türkiye’de Göç Araştırmaları*, 80-100.
- Grosz, E. (2015). *Bedenleri Yeniden Düşünmek*. *KaosQueer+ Queer Çalışmaları Dergisi*, 2, 17–34.

- Hellwig, T., ve Sinno, A. (2017). Different Groups, Different Threats: Public Attitudes Towards Immigrants. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 43(3), 339-358.
- İçduygu, A. ve Diker, E. (2017). Labor Market Integration of Syrian Refugees in Turkey: From Refugees to Settlers. *Göç Arastirmaları Dergisi*, 3(1), 12-35.
- Goffman, E. (1956). *The Presentation of Self in Everyday Life*. Edinburg: University of Edinburg.
- Goffman, E. (1963). *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
- Goffman, E. (1967). *Interaction Ritual: Essays on Face-to-Face Interaction*. New York: Pantheon Book.
- Goffman, E. (1983). The interaction order: American Sociological Association, 1982 presidential address. *American Sociological Review*, 48(1), 1-17.
- Goffman, E. (2014). *Damga: Örselenmiş Kimliğin İdare Edilişi Üzerine Notlar*. (Çev. Ağırnaslı, S. N). Ankara: Heretik Yayıncılık.
- Goffman, E. (2018). *Toplum İçinde Davranmak: Etkileşimlerin Sosyal Düzenine Dair Açıklamalar*. Ankara: Heretik.
- Kavas, A. ve Avşar, İ. (2019). *İstanbul'da Suriyeliler ve Savaş Sonrası Suriye Gettoları*. İstanbul: TEPAV Yayınları.
- Kap, D. (2014). Suriyeli Mülteciler: Türkiye'nin Müstakbel Vatandaşları. *Akademik Perspektif*, 1(3), 30-35.
- Lacan, J. (1997). *The Mirror Stage as Formative of the / Function as Revealed in Psychoanalytic Experience*. Routledge.
- Lordoğlu, K. ve Aslan, M. (2016). En Fazla Suriyeli Göçmen Alan Beş Kentin Emek Piyasalarında Değişimi: 2011-2014. *Çalışma ve Toplum*, 2(49), 789-808.
- Lorey, I. (2016). *Kırılganlığın Yönetimi*. İstanbul: Otonom Yayıncılık.
- Man, F. (2016). "Günah Keçileri" ya da "Olağan Şüpheliler" Olarak Suriyeliler. *Çalışma ve Toplum*, 3(50), 1147-1170.
- Massumi, B. (2015). *Politics of Affect*. Cambridge: Polity Press.
- Mulvey, L. (1993). Görsel Haz ve Anlatı Sineması. 25. Kare, 3, 18-24.

- Oytun, O. ve Gündoğar, S. S. (2015). Suriyeli Sığınmacıların Türkiye’ye Etkileri Raporu. Orsam-Tesev Rapor, (195), 1-40.
- Şeker, BD., Sirkeci, İ. ve Yüceşahin, MM. (2015). Göç ve Uyum. Transnational Press London.
- Strauss, A. L. ve Corbin, J. M. (1990). Basics of Qualitative Research: Grounded Theory Procedures and Techniques. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Toksöz, G., Erdoğan, S. ve Kaşka, S. (2012). Irregular Labour Migration in Turkey and Situation of Migrant Workers in the Labour Market. Ankara: International Organization for Migration.
- Terzioğlu, A. (2015). ‘Hep Bu Suriyelilerin Yüzünden’: İstanbul’daki Sağlık Çalışanlarının Gözünden Suriyeli Çocukların Sağlığı. Toplum ve Bilim, (134), 102–118.
- Terzioğlu, A. (2017). The Banality of Evil and The Normalization of the Discriminatory Discourses Against Syrians in Turkey. Anthropology of the Contemporary Middle East and Central Eurasia, 4(2), 34–47
- Yeğenoğlu, M. (1998). Colonial Fantasies: Towards a Feminist Reading of Orientalism. Cambridge University Press.

DESTEK VE TEŞEKKÜR BEYANI

Bu araştırmayı finansal olarak destekleyen Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu'na (TÜBİTAK, 2214-a Yurt Dışı Doktora Sırası Burs Programı, 1059B141900683) ve Düzce Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri'ne (DÜBAP, 2021.05.06.1151) teşekkür ederim.

KOLEKTİFTEN BİREYE İŞYERİNDE DAYANIŞMANIN DÖNÜŞEN ANLAMI: NEGATİF DAYANIŞMA

Boran Ali Mercan¹

Öz

Bu makale negatif dayanışma tartışmasına bir ön-kavramsal giriş ve ampirik saha araştırmaları için belirli bir sorunsal hattı kurgulamayı amaçlıyor. Dayanışma, sosyolojik tahayyülde, benzerliklerini fark eden insanlar arasında ahlâki bağları, duygusal ortaklığı ve karşılıklılığı kuran bir davranış ilkesi olarak kavranır. Böyle olduğu sürece dayanışma pozitif niteliktedir. Geçtiğimiz yüzyılda iş-çalışma ilişkileri bağlamında dayanışma iş yerinde ekonomik temelli kazanımların ulusal ölçekte politik haklara dönüşümünde önemli rol oynamıştır. Ancak geldiğimiz safhada, işçi ve fabrika imgesine dayalı emeğin kolektif niteliği neoliberal yönetim ideolojileri ve dijital teknolojilerin etkisiyle küresel ölçekte parçalanmış ve bireyleşmiştir. Sürekli ve aşırı çalışmaya karşı tepki bireysel, içe-dönük ve pasif niteliktedir. Makale, işin-çalışmanın dönüşümü neticesinde ortaya çıkan koşullarda negatif olarak tanımlanan yeni bir dayanışma türünün tezahürüne dikkat çekmektedir. İlgili yazında negatif dayanışma işin maddi ve sembolik getirisinin olmadığı koşullarda düşük ücret, güvencesizlik ve anlamsızlığa katlanma mecburiyetinden türeyen hınç ve öfkenin potansiyel müşterekleri aşındırıcı etkisi bağlamında tartışılmaktadır. Günümüz iş-çalışma ilişkileri ve iş yeri sosyalliklerini kavramak adına negatif dayanışma, üzerinde düşünülmesi ve ampirik olarak araştırılması gereken bir sosyal sorun alanıdır.

Anahtar Sözcükler: Negatif Dayanışma, İş-Çalışma, Otonomi, Küreselleşme, İşin Anlamı, Yönetim İdeolojileri.

¹ Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, mercan@politics.ankara.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1125-7528

FROM COLLECTIVE TO INDIVIDUAL THE SHIFTING MEANING OF WORKPLACE SOLIDARITY: NEGATIVE SOLIDARITY

Abstract

This article offers a pre-conceptual introduction and outlines an empirical research trajectory on negative solidarity. In sociological imagination, solidarity is conceived as a moral principle that forms collectives through bonds, shared emotions and reciprocity among individuals who recognize their similarities. As such, solidarity is inherently positive. Over the past century, in work–labour relations, solidarity has transformed workplace economic gains into national political rights. The collective nature of labour, however, rooted in the image of worker and factory, has been globally fragmented and individualized under neoliberal organisation ideologies and digital technologies. Responses to perpetual and excessive work have become individualistic, inward-looking and passive. The article draws attention to the emergence of anew negative form of solidarity that manifests under conditions resulting from the transformation of work–labour. Negative solidarity reflects the corrosive effects of resentment and anger arising from the compulsion to endure low wages, insecurity, and meaninglessness, undermining potential collectives and commons. Negative solidarity represents a social question that requires reflection and empirical investigation to better understand contemporary labour relations and workplace sociabilities.

Keywords: Negative Solidarity, Work, Autonomy, Neoliberalism, New Organisation Ideologies.

GİRİŞ

Modern kapitalist toplumda iş yeri ideolojik bir mekândır (Glynos, 2008; Walkerdine, 2002; Gabriel, 1995; Lok & Willmott, 2014). Yönetim ideolojisi ve söylemleri azami ölçüde performans gösterecek işçi-çalışan özelliğinin mümkün koşullarını oluşturmayı hedeflemektedir. İnsanı kaynak olarak gören anlayış çerçevesinde iş yerinde güdüleme ve duygu yönetimi gibi tekniklerin amacı performansı yüksek özelliğin oluşumudur. Ancak yönetim idealleri ile çalışanların içsel algı ve tutumları arasındaki farkı ifade eden sinizm, yönetim açısından, bir maliyet unsuru olarak belirir (Fleming & Spicer, 2003). Böylece, son dönemlerde, 'sahicilik' ve 'sadece kendin ol' gibi söylemler iş ve özel yaşam arasındaki ayrımları kaldırarak insan *kaynağını* daha fazla işe dahil etmeyi hedefler (Fleming, 2009, 2017a, 2017b). Kılık-kıyafetten oturup-kalkmaya iş yerinde önceden belirlenmiş katı ve resmi davranış kuralları yerine; iş yerinde gayri-resmi ilişkiler, duyguların açıkça deneyimi ile sözüm ona hoşgörü ve iş yeri serbestisinin, ağırlıklı olarak hizmet ve bilişim sektöründe orta kademe yönetici ve çalışanların iş tecrübesinde yer ettiği görülmektedir (Fleming, 2009: 16–35). Kısa dönemli iş sözleşmeleriyle otonom, risk alan, sadece işine bağlı, atomize bireyler olarak daha çok ve azimle çalışan insan tipi, formel baskının kalktığı ancak böyle bir iş ve iş yeri kurgusuyla düşünülebilir.

Ancak geline aşamada, küresel kapitalist üretimin toplumsal ilişkileri ve yeni yönetim ideolojileri insanları çalıştırmakta zorlanıyor. Pandemi süreci ile sonrasında, iş-özel yaşam ve iş yeri-ev ayrımına dayalı geleneksel dikotomik zaman-mekânsal farklılaşmanın giderek çözünmesiyle birlikte iş ve yaşam arasındaki denge radikal anlamda sarsıldı. Dijital teknoloji ve artan otomasyon kullanımı neticesinde her an ve her yerde ulaşılabilir ve denetlenebilir olma hali ile sürekli ve sonu gelmeyen bir mesainin ortaya çıkışı insan kapasitesinin maddi olanaklılığını sınırlarına dayandırdı (cf. Burger, 2020; Gerstel & Clawson, 2020; Berg et al., 2014). İktidarın yaşamı iş ekseninde kuşatıcılığı karşısında direnişin ortadan kalktığını söylemek mümkün değil. Tam da direnişi iktidara içkin bir düzlemde kavramamız gerektiğini işaret eden bir momentteyiz. Ancak on dokuzuncu ve yirminci yüzyıl toplumsal hareketlerinin gövdesini oluşturan kolektif sınıfsal mücadele pratikleri ve kurumlarının dışında, farklı formlarda birey eksenli direniş biçimleri gözlemliyoruz. Bu bağlamda, sessiz istifa (*quiet quitting*), iş yerinde asgari çabayla yalnızca iş tanımlarında belirtilen görevleri yerine getirmek (Mahand & Caldwell, 2023); sessiz çekilme (*silent retreat*), gönüllü çaba ile ilave sorumluluk almaktan kaçınmak (Saks, 2006; Rich et al., 2010); kurala göre çalışma (*work-to-rule*), belirtilen görevlerin dışında başka bir işi yapmamak (Gall, 2013); bilgi gizleme (*knowledge hiding*), bilgi ve uzmanlığı çalışma arkadaşlarıyla paylaşmaktan imtina etmek (Connelly et al., 2012); zoraki uyumluluk (*reluctant compliance*), verilen talimatları yalnızca teknik uygunluğu gözeterek uygulamak ve işin doğasının gerektirdiği katkıyı vermekten kaçınmak (Detert & Edmonson, 2011); gölge liderlik (*shadow leadership*), resmi liderlik rolleriyle sorumluluklarını reddederken sadece gayri resmi olarak iş süreçlerini yönlendirmek (Alvesson & Sveningsson, 2003; Raelin, 2011); sessiz boykot (*silent boycott*), üretilen ürün ve süreçler hakkında açık

eleştiri yapmaksızın ilgili ürün ve süreçleri kullanmamak ve şirket politikalarına uymamak (Sun et al., 2020; Budd, 2010; Morrison & Milliken, 2000) gibi pratikler çalışanların iş yükü, fazla çalışma ve iş-yaşam dengesi(zlığı)ne karşı atomize bireyler olarak geliştirdikleri pasif direniş türlerini açıklamak adına kullanılıyor.

Örgütsel davranış ve endüstri-örgüt-çalışma psikolojisi disiplinlerinin çalışanların iş yerinde uyumsuz davranışlarını açıklamaya yönelik geliştirdiği kavramsal dağarcık kolektif temelde ve dışa-dönük bir direniş tarzı yerine, birey eksenli ve içe-dönük bir tepkiselliğe işaret ediyor. Atomize birey baş edemediği koşullar karşısında pes ederken, tepkisini sorumluluklarını asgari düzeyde yerine getirerek ve otoriteyle yüzleşmekten kaçınarak ortaya koyuyor. Çok çalışmak yerine gerektiği kadar çalışmak ve psikolojik bir içe-göçüş (*implosion*) hali sadece öznel psişik bir dram olmanın ötesine geçerek birey eksenli bir baş etme taktiğine dönüşüyor. Böylece otonom, risk hesaplayan, rekabetçi ve maddi kazanç odaklı bireysel davranışların yapılandırıldığı iş yerinde kolektif dayanışma ve direniş, küresel kapitalist iş yerinde artık kurucu bir eksik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu makale pasif-bireysel-içe-dönük direniş sorunsalından hareketle çağdaş iş yerinde dayanışmanın imkân ve niteliğini tartışmaya açıyor. İlgili yazında farklı düzey ve kategorilerde tartışılan dayanışma kavramı temelde ‘belirli bir açıdan benzerliklerini fark eden’ (Prainsack & Buyx, 2018) insanların ‘biz-düşüncesine’ (*we-thinking*) (Laitinen & Pessi, 2015:6) dayalıdır. Ancak ‘bizi’ oluşturanlara karşı özgeci bir sorumlulukla motive olduğu ve karşılıklılık (*reciprocity*) ilkesiyle yürütüldüğü ölçüde, dayanışma toplumsal bir tutkal işlevi görür. Dayanışma düşüncesinin Hobbes’un siyasal birlik ve düzen görüşünü sosyolojikleştirmeye çalışan Tönnies ([1887] 2001) ve Durkheim ([1893] 2013) tarafından kavramlaştırıldığını görüyoruz. Her iki yazar için de dayanışma, kişinin mensubu olduğu toplulukla kurduğu bağ ve aidiyet hissine atıfta bulunur. Ancak iş-çalışma eksenli dayanışma Durkheim’ın ([1950] 2003) düşüncesinde belirgin bir yer edinir: Bireyleri modern topluma ve dolayısıyla birbirlerine bağlayacak olan şey iş bölümünde üstlendikleri mesleki farklılıklar—bireylerin yaptıkları farklı işlerdir. İş bölümü ve geniş anlamda ‘emeğin toplumsal örgütlenişi’ çalışma pratiğini merkeze alarak mesleki temelde ahlaki bağlar üretir (Smith, 2015).

İş ilişkileri ve emek sürecinin çalışanlar arasında bir yoldaşlık ve topluluk hissi oluşturduğuna ilişkin çok sayıda çalışma mevcuttur (e.g. Hochschild, 1997; Marks, 1994; Fine, 1986). Ancak neoliberal piyasa düzeni hem örgüt yapı ve işleyişine hem de üretim örgütlenmesi ve emek süreçlerine nüfuz ederek çalışanlar arasında dayanışmayı parçalayan anomik-kuralsız bir durum yaratmıştır (Courpasson et al., 2021; Tassinari & Maccarrone, 2020; Sayer, 2015; Courpasson et al., 2012). 1990’larda şirketi bir aile ve işi ise takım çalışması olarak kurgulayan örgüt kültüründen (Kunda, 1992; Casey, 1995), 2000’lerde ‘sadece kendin ol’ (Fleming, 2009) gibi söylemlere geçiş iş yerinde işçi dayanışmasını zayıflatmaya ve parçalamaya yönelik neoliberal yönetsel stratejilerdir. Öyle ki esnek uzmanlaşma ve Fordizm-sonrası üretim örgütlenmesi, mavi yaka-proleter emek süreçlerinde artan otomasyon

kullanımı ve genel amaçlı tezgâhlarda az sayıda ancak görece vasıflı işçi istihdamı ile küçük ve orta ölçekli atölye tipi üretimi küresel meta zincirlerinde hâkim kılmıştır (Nichols & Suğur, 2004; Özşuca & Toksöz, 2003). Artan otomasyon ve enformasyon teknolojileri, benzer biçimde, beyaz yaka–orta sınıf büro emek süreçlerinde işlerin doğasını a–tipikleştirmiştir. Fordizm-sonrası hizmet üretimi, yüz yüze etkileşim ve bilgi–duygu–anlam manipülasyonu ile beceri ve ehliyet sahipliğini sınıf içi parçalanmaya yol açacak şekilde mesleki fark olarak öne çıkarmıştır (Edgell & Granter, 2019: Bölüm 6 ve 7). Günümüz iş yerinde aşırı-bireyselleşme sorununun kökeni tam da burada yatmaktadır. Böylece, işin kolektif doğasına tezat biçimde, günümüz örgüt kültürü ve yönetim ideolojileri iş yerinde ‘kendin ol’ (Fleming, 2009; Fleming & Sturdy, 2011), sahilik (*authenticity*) ve özgürlük talebi (Fleming, 2014) gibi stratejik söylemleri kullanarak çalışanları tekil bireyler statüsünde birbiriyle rekabete teşvik edebileceği maddi zemini bulmuştur.

Yeni yönetim ideolojileri (stratejik insan kaynakları vb.) yeni çalışma yöntemleri (*Kanban, Scrum, agile, lean, vb.*) ve değerleri (kalite, sinerji, holizm, vb.) geliştirirken Fordist rejimden kalan son unsurları da ortadan kaldırmıştır. Nitekim, neoliberal yönetim ideolojileri ve örgüt kültürü üzerine yazın kişisel tercih ve stil çerçevesinde farklı olmanın ve otantik bir kendilik deneyiminin iş yerinde tecrübesine işaret ederek örgütsel kontrol ve gözetime karşı direniş geliştirmenin zorluğuna dikkat çeker (Fleming, 2009; Fleming & Spicer, 2014; Fleming & Sturdy, 2011; Willmott, 2013). Öte yandan, neoliberal yönetim ideolojilerinin kuşatıcı etkisine karşı eleştirel akademik yazın, bireyci ve rekabetçi örgüt ilişkilerinin anomik niteliğinin alternatif direniş ve dayanışma formları yaratabildiğini de vurgular (Sanson & Courpasson, 2022; Courpasson et al., 2021; Courpasson et al., 2012; Courpasson et al., 2016). İlgili yazın, çalışanların anomik örgüt ve iş yeri koşullarında bile dayanışma kurabildiklerini ve nesnel–maddi çıkarlara indirgenemeyecek bir etik ve ahlâki sorumlulukla iş yerinde dayanışma sergileyebildiklerini ileri sürmektedir.

Ancak bu makale negatif dayanışma olarak tanımlanan yeni bir kavram ve tartışma hattı ekseninde neoliberal örgüt kültürü ve yönetim ideolojilerinin etkisini incelemeyi amaçlıyor. Son dönemde öne çıkan negatif dayanışma sorunsalı, esasında, Durkheim tarafından yürütülen genel dayanışma tartışmasının bir parçasıdır. Durkheim dayanışmanın ilk bakışta çelişkili gibi görünen negatif yönünü, bireyler toplamının bir toplum olamama hali olarak tanımlar ve bu nedenle negatif dayanışma türünün gerçek bir dayanışma olmadığını belirtir; kavram mekanik veya organik türde pozitif dayanışmanın olmadığı durumu ifade eder (Durkheim [1893] 2013). Negatif dayanışma kişilerin maddi kazanç elde etmek adına herkesle mücadeleye girdiği Hobbesçu bir doğa durumunu imler. Bu noktadan hareketle, negatif dayanışma, benzer tecrübe ve çıkarlara dayalı ortaklığın iş uzamında (iş yerinde) kolektiften geriye kalan bir fenomen olarak tartışılmaktadır (Read, 2024). Kavram, herkesin birbiriyle rekabet ettiği bir ortamda işin maddi getirisinin düşüklüğüne rağmen, kişinin başka çaresi olmadığı için düşük ücret ve kötü çalışma koşullarına katlandığı bir durumun psikososyal niteliğini tanımlar. Ancak

ilgili durumun negatif ortaklaşma yönü, işin kötü koşullarına katlanma halinden türetilen öz saygı ve benlik değerinin benzer durumda olanlara karşı öfke ve hınca dönüştüğü bir algı ve ilişkilene sürecinde belirir ve bu durum giderek yaygınlık kazanmaktadır (Read, 2024; Franz, 2021). Bu bağlamda makalenin amacı, kategorik emek-sermaye karşıtlığında emek gücü olarak kısıtlanan insan varoluşunun akıbetine yönelik karamsar bir tutum takınmak değil. Aksine, neoliberal yönetim ideoloji ve teknolojilerinin şekillendirdiği iş-çalışma uzamında, izole edilen ve yalnızlaştırılan bireylerin kolektiften geriye kalan anlam örüntülerini anlamak adına geliştirilen bir kavramı çözümlemek ve muhtemel araştırmalar için bir sorunsal hattı belirlemektir.

Öncelikle, dayanışmanın teorik temellerinden başlayarak kavramın Tönnies ve Durkheim'ın görüşleriyle nasıl şekillendiğini tartışacağım. Ancak düşünürlerin fikirlerinin mümkünlik koşullarını oluşturan erken modern–endüstriyel dönem ile geç modern, küresel kapitalist çağ arasında tarihsel ve bağlamsal açık bir fark söz konusudur. Bu nedenle dayanışmanın kolektiften bireye, pozitiften negatife dönüşümünü kavramak adına kapitalist üretim örgütlenmesinin mantığı ve emeğin değişen sorumluluğunu incelemeyi gerekli görüyorum. Dayanışmanın dönüşümünü tarihsel ve toplumsal bağlamıyla birlikte okumak, düşünürlerin fikirlerinin politik sonuçlarını da görmeyi mümkün kılmaktadır. Son olarak, küresel kapitalist işin doğası ve neoliberal yönetim ideolojilerinin etkisi altında emeğin aşırı-sorumluluğu ile değersizliğini irdelleyeceğim. Son bölümde, günümüz iş-çalışma uzamında aşırı sorumluluk ve değersizlik tartışması negatif dayanışma kavramında içerilen öfke ve hınc gibi duygulanımların kurucu rolünü anlamak adına önemli bir zemin sunacaktır.

1. DAYANIŞMANIN TEORİK TEMELLERİ

Etimolojik açıdan incelendiğinde dayanışma Latince kökenli bir kelimedir; *obligatio in solidum* Roma Hukukunda borçtan doğan müşterek sorumluluğu ifade eder. Roma Hukukundan türeyen Latince kelime Fransızca *solidarité* kelimesine anlam verir; *solidarité* 1765 tarihli *Ansiklopedi*'de ve 1804 tarihli Napolyon'un Medeni Kanunu'nda yer alır (Laitinen & Pessi, 2015:1). Ancak terim 1840'lı yıllarda Almanca ve İngilizceye de intibak etmekle kalmamış; yükselen işçi hareketi tarafından politikleştirilerek kullanılmıştır (Laitinen & Pessi, 2015: 7). Eşitsizlik ve adaletsizliklere karşı toplumsal hareketlerin sloganı haline gelmiştir. Terim, öncelikle August Comte tarafından insanlık dini gibi metafizik görüşlerine bir dayanak olmuş; daha sonra sistematik biçimde Émile Durkheim ([1893] 2013) tarafından kavramlaştırılmıştır. Sözcük duygusal ve normatif açıdan motive olmuş karşılıklı bir destek durumunu ifade edecek şekilde zamanla geniş anlamda kullanılmıştır. Ancak dayanışma hem betimleyici hem de normatif yöne sahip bir kavramdır. Betimleyici temelde, dayanışma farklı büyüklüklerde insan gruplarının üyeleri arasında kurulan bağı (*bond*) ifade eder. Bununla birlikte eylem, motivasyon ve tutum gibi sosyal psikolojik fenomenler dayanışmayı mümkün kılan eğilimler olarak tanımlanabilir. Normatif temelde, dayanışma, kaos ve çatışma durumlarıyla karşıt anlamda, topluluk içi düzeni ve ahlâki–normatif toplumsal entegrasyonu tanımlamak için kullanılır. Normatif yönüyle

dayanışma insanların zorla ya da kişisel çıkarları gereği değil; gönüllü olarak bir arada durduğu düzendir (Laitinen & Pessi, 2015: 2).

Dayanışma mikro ve makro düzeyde (Lindenberg, 1998); bir yükümlülük ya da eylem motivasyonu, duygu veya ilişki tarzı olarak; adalet nosyonu ile ilişkisi bakımından; eşitlik ve karşılıklılık davranışı bağlamında; yahut tanımlandığı epistemik ilişkinin değişen kurgusuna göre farklı şekillerde kavramlaştırılabilir (Scholz, 2015). Keza ahlâki–dinsel bir dayanışma olabileceği gibi ‘insani dayanışma’ (Chouliarakis, 2013; Rozakou, 2017), ‘sivil’ ve ‘siyasal dayanışma’ (Scholz, 2008) türleri de tartışılmaktadır. Ancak, ‘belirli bir açıdan benzerliklerini fark eden’ (Prainsack & Buyx, 2018) ve ilgili benzerliği sahiplenilen insanlar arasında dayanışma, tanımlandığı hemen her durumda, temelde karşılıklılık (*reciprocity*) varsayımıyla ortak grup üyeliğini ve belirli bir grubun normlarına uygun davranışı gerektirir (Laitinen, 2015; karşılıklılık gerektirmediğine dair cf. Prainsack & Buyx, 2018); bu nedenle de Polanyici anlamda toplumsala gömülü (*embedded*) bir kavram olarak anlaşılmalıdır.

Genelleştirilmiş türde karşılıklılık (*generalized reciprocity*) biz–düşüncesini soy bağı temelinde oluşturan hane içi aile ve/veya yakın akrabalar arasında ‘yardım’, ‘cömertlik’, ‘iyilik’, ‘paylaşmak’ ve ‘hediye’ benzeri maddi destekler için karşılık beklenmeyen; karşılık verildiği takdirde verilen ile alınan arasında eşdeğerlik ölçütü ve zaman kısıtı aranmayan; uzun dönemli bağları güçlendirmeye yönelik antropolojik bir davranış ilkesidir (Sahlins, 1972: 193–4; özellikle bkz. Mauss [1950] 2002; Polanyi [1957] 2001). Bu yönüyle karşılıklılık pozitif bir ilişki türüdür ve toplumu meydana getiren ortaklık dokusunun kurucu unsurlarından biridir (Rozakou, 2016). Buna göre, toplumsal dayanışma, ‘belirli norm ve değerleri karşılıklı olarak benimseyip paylaşarak ya da ortak bir amaca katkıda bulunarak’ gerçekleşen ve böylece ‘insanları bir arada tutan bir bağ’ ise karşılıklılık davranış ilkesi de dayanışma bağlarını kurarak toplumu bütünleştirir (Komter, 2004: 2; cf. Polanyi [1957] 2018). Ancak dayanışmayı merkeze alarak toplumsal birlikteliği açıklayan tartışmaların özellikle sosyolojik düşünce ve tahayyülle derinleştiği görülmektedir. Negatif dayanışma çözümlemesini yapabilmek için dayanışma kavramının Tönnies ve Durkheim’ci temellerine inmek, modernlik–öncesi ve modernlik–sonrası toplum fikri tartışmalarına göz atmak gerekmektedir.

1.1 Organikten Mekaniğe Toplumsal Bağların Dönüşümü

Dayanışma tartışmasının pozitif ve negatif yönü, *sosyali* teorize etmeye çalışan düşünürlerin fikirlerini mümkün kılan, etkilendikleri ve diyalog halinde oldukları başka bir düşünürün, Thomas Hobbes’un, birlik ve düzen tartışmasından türer. Öyle ki herkesin kendi çıkarını düşündüğü yerde ortak yararın nasıl üretileceği sorunsalını doğal hukuk ve sözleşme teorileri çerçevesinde tartışan 17. ve 18. yüzyıl siyaset felsefesi, sonraki yüzyıllarda gelişecek sosyoloji disiplininin toplumsal dayanışma çözümlemelerine zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda, heterojen, parçalı ve dağınık bir kalabalıktan örgütlü siyasal birliğin nasıl türetileceği sorusuna yanıt arayan Hobbes, ileri sürdüğü egemenlik

yaklaşımıyla siyasal teoriyi derinleştirdiği ölçüde bir toplum teorisine de kapı aralar (Aytaç, 2011). Toplumu kuran dayanışmanın varlığı ve yokluğu, dolayısıyla “bir toplum var mı, yok mu?” sorusu, aslında siyaset felsefesinin kadim sorunsalına tekabül eden teklik ve çokluk geriliminden türer.

Hobbes’un egemenlik teorisinin radikal yönü, Hristiyan öğretisinin ezeli ve ebedi uyumlu–harmonik cemaat tahayyülünün aksine, insanların toplum–öncesi varoluş durumlarını sürekli bir çatışma hali olarak düşünmesinden ileri gelmekteydi. Hobbes’un ([1651] 2007) benzer akıl gücü ve arzulara sahip insanların kaçınılmaz olarak birbiriyle rekabete sürükleneceği ve nihayetinde şiddetli bir ölüm ihtimalinin belireceği hipotetik doğa durumu sürekli bir savaş haline tekabül ediyordu. Böyle bir sürekli savaş halinin katlanılamazlığı, insanların bir araya gelerek sözleşme yapmak suretiyle haklarının bir bölümünü yaşamlarını güvence altına alacak üstün bir egemene (Leviathan’a) devretmesiyle sonuçlanmıştı. Toplumsal düzen bir sözleşmeyle ortaya çıkmış ve düzeni bozanların yaşam hakkı üzerinde söz sahibi olacak bir egemenin varlığıyla teminat altına alınmıştı. Böylece Hobbes’un hipotetik doğa durumu, siyasal örgütlenme ve toplum fikrinin oluşumunda insanlar arası uzlaşının bir noktada kaçınılmaz olduğunu ortaya koymuştu. Ferdinand Tönnies, *Gemeinschaft und Gesellschaft* ([1887] 2001) adlı eserinde, Hobbes’un sözleşmeyle kurulan ancak bir egemene tabi toplum düzeni fikrinden esinlenerek, doğa durumundan toplum yaşamına geçişi sosyolojikleştirdi. Alman romantizminin de etkisiyle gönüllü ve samimi duygusal bağların mevcut olduğu kırsal toplumsal dokuyu yücelten Tönnies, toplum düzeninin merkezi otorite ve rasyonel–bürokratik kurumlarla güvence altına alındığı modernite koşullarının mekanikleştirici etkisini bir tür Leviathan olarak gördü.

Buna göre, Tönnies, toplumsal düzen ve insani bağları bir egemenin zorlayıcı gücünün eseri olarak değil, bireyler arası insani ilişkilerin doğasını dikkate alarak açıklar. Toplumsal ilişki örüntüleriyle insan psikolojisini birlikte ele alan Tönnies, bireylerin davranışlarını içgüdüsel–kendiliğinden, duygusal ve doğal–özel irade (*wesenwille*) ile hesaplayıcı, yüzeysel–çıkar merkezli ve soyut–rasyonel irade (*kürwille*) olmak üzere iki tür iradeye dayandırır ([1887] 2001:95–175). Çıkarıcı ve rasyonel, bu anlamda duygularından arınmış, mekanik insan tipinin zuhur ettiği modern toplumların ortaya çıkışı, bireyler arası ilişkileri belirleyen insan doğası ve davranışlarının değişiminden kaynaklanır. Toplumsal farklılaşma da bu davranış değişimlerinden ileri gelen iki toplumsal bağ tipi olarak cemaat (*Gemeinschaft*) ve cemiyet (*Gesellschaft*) ayrımı ekseninde tezahür eder. Tönnies, modernite ve kapitalizmin yarattığı etkiyi doğal–güdüsel–kendiliğinden insan irade ve ilişkilerinin rasyonel–soyut–suni irade ve ilişkilere geçişle birlikte organik toplumsal dokunun çözünmesi ve mekanik toplumsal ilişki örüntülerinin gelişmesiyle açıklar.

Hobbes’un fikirlerinden ilham alan Tönnies’in düşüncesinde mekanik–rasyonel–soyut ilişkiler ağına tekabül eden cemiyet toplumu, ilginç bir şekilde, Leviathan benzeri bir duygusuzluk ve acımasızlık haline işaret eder. Buna göre, Tönnies için dayanışma organik ilişkilerin hâkim olduğu cemaat toplumunda ‘doğal ve gerekli bir varoluş tarzı olarak’ mevcuttu (Tönnies [1887] 2001: 211). Ancak

endüstrileşme, kentleşme ve modernleşme insanlar arası kendiliğinden ve duygularla oluşan doğal bağları törpüleyerek dayanışmayı erozyona uğraştırmıştı. Çıkar temelli rasyonel hareket eden kişilerden oluşan birlik hali, suni ve topluluk üyelerinin üzerinde Leviathan benzeri üstün bir kişiliğin oluşumu gibiydi; dolayısıyla, modern toplum kendi araç–amaç hesabına ve ticari yasalara göre kaynak dağılımını mekanik biçimde kumanda edecek aşkın bir bütünlüğe tekabül ediyordu (Tönnies [1887] 2001: 184–7). Başka bir deyişle, organik cemiyet toplumunun çözünmesi doğa durumuna benzer bir mücadele halini yaratmıştı; insanları birbirine bağlayacak bağlar kopmuştu.

Tönnies’in modern toplum karşısında tarihsel ve normatif tutumu, özellikle Durkheim’ı etkileyerek, sosyoloji disiplininin gelişimine yön vermiştir. Ancak Tönnies’i etkileyen Hobbes’un Durkheim’ı da etkilediğini görüyoruz. Toplum öncesi çatışma–kaos içeren doğa durumuna karşı özgürlüklerinin bir bölümünü aralarında sözleşerek bir egemene devretmek üzere anlaşılan bireylerin oluşturduğu siyasal birlik ve toplumsal düzen düşüncesi, sosyolojinin ampirikleştirmeye çalıştığı kurucu bir uğrak olarak düşünürleri meşgul etmiş gibi gözüküyor. Nitekim, toplum–öncesi ve toplum–sonrası momenti savaş ve barış, düzen ve anomi ikilikleriyle açıklanmaya çalışılan bir sorun olarak Durkheim’ın erken dönem eserlerinde de tekrar eden bir temadır. Fakat Durkheim ‘toplum nasıl mümkündür?’ sorusunu Tönnies’ten farklı bir biçimde yanıtlar: Artık sorunsal insan irade ve ilişkilerinden türeyen toplumun, yine bu irade ve ilişkilerin değişimiyle, nasıl dönüştüğünü açıklamak değildir. Aksine, insan irade ve ilişkilerini önceleyerek onları belirleyen bir toplumu mümkün kılan dayanışmanın niteliğini ve dönüşümünü açıklamaktır. Başka bir deyişle, Durkheim, cemaatten cemiyet toplumuna geçişte organik-mekanik ilişki farklılaşmasını tersine çevirerek, toplum oluşumunu dayanışma dolayımıyla çözümler; böyle yaparak, dayanışmanın pozitif ve negatif yönlerini ayırt eder.

1.2 Mekanikten Organik Dayanışmanın Dönüşümü

Durkheim için toplum kendisini oluşturan parçaların bütünü muhafaza etmek ve sürdürmek açısından üstlendiği işlevlerle açıklanır. Aile, din, siyaset, eğitim, ekonomi gibi yapılaşmış kural benzeri davranış kalıplarına tekabül eden kurumlar birer inceleme nesnesidir ve toplumsal işlevleri bakımından tıpkı ampirik ve dışsal ‘şeyler’ gibi kavranır. Dışsal, aşkın ve bireyi kısıtlayıcı toplum düşüncesi, Hobbes’un egemenlik kavrayışında ifade bulan Leviathan metaforunun sosyolojik formülasyonu olarak karşımıza çıkar. Leviathan nasıl ki kendisini oluşturan bireylere hükmediyorsa, toplum da kendini oluşturan bireyler üzerinde baskı kurar ve onların davranışını kısıtlar. Ancak toplum, egemenlik teorilerinde ileri sürüldüğü gibi, zorlamaya dayalı, zoraki bir birliktelik olmak yerine, insanların aralarında kendiliğinden ve gönüllü bir uyum ve karşılıklılığın ürünüdür. İnsanların belirli rollere ve işlere zorlandığı koşullar anomik (kuralsız) ve kaotiktir. Böylece, toplum bizatihi dayanışma ve ahlâkın kendisi olarak karşımıza çıkar.

Bu saptamadan yola çıkarak dayanışmanın toplumsal işlevi sorusunun Durkheim'de bir varsayımdan hareketle yanıtlandığını görüyoruz: 'İnsanlık yaşamını sürdürmeyi arzu eder' ([1893] 2013:5). Yaşamı sürdürmek arzusu ise doğal ve kendiliğinden bir güdüdür, ancak bireyi aşan bir meseledir; belirli ölçüde dayanışma ve fedakârlık gerektirdiği için bir kolektifin mevcudiyetini zorunlu kılar. İnsanlar karşılıklı fedakârlıklar yapıp uzlaşmaksızın, güçlü ve kalıcı bağlar kurmaksızın birlikte yaşayamazlar. Hiçbir bireyin kendi başına yeterli olamaması sebebiyle her toplum, özünde, bir başkasına karşı sorumluluğu gerektiren ahlâki bir bağ dokusudur (Durkheim, [1893] 2013:178). İnsanları birbiriyle ilişkilendiren süreğen ve güçlü bağlar toplumun mevcudiyeti için kurucu bir ilke, temel bir gereklilik olarak belirir. Birey ve grup çıkarları burada bağlayıcı bir kavram değildir; çıkarlar insanları bir araya getirebileceği gibi onları düşman da yapabilir. Dolayısıyla daha güçlü ahlâki–normatif bir bağa ihtiyaç hâsıdır (Durkheim, [1893] 2013:160–1). İnsanlar yaşamlarını sürdürmeyi arzu ettiği ve bu arzunun gerçekleşebilmesi de toplumsal bağların mevcudiyetini gerektirdiği için, toplumun mevcudiyeti aslen dayanışmaya bağlıdır (Durkheim, [1893] 2013:133–4).

Durkheim farklı toplumsallıklara ilişkin dayanışma türlerini çözümlerken Tönnies'in kavramlaştırmasını tersine çevirir. Buna göre modernlik–öncesi toplumlarda dayanışma, kişiler arası benzerlikten türeyen bir mekanikliği içerir. Bu tip toplumlarda bireyselliğe ve farklılaşmaya yer yoktur: 'Benzerlikten gelen dayanışma, kolektif bilinç bütün vicdanımızı tamamen kapsadığında ve tümüyle onunla çakıştığında en üst düzeydedir. Ancak o anda bireysellik sıfırdır' (Durkheim, [1893] 2013:101). Bireylerin kolektif bilinçten sıyrılabilmesi ve farklı olabileceği bir zemin yoktur. Ancak modern toplumlarda dayanışma, farklılaşmış parçalardan oluşan her biri özel bir role sahip farklı organlardan oluşan bir sisteme benzemesi sebebiyle organik niteliktedir (Durkheim, [1893] 2013:143). Organik dayanışma farklı becerilere sahip bireylerin oluşturduğu iş bölümüyle sağlanır ve birey merkezi bir öneme sahiptir; mekanik dayanışma bireylerin birbirine benzerliğini gerektirirken, organik dayanışma farklılığı varsayar (Durkheim, [1893] 2013:102). Modern toplumda, karmaşık ilişki ağları içerisinde iş bölümündeki konumlarından ötürü kişilerin çıkarlarını en iyi temsil edecek ve kolektifle aidiyet bağı kuracak olan meslek örgütleridir (Durkheim, [1957] 2003: 1–41). İş yerinde dayanışmayı sağladıkları gibi toplumsal ölçekte de tutkal görevi üstlenecek biricik nitelikte kurumlardır.

İş bölümü dolayısıyla kurulan bağlar ekonomistlerin kavradığı iş bölümü ve çıkar anlayışından farklıdır. Bireyler *herhangi* bir farklılıktan değil, yürüttükleri işin doğasındaki farklılıktan dolayı birbirine bağlanır; bu bağlamda iş–çalışma ve meslekler iş bölümünde merkezi önemdedir (Smith, 2015: 10). Bireyler başkalarının beceri ve konumunun sahip olduğu işlevlere hem gereksinim duyar hem de onların gereksinimlerini tatmin eder; herkes birbiriyle işlevsel bir ilişki içinde yakınlık kurar (Durkheim, [1893] 2013: 286–291). Belirli bir amaca yönelik hizmet eden ve bu amaç doğrultusunda farklı görevler üstlenen bireyler birbirine ekonomik açıdan değil ahlâken bağlıdır. Farklı çıkarların dayatma–zorlama olmaksızın nasıl eşgüdümleştirilip ve uyumlandırılacağı meselesi endüstri toplumunun dayandığı sözleşme hukukuyla çözülür (Durkheim, [1893] 2013: 90–7). Sözleşmeler toplumun ürünüdür ve ahlâki

boyut içerir. Farklılıklar sözleşmelerle uyumlandırılır ve yükümlendirilir. Onların teminatı da egemen otoritenin gücünden değil, ahlâki içeriğinden türer. Ancak sözleşmelerin teminatı insanların kendiliğinden uyumu ve anlaşmasıdır. İş bölümü müdahalesiz ve kendi olağanlığıyla bireyleri birbirine bağladığı ölçüde dayanışma işlevini görür (Durkheim, [1893] 2013: 158–162). Şeylerle (mallar–metalarla) insanları birbirine bağlayan ekonomi politik görüşün bireysel çıkar savunusuna karşı, insanları başka insanlara bağlayan bir ahlâki norm sayesinde toplum oluşur; mekanik veya organik dayanışma insanlar arası ahlâki bağlar ve birlik hissi yaratması nedeniyle pozitiftir ([1893] 2013: Kitap III). Tam da bu noktada Durkheim, dayanışmayı bir ikilik dolayımıyla, pozitif ve negatif karşıtlığı ekseninde düşünür.

Negatif dayanışma insanlar arasında hiçbir ilişkinin mevcut olmadığı bir durum değildir. Aksine, Durkheim negatif dayanışmayı insanları birbirine bağlayan ve toplumsal bütünleşme sağlayan bir dayanışmanın tersi olarak düşünür; mekanik ve organik her iki dayanışma türü toplumsal farklılaşma derecesine bağlı olarak bireyleri bütünleştirdiği ölçüde pozitif niteliktedir ([1893] 2013:100, 310). Böylece dayanışma topluluğun üyeleri arasında bir bütünleşme (*integration*) sağlamadığı süreçte negatif bir özellik sergiler. Toplumun mevcut olmadığı, ancak tekil bireyler toplamının olduğu bir durumu ifade eder. Bu anlamda negatif dayanışma suç teşkil eden fiillere karşı bireyi koruyan hukuki kaideler olarak düşünülebilir. Bunlar Hobbesçu doğa durumuna karşı potansiyel toplumun ilk tepkisini oluşturan ilkelerdir ve işlevsiz değildir. Aslında negatif statü hakları olarak düşünülebilecek söz konusu oydaşı, tek başına güçsüz ve korumasız olan bireyi aşkın otorite (toplum–devlet–egemen) karşısında koruma işlevi görür (Wallwork, 1985: 210–1). Ancak negatif dayanışma gerçek bir dayanışma türü değildir: Yukarıda vurgulandığı üzere, şeylerin (metaların) alım satım sözleşmeleriyle kişilere bağlandığı–mülkiyete konu olduğu, ancak kişilerin ahlâken birbirine bağlanmadığı koşulları ifade eder. Negatif dayanışma sözleşme ve kişilere özgü mülkiyet haklarıyla kurulurken; pozitif dayanışma ancak insanlar arası duygularla kurulur (Durkheim[1893] 2013:94–5). Başka bir deyişle, negatif dayanışma bireyciliğin hâkim olduğu bir zihniyet yapısının ürünüdür. İnsanların sıkı çalıştığı ancak birbirine kayıtsız olduğu, birlikte yaşama adanmış güçlü bağlar ve sempati hissi olmaksızın bir varoluş tarzıdır (Blatterer, 2022: 222).

Negatif dayanışma ortak bir iyilik etrafında örgütlenmemiş bir toplum kavrayışına karşılık gelir ve faydacı felsefi tahayyülle anlaşılabilir. Böyle bir birliktelik ancak rekabetçi öz-çıkarcı anlayışına göre işleyebilir. Toplumsal düzen ortak bir iyiliğe yönelmiş bir iradi bağlılıktan ziyade sözleşmesel bir kayıtsızlık üzerinde yükselir; hizmet etmeye ancak başkasına zarar vermemeye dayalıdır (cf. Battaly, 2022). İradeleri ortak amaçlara yönlendirmez, alım satım konu olan şeyleri ve mülkiyet haklarını kişisel iradelerle ilişkilendirir. Ekonomik anlaşmazlıklarda olduğu üzere negatif dayanışma ortadan kalktığında çatışma giderecek müdahale karşıt tarafların uzlaşısını gerektirmez (Bowring, 2016: 23). Negatif dayanışma gerçek bir dayanışma olmadığı üzere sorunlu bir düzendir; bütünleştirmeksizin bireyleri

çıkarlarıyla tekilleştirir ve tikelletirir. Böyle bir bireyler toplamında ne biz–düşüncesi ne de karşılıklık ilkesi mevcuttur.

Buraya kadar açıkladığımız görüşleriyle, Tönnies’in aksine, Durkheim modern toplumu bireyin gelişimini mümkün kılacak bir iş bölümü sunması nedeniyle pozitif nitelikte görmektedir. Modern toplumda insanların arzularını dizginleyip toplumla bütünleştirecek aracı kurumlar ise mesleki örgütlerdir. Ona göre sendikalar, bölgesel çıkarları temsil etmeleri ve yasal otoriteden yoksun olmaları nedeniyle bu rol için yetersizdir. Ancak mesleki örgütler bireylerin iş bölümü içindeki rolüne doğrudan temas etmeleri nedeniyle devletten de farklıdır. Durkheim için devlet önemli ama sınırlıdır: Devlet ‘toplumsal düşüncenin asıl organı’dır (Durkheim, [1957] 2003: 51), fakat insanlar arasında yeni bağlar oluşturabilmek için meslek örgütleri kadar onlara yakın değildir. Tam da bu nedenle modern toplumda iş bölümü ve mesleki konum dayanışmanın eksenini olarak açığa çıkar. Mekanik veya organik dayanışma toplumsal bağ dokusunu kurduğu ölçüde pozitif nitelik alır. Böylece, Durkheim’in düşüncesinde dayanışma toplumsal bir bütünleşme ile biz–düşüncesi üretmediği sürece, insanların sadece arzularını gerçekleştirmek üzere birbiriyle rekabet ettiği bir doğa durumu yaratması sebebiyle, negatif bir görünüm alma eğilimindedir.

Dayanışma kavramının pozitif ve negatif içerimlerini kavrayabilmek ve güncel görünümelerini tespit edebilmek için düşüncelerin farklı bağlamlarda seyahati ve politik eklemlenmesini dikkate almamız gerekir. Dayanışma fikrinin tezahür ettiği bağlam ile farklı toplumsal hareketler ve siyasal–kültürel oluşumlar üzerindeki etkisi güncel telaffuzların soy kütüğünü oluşturur. Yukarıda vurgulandığı üzere dayanışmanın farklı düzey ve kategorilerde tartışıldığı akılda tutularak, bir alt başlıkta dayanışmanın daha çok politik sonuçları ve iş uzamı–iş yeri ekseninde etkileri tartışılarak günümüz toplumsallığında beliren negatif boyutunun tarihsel ön–koşullarına dikkat çekilecek.

1.3 İş gücünden Yurttaş Ekonomik ve Politik Dayanışmanın Sonuçları

Durkheim bir Üçüncü Cumhuriyet insanıydı. Fransa’da devrim sonrası *Ancien Régime*’in yıkılması, geleneksel toplumsal yapıların çözünmesi, endüstrileşmenin yarattığı siyasal ve ekonomik krizler toplumsal düzen ve bir–olma fikrini kuracak düşüncelerin doğuşuna zemin hazırlayan maddi koşullara tekabül ediyordu. Üçüncü Cumhuriyet, Fransız Devrimi’nin *liberté* (özgürlük), *égalité* (eşitlik) ve *fraternité* (kardeşlik) ilkelerini sahiplenerek özellikle kardeşlik ilkesiyle yurttaşlar arasında kamucu bir ahlak ve dayanışma anlayışı geliştirmeye çalışmıştı. Durkheim’in mekanik ve organik pozitif nitelikli dayanışma çözümlemesi, özellikle yurttaşlık ve eğitim aracılığıyla, sosyal hakların inşasında önemli rol oynadı. Diğer taraftan, dayanışmanın negatif yönü ise etnik–ırka dayalı siyasal hareketlerin kitle mobilizasyonunda imtiyazlı biz–düşüncesi ekseninde ötekine karşı hınç duygusuyla politik düzlemde karşılık buldu.

Dayanışma söyleminin, pozitif (bütünleştirici) veya negatif (ayrıştırıcı) hangi yönünün açığa çıkacağı, etik-politik düzlemde nasıl bir politik karşılık bulacağı eklemlendiği siyasal ideolojiyle yakından ilişkilidir. Bu nedenle, dolaşıma giren fikirlerin hangi imge ve duyguları harekete geçirebileceği çoğu zaman öngörülebilir değildir. Nitekim yirminci yüzyılın başında Batılı endüstriyel toplumların anomik eğilimlerine karşı, Durkheim'ın mesleki temelli temsil önerisi, İtalya ve Almanya'da daha çok faşist-korporatist politik hareketlere eklemlenebilmiştir (Adinolfi, 2018). Faşizm ve Nazizm gibi ideolojilerin mesleklere göre karşılıklı uyum içeren Hristiyan topluluk tasarımlarında 'ayrımci dayanışma' (*particularistic solidarity*) fikrinin rolü dikkat çekicidir (Wolff, 2015). Irkçı-etnisist örgütler ve mafyatik örneklerde görüldüğü üzere böyle bir dayanışma türü grup üyeleri arasındaki bağı gruba sağladığı yararlar kurarken, başka gruplara veya genel olarak topluma karşı zarar verme eğilimindedir; biz-düşüncesinin dışında kalanlara karşı fark vurgusu dayanışmanın negatif yönünü işaret eder (Battaly, 2022). Böyle bir dayanışma anlayışının negatif yönü, Durkheim'ın Hobbesiyeen doğa durumu görüşüyle, topluluk içi ve dışı ayrımını topluluklar arasında bir rekabet ve mücadeleye dönüştürmesinden ileri gelir.

Ancak ırkçı-faşizan siyasal akımlarda aşkın bir bizlik algı ve idrâkine hayat veren negatif türde mücadelecı bir dayanışma anlayışına karşı; ırk ve etnisite ayrımlarını aşarak ortaklığı ve karşılıklılığı sınıf temelinde kuran, bütünleştirici, pozitif türde bir dayanışmanın dünya-tarihsel ölçekte önemli kazanımlar elde ettiği görülmektedir. Burada bahse konu olan, ekonomik temelli iş yeri dayanışmasından türeyen işçi hareketlerinin ulusal ve uluslararası ölçekte demokratik politik kazanımlarıdır (Hyman, 2016). Her ne kadar Durkheim sendikalara önem atfetmemişse de iş yeri dayanışması ve işçi hareketlerinin gelişiminde sendikal mücadelenin önemli bir yeri vardır. Çalışma saatlerinin kısaltılmasından çocuk işçilik ve angarya yasağına, sendikal örgütlenme ve toplu pazarlık hakkından sosyal güvenliğe, günümüz insan haklarının birer parçası olarak kabul edilen tüm sosyal reformlar, aktif mücadeleye dönüşmüş işçi dayanışmasının politik sonuçlarıdır. İşçi hareketlerinin ulusal parlamentolarda temsil buluşu, akabinde yirminci yüzyılın ikinci yarısından sonra anayasalarda sosyal devlet ve yurttaşlık alanındaki kazanımlar yine politik dayanışmanın birer sonucudur (Marshall, 1950). Durkheim ve Üçüncü Cumhuriyet'in sosyal haklar ve yurttaşlık ekseninde geliştirdiği dayanışmanın Avrupa ölçeğinde ve giderek dünya üzerinde etki kazandığı aşîkârdır. Böyle olduğu ölçüde de dayanışmanın pozitif yönü sosyal eşitlik ve adaletin mümkünlik koşullarından biri olarak anlam kazanır.

Diğer taraftan, ekonomik ve politik dayanışma belirli bir meslek, iş yeri ve çalışan (işçi) imgesine dayalıydı. Fabrika mekânında kol-gücü gerektiren işlerde yarı-vasıflı ve vasıfsız işçiler tarafından gerçekleştirilen üretim ve kolektif emek süreci iş yeri dayanışmasının maddi niteliğini oluşturuyordu. İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde kitle üretimi ve tüketimi sayesinde ücret-verimlilik uzlaşısına dayalı Fordist ücretli emek rejimi, iş yerinde işçi dayanışmasını kurumsallaştırmış endüstri ilişkileri

aracılığıyla siyasal katılım ve yurttaşlığa taşıyan bir aktarma kayışı görevi üstlenmekteydi. Durkheimci anlamda, iş yerinde işçilikten ulus ölçeğinde yurttaşlığa uzanan işçi dayanışması pozitif içerikli ve üretken bir bağ türüydü. Dayanışma iş yerinde, sadece emek sürecinde, ücret ve çalışma koşulları gibi belirli konuda söz hakkına sahip kolektif bir güç yaratmamış; iş yeri dışında ulusal ölçekte siyasal katılım aracılığıyla sosyal eşitlik ve adaleti dengede tutacak bir yurttaşlar topluluğu oluşturmuştu (Budd, 2004; özellikle bkz. Dahl, 1985). Dayanışma sayesinde işçiler iş yerinde yönetime katılırken; ulusal meclislerde siyasa yapımına katılan ‘endüstriyel–mesleki yurttaşlara’ dönüşmüştü (Fudge, 2005; Mundlak, 2007).

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Keynesyen-refah devleti uzlaşısı kabaca otuz yıllık (1945-1975) bir süreç sonucunda krize girdi. Bu dönem, fabrika montaj hattında emek sürecinden bir araya gelen işçi kolektivitesinden türeyen pozitif dayanışmanın maddi temellerini sarsacak bir süreci başlattı. Akar bant üzerinde bir araya gelen yarı-vasıflı ve vasıfsız işçiler arasında emek sürecinin sömürücü koşullarını deneyimlemekten ileri gelen sınıf bilinci, benzer koşullara maruz kalanlar arasında dayanışmanın pozitif kurucu ağları sayesinde mümkün oluyordu. Ancak standart malların kitlesel ölçekte üretiminin kitle tüketimiyle dengelendiği, sınıfsal çatışmanın toplu pazarlık ve endüstri ilişkileriyle düzenlendiği Fordist ücretli emek rejimi sürdürülemez hale geldi. Talebin farklılaşması, ücret–verimlilik dengesinin bozulması, ulaşım ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler, sermaye birikim krizini aşacak daha farklı bir düzenleme rejimi gereksinimini açığa çıkardı (Aglietta, 1979; Lipietz, 1989; Jessop, 1990). Böyle bir gereksinimin sonucu olarak değerlendirilen Fordizm-sonrası dönem ise belirli özelliklerle tanımlanır. Fordizm-sonrası dönem piyasada talebe duyarlılığın arttığı; standart mallar yerine değişik ürün türlerinde üretimin gerçekleştiği; dikey hiyerarşinin yatay ağlara yerini bıraktığı; benzer malların kitlesel ölçek yerine, değişen ürün türlerinde küçük bölümlerde üretildiği; iletişim ve ulaşım maliyetlerinin düşüşüyle üretimin Küresel Kuzey’in Batılı merkez ekonomilerinden emek maliyetinin düşük olduğu Küresel Güney’in Batılı-olmayan coğrafyalarına yayıldığı bir süreç olarak değerlendirilir (Harvey, 1999).

1970 sonrası bu dönem emek sürecinin küresel ölçekte parçalandığı, uzmanlık esasına göre yerel/bölgesel üretim alanlarının ortaya çıktığı (Piore & Sabel, 1984), atölye tipi üretimle aralarında hem dayanışan hem de rekabet eden küçük işletmeler topluluğunun fabrikanın yerini aldığı (Schmitz, 1995) ve böylece işçi kimliği ve kolektif nitelikte iş yeri dayanışmasının çözündüğü bir aşamadır (Lash & Urry, 1987; Giddens, 1990; Bauman, 1991; Beck, 1992). Esnek uzmanlaşma ve Fordizm-sonrası üretim örgütlenmesi iş yerinde pozitif dayanışmayı inşa eden maddi koşulları ortadan kaldırmıştır. Esnek uzmanlaşma İtalya’nın Emilia-Romagna bölgesinde özellikle sendikal örgütlülük ve sınıf dayanışmasının güçlü olduğu bölgelerde, dayanışmayı kırmak amacıyla geliştirilen bir yönetim stratejisine tekabül eder (Berardi, 2011). Fabrika tipi geniş ölçekli kitlesel üretim yerini küçük ve orta ölçekli atölye tipi üretime bırakırken üretim örgütlenmesi ve emek süreci kapsamlı bir dönüşüm geçirmiştir. Merkezinde vasıflı işçilerin yer aldığı, çevrede ise yarı-vasıflı ve vasıfsız iş gücü devrinin yaşandığı emek süreci tabakalı ve parçalı bir iş gücü piyasasıyla karakterize olur. Üretim küçük birimlerde, değişim maliyeti yüksek özel

amaçlı makinelerle değil—ki Fordist üretimin teknik karakteristiğidir; aksine çok amaçlı—genel tezgahlarda gerçekleştirilir (Özşuca & Toksöz, 2003). Fason ve taşeron üretim ilişkilerine göre alınan işlerin istikrarsız olduğu üretim—imalat süreci iş alabilmek için birbiriyle yarışan işletmeler arasında hem rekabet hem de uzmanlaşmayı beraberinde getirir (Humphrey & Schmitz, 2002). Üretimin belirli aşamalarında uzmanlaşmış işletmeler topluluğu içerisinde dayanışma, üretimin istikrarsız koşullarına karşı bir tepki olarak ortaya çıkar.

Ancak, aşağıda tartışılacağı üzere, üretimin çokuluslu şirketler marifetiyle küresel ölçekte yayılması, farklı ülke, aktör, kurum, kişi ve hatta cinsiyetler arasında rekabeti körüklemektedir (Benería et al., 2015). Rekabetçi ve küreselleşmiş piyasa düzeni sermaye ve teknoloji donanımı yüksek işletmeler ile emek yoğun üretim yapan işletmeler arasında, emek yoğun üretim yapan işletmelerle de parça başı iş alan atölye ve haneler arasında eşitsiz ve fiyat kırma rekabetine dayalı ilişkiler yaratır (Nichols & Suğur, 2004; Aykaç, 2016). Benzer rekabet ve mücadele, dikey—hiyerarşik biçimde kayıtlı ile kayıt dışı, yüksek ücret ve güvenceli ile düşük ücret ve güvencesiz iş gücü arasında da gerçekleşir. Bu bağlamda, pozitif dayanışmayı yerinden edecek türde, sürekli bir rekabet ve iş kapma mücadelesinin her düzeyde gerçekleştiği görülmektedir. Üretim ve iş yeri pozitif türde bütünleştirici bir mekân olmaktan çıkıp negatif türde rekabet ve mücadelenin daimi uzamına dönüşmüştür.

Esnekleşme ve Fordizm-sonrasıyla kavramlaştırılmaya çalışılan üretimin değişen toplumsal ilişkileri, işin ve iş yerinin kolektif doğasını parçalarken sadece iş gücünü değil, işçinin varlığını yeniden—ürettiği haneleri de tekilleştirerek piyasada rekabete dahil etmiştir. Keza son dönemde algoritma teknolojilerinin neticesinde gelişen platform ekonomileri kendi hesabına çalışma ile proleterliğin kıyısında yeni işçilik örüntülerini şekillendirirken, ortaya çıkan yeni iş ilişkileri de bireyin kendi sorumluluk ve riskini üstlendiği ultra—atomize işler yaratma eğilimindedir. Başka bir deyişle, iş uzamının küresel çağdaş görünümü pozitif bir dayanışmaya zemin hazırlamaktan oldukça uzaktır.

Ancak refah devleti, Fordizm-sonrası veya sanayi-sonrası döneme ilişkin tahlillerin Batı-merkezli bir anlatı olduğuna dikkat etmemiz gerekiyor. Üretimin kapitalist toplumsal ilişkilerinin dünya sistemsel etkileri—sonuçları olduğu dikkate alınırsa, Batılı merkez ekonomilerde inşa edilen rejimlerin Batılı—olmayan yarı-çevre ve çevre ekonomilerdeki yansımalarının farklılaşacağı açıktır. Merkez ve çevre arasındaki bağımlılık ilişkilerine göre şekillenecek çevre ekonomilerdeki üretim ve teknoloji ilişkileri sadece emek sürecinin maddi koşullarıyla işin anlam ve doğasını değil; ayrıca, iş yerinde dayanışmanın mümkünlik koşullarını da belirlemektedir (Wallerstein, 2005). Negatif dayanışmayı bağımlılık ilişkilerini göz önünde tutarak ve günümüz küresel kapitalist işin doğasını dikkate alarak değerlendirmekte fayda var.

2. KÜRESEL KAPİTALİST İŞİN DOĞASI

İnsanları bütünleştiren ve biz–düşüncesini kuran iş yeri gibi birleştirici uzamlar olduğu kadar; biz–düşüncesi ve duygusunu parçalayarak insanları ve toplulukları birbirinden ayıran uzamlar da mevcut. Tipik bir örnek olarak eleştirel akademik söylemde giderek ağırlık kazanan Küresel Kuzey ve Küresel Güney karşılıklı bağımlılık içinde fakat iki ayrı gerçeklik olarak karşımızda duruyor. Batılı–Kuzeyli, modern, gelişmiş, formel, merkez ve demokratik sıfatlarıyla refah, zenginlik ve medeniyetin yerküre üzerindeki sembolik temsilcisi olarak beliren Küresel Kuzey’de iş–çalışma tahayyülü; Doğulu–Güneyli, pre-modern, az-gelişmiş, enformel, yarı-çevre veya çevre ile otoriter ya da en hafif tabirle demokratik-olmayan coğrafyada iş–çalışma ediminin anlam ve niteliğinden oldukça farklı bir görünüm arz ediyor. Endüstriden finansa, imalattan hizmetlere, mekanizasyondan otomasyona, emek yoğun üretimden sermaye–teknoloji yoğun ekonomiye intibak etmiş Batı kapitalizminde işin anlam ve öneminin; emek yoğun imalat, düşük ücret ve sosyal koruma yoksunluğunun yaygın olduğu Batılı-olmayan kapitalizm tarzlarından farklı olduğu tartışmasızdır (Harvey, 2006; Sassen, 2016; Mitlin & Satterthwaite, 2012; Gough et al. 2004). Ancak piyasa değer ve güçlerinin bütün bir yerküre topografyasını kat ettiği bir süreçte işin–çalışmanın küresel düzeyde bir anlam kaybına uğradığını saptayabilmek de mümkün.

Batı toplumsal formasyonlarında Fordist ücretli-emek rejiminin çöküşü ve kapitalizmin teknoloji tabanının yeniden-yapılanışı akabinde üretim ve istihdama dayalı ekonomi giderek daha az önemli hale geldi. Kuzey Amerika ve Batı Avrupa’da imalat sektöründe birçok iş Küresel Güney’e kayarken, ilgili işlerin çoğu giderek daha fazla otomasyon süreçleriyle yürütülmektedir (Rifkin, 1995). Batılı merkez ekonomilerde istihdamdaki büyüme iş gücü arzındaki artışın oldukça gerisinde olup mevcut işlerin önemli bir bölümü düşük ücretli, düzenli bir gelir ve sosyal güvenceden yoksun, standart-dışı istihdam biçimlerinden oluşmaktadır. Yapay zekâ ve büyük veri analitiğinin karakterize ettiği dijital teknolojilerin artan kullanımıyla fiziksel ve zihinsel hemen hemen bütün işler, hatta bir zamanlar mekanize edilmesi dahi imkânsız görülen birçok meslek, günümüzde hızla otomasyona tabi tutulmakta ve böylece rutin fiziksel işler azalmaktadır. Yeni ihtiyaçların ortaya çıkmasıyla kültürel tüketim kalıpları değişmekte, nüfusun da yaşlanmasıyla birlikte talebin imalattan hizmetlere kaydığı görülmektedir. Teknolojinin ulaştığı son safhada ortaya çıkan platform ekonomileri yeni iş sahaları açmasına rağmen, bu tür işler daha çok düşük ücretli, geçici, kısa süreli ve güvencesiz niteliktedir (Borzaga et al., 2019).

Otomasyon sistemlerinin artan kullanımı neticesinde insansızlaşma/emeksizleşme eğilimi yanıltıcı olmamalıdır. Küreselleşme sürecinde çokuluslu şirketler imalat üretimini iş gücü maliyetlerinin düşük ve sosyal koruma mevzuatının görece esnek olduğu çevre–Güney bölgelerine taşıdılar. Böylece çokuluslu şirketlerin teknoloji, inovasyon, tasarım ve marka–patent hakları kullanımında belirleyici olduğu meta üretim ağlarında yarı-çevre ve çevre ekonomiler ucuz ve korumasız iş gücü arzında öne çıktı (Gereffi & Korzeniewicz, 1994; Hopkins & Wallerstein, 1996). Bu nedenle emek yoğun imalat endüstrilerinin Küresel Güney’de toplandığı küreselleşme süreci istihdamı azaltmak yerine, istihdamın

standartlarını düşürücü etki yaratmaktadır (Borzaga et al., 2019:39). Küresel meta zincirleriyle yarı-çevre ve çevre ekonomilerde yoğunlaşan, özellikle konfeksiyon, tekstil, deri, ayakkabı ve oyuncak imalatı gibi emek yoğun sektörlerde üretim, çoğunluğu kadın ve çocuklardan oluşan, sosyal korumadan yoksun ucuz iş gücüyle gerçekleştirilmektedir (Benería et al., 2015; Standing, 2011). Küresel kapitalizmin merkez–çevre dinamiğinin ücret maliyetlerini düşürerek fiyat kırma rekabetine dayalı fason ve taşeron üretim ilişkileri çevre ekonomilerde emek yoğun imalatı başat kılarken; merkez ekonomiler işlerin daha düzgün (*decent*) olduğu teknoloji yoğun bir üretim süreci ortaya çıkarmaktadır (Aykaç, 2017:16–52; Nichols & Sugur, 2004). Teknoloji ve finans arz eden merkez–Kuzey’e ucuz emek ve yarı mamul ürün arz eden çevre–Güney, küresel kapitalizmin eşitsiz ama birleşik ilişkisinin günümüz egemen karakteristiğidir.

Devletlerin, işletmelerin ve hanelerin pay almak için kıyasıya mücadele halinde olduğu küresel bir rekabet düzleminde, insan kaynakları yönetimi iş gücü maliyetini minimize etmeye çalışırken aslında emeği varoluşsal anlamda sıfıra indirgemeyi hedeflemektedir (Fleming, 2017a: 161–4). Teknolojik inovasyon tartışmaları da anlamını burada kazanmaktadır: Rekabetçi stratejiler teknolojik buluşlarla emek girdisini sıfıra indirerek maliyeti düşürmeyi hedefler. Öyle ki yapay zeka ve büyük veri analitiğine dayalı algoritmik teknolojiler enformasyon ve iletişim hızı ile dijital bilgi işlem süreci ve depolama kapasitesini devasa boyutlara taşıyarak otomasyon hızını eksponensiyel olarak artıran ileri robotik teknolojiler yaratmıştır. Söz konusu yeni robotik teknolojiler, makine işlevlerini insan eyleminin mümkün sınırlarının ötesine taşımıştır (Brynjolfsson & McAfee, 2014). Endüstri 4.0 adı altında üretimin dijitalleşmesi emek sürecinin insan merkezli niteliğini tartışmaya açarak teknolojide yeni bir çağı imlemektedir. Buna göre ‘birinci makine çağı’ mekanizasyona dayalı fiziksel görevleri otomasyona tabi tutmuştu; ‘ikinci makine çağı’ ise dijital teknolojiler sayesinde bilişsel görevleri de otomasyona tabi hale getirdi (Brynjolfsson & McAfee, 2014). Böylece makine ve robotik teknolojiler dijitalleşmeyle birlikte üretim süreçlerine geçmişte olduğundan daha fazla müdahil oldu. Ancak otomasyona tabi işlerin ne olduğu da önemlidir. Mühendislikten tıp ve finansa en karmaşık karar verme süreçleri algoritmalar tarafından artık hızlıca çözülebilmektedir. Ancak duygusal emek süreci ve manipülasyona dayalı hizmetler makineler tarafından üstlenilebilir nitelikte değildir. Muhtelif insani duyguların manipülasyon ve tatminine yönelik cinsel hizmetler ve bakım hizmetleri emek yoğun hizmetler ekonomisinde halen önemli bir alandır (cf. Hardt & Negri, 2000).

Ancak ilginçtir ki otomasyon, giderek daha fazla işi hızla ortadan kaldırırken, çoğunlukla vasıf gerektirmeyen, maddi ve sembolik bir getiriden oldukça uzak işler üretiyor; vasıfsız, düşük kazançlı ve güvencesiz işleri küresel ölçekte yaygınlaştırıyor. Öyle ki algoritma teknolojileri çeşitli kullanıcıların iletişim ve işlem gerçekleştirme amacıyla bir araya geldiği sanal lokasyonları ifade eden dijital platformlarda yeni bir iş ve çalışma ilişkileri yaratmıştır (Kenney & Zysman, 2019:14). Platform ekonomileri ya da gig ekonomisi olarak beliren dijital uzamlar hem yeni bir emek süreci oluşturmuş

hem de algoritmik kontrollerle bu süreci denetlemeye başlamıştır. Platform ekonomisi işleri üç gruba ayrılarak incelenebilir: Platform şirketlerinde çalışanlar, platform içeriği üretenler ve işleri platform tarafından kontrol edilen ve eşgüdümleyenler (Kenney & Zysman, 2019: 22–3). Bu dijital ekonomide Amazon, Getir, Trendyol, vb. gibi platform-dolayimli pazaryerleri dağıtıcı, kurye, sürücü gibi *uber* işlerin yanı sıra, hemen her türden bakım ve tamir gibi hizmetleri kapsayan tek seferlik, istikrarsız, güvencesiz ve düşük ücretli işleri de içermektedir. Bilgisayar ve internet üzerinden bir tıklamayla dünyanın bir yerinden başka bir yerine mal ve hizmet siparişini mümkün kılan platform ekonomilerinde algoritmik kontrol, platform-dolayimli pazaryeri sahipleri ile tüketici–alıcıların gücünü artırırken; bu ekonomilerde çalışan iş gücünün tabiyet ve güvencesizliğini derinleştirmektedir.

Platform ekonomilerinde tezahür eden işler düşük verimlilik ve düşük ücret kazancıyla malul olmakla birlikte işin anlamı açısından da erozyona uğramıştır. Batı toplumlarında çoğunluğun iş tecrübesi, David Graeber’in (2018) deyişiyle, ‘saçma işler’ (*bullshit jobs*) niteliğindedir. Kavram, üretimin toplumsal ilişkilerinin sürdürülmesi için elzem, ancak bireysel üretkenlik ve tatmin duygusu bakımından herhangi bir yarar sağlamayan, toplumsal değeri olmayan işleri ifade eder. Orta sınıf beyaz yakalı bürokratik–idari rollerden pazarlama ve danışmanlık gibi alanlarda düşük vasıflı pozisyonlara uzanan bu tip işler, işin anlamını erozyona uğratarak bireysel yabancılaştırmayı derinleştirse de sosyo-ekonomik sistemin sürdürülmesini sağlamak bakımından işlevsel oldukları tartışılmaktadır (Dean et al., 2022). Graeber’in tespitini kabul etmekle birlikte, işin anlamsal erozyonunu yirmi birinci yüzyıl Batı metropollerine özgü antropolojik bir bulgu olarak görmek yeterli değildir. Saçma işlerin varlığını, emek sürecinde dayanışmanın mümkün kıldığı işçi otonomisini ortadan kaldıran farklı yönetsel strateji ve teknik uygulamaların tarihsel bir sonucu olarak okumak yerinde olacaktır. Pozitiften negatife dayanışmanın değişen anlamını iş yerinde çalışanın otonomisindeki radikal dönüşümle birlikte değerlendirmemiz gerekmektedir.

2.1. İşyerinde Otonomi ve Dayanışma

Endüstriyel kapitalizmin doğuşu zanaat bazlı manüfaktür üretiminden farklı bir çalışma rejimini ortaya çıkarmıştı. Fabrika sahipleri iş–çalışma zamanı ve mekânını birbirinden ayırmış; önce sermaye sahipleri sonra yönetici bürokrasi üretim sürecini kontrol etmeye başlamıştı (Thompson, 1967). Ancak eski zanaatkâr yeni proleter emek sürecinde yine de belirli ölçüde kontrol ve denetime sahipti. Bu durum kapitalist üretim disiplini ve sermaye birikim mantığına tezat oluşturmuyordu. Taylorizmin ilkeleri emek süreci üzerindeki kontrol ve denetimi işçiden alıp yönetime devrederek işçilerin ‘sorumluz otonomisini’ ortadan kaldırdı (Ackroyd & Thompson, 1999). Parça başı ücretlendirme ve teşvik sistemiyle işçiler bireyleştirilirken, iş hızı ve çıktı–verimlilik miktarı üzerinde işçi otoritesi ve otonomisi sonlandırılmış oldu (Fleming, 2017b: 693–4). Ancak Taylorizm çalışanları mekanik bir parçaya indirgeyip söz hakkını kısıtlamakla sendikal örgütlülüğün güçlü olduğu iş yerlerinde uyuşmazlıkları ve endüstriyel çatışmayı körükledi (McCartin, 1997; Kanigel, 2005). Çatışma çözümüne dair yönetsel buluş iş yerinde

işçilerin 'sorumlu otonomisinin' artırılması yönündeydi (Fleming, 2017b: 694). Çalışanlara sınırlı da olsa söz hakkı tanınmasının performansı artırdığı keşfedildi; insani anlam ve toplumsal bağların üretken potansiyelinin fark edilmesiyle birlikte iş yerinde takım ruhu ve grup dayanışması şirket çıkarları için aktüalize edilecek bir unsura dönüştü (Gilespe, 1991). 1990'lara kadar işçi ve işveren arasında duygusal bağları güçlendirmeye yönelik iş yeri yönetim ideolojileri, Japon güdüleme tekniklerini ve şirket klan kültürünü kullanarak aile ve takım-çalışması gibi metaforlarla işçi dayanışmasını sendikalardan şirketlere kaydırmaya çalıştı (Casey, 1995; Barley & Kunda, 1992). Şirketin başarısı için geç saatlere kadar çalışan, yapabileceğinin en iyisini yapan, mükemmellik ve kalite için çabalayan işçiler arasında dayanışma ve takım ruhu şirket kültürünün bir parçası haline geldi (Sørensen, 2002; Hope & Hendry, 1995; Kotter & Heskett, 1992).

Ancak yönetici ve çalışan arasında kolektif bir bağ oluşturmaya dönük iş yeri ideoloji ve teknolojilerinin daha çok sinizmle sonuçlandığı görülmektedir (Glynos, 2008). Çalışanlar arasında sinik tutumların verimliliği artırmak yerine düşürücü bir etki yarattığı örgüt yazınında tartışılmaktadır (Fleming, 2009: 125–31). Çalışanların iç dünyası ile iş yerindeki görünüşleri arasındaki farklılık şirket kültürü yaratmak adına yönetim tarafından giderilmesi gereken bir maliyet unsuruna dönüşmektedir (Fleming & Spicer, 2003). Öte yandan, küçük gruplar ve takım-çalışması gibi katılımcı pratiklerle iş yerinde kolektif bir kültür/atmosfer oluşturma girişimleri inovasyon, girişimcilik ve risk-almak gibi neoliberal paradigmanın performansı yüksek, rekabetçi birey anlayışıyla çatışmaktadır (Fleming, 2017b: 695). Böylece küresel tüketim kültürü neticesinde değişen zevk ve tercihler ile rekabetçi ortamda bireysel fark yaratabilme güdüsü yeni yönetim ideolojilerinin çalışan kavrayışını ve iş yeri tahayyülünü değiştirmiştir. Yönetimce idealize edilen işçi-çalışan imgesine yakınsamak adına zoraki bir çaba sarf etmek yerine; artık kendini olduğu gibi 'sahici' (*authentic*) bir biçimde ortaya koyan ve kişisel özellikleriyle iş yerinde fark yaratabilen bireylerin daha yaratıcı ve üretken olduğu kabul edilmektedir (Fleming, 2009: 16–35).

Fleming'in (2017a) 'ultra-otonomi' olarak adlandırdığı bu yaklaşım, insan kaynakları yönetimi söylemiyle, özellikle son otuz yılda iş gücünün bireyselleştirilmesinde önemli rol oynadı, sıfır-saatlik sözleşmelerin (*zero-hour contracts*) ve güvencesiz istihdam düzenlemelerinin ortaya çıkışına zemin hazırladı. Bu bağlamda, hatasız üretim adına işçilerin-çalışanların yönetici gibi yetkilendirildiği yalın üretim örgütlenmesinde ekonomik bir aktör olmanın tüm risk ve maliyet hesabı tamamen bireyin kendisine yüklenir. Müşteri memnuniyeti ve kusursuzluk hedeflerini içeren *kaizen* felsefesine odaklı böyle bir istihdam rejimi, çalışanlar arasında sadece çıkarı peşinde olan bir birey anlayışını da dinamize eder. Beşeri sermaye kavramında somutlanan ilgili yaklaşım insanların çıkarlarını maksimize edecek şekilde davrandığı takdirde her zaman daha müreffeh ve özerk olacağını varsayar (Fleming, 2017a: 175). Böylece, çalışanlar arasında 1990'larda popülerleşmiş klan, aile ve şirket kültürü gibi kolektif nitelikli referanslar yerine rasyonel tercih ve işlemler ön plana çıkar. Çalışma rejimi büyük ölçüde yarı

zamanlı ve geçici sözleşmeli istihdam biçimleriyle şekillendiği üzere, iş ve yaşam ilişkilerine yönelik öz-tatmin arayışı ve aşırı bireyci bir anlayış daha belirgin hale gelir (Kunda & Ailon-Souday, 2005). Böylece rekabetin ve bireyciliğin olduğu yerde dayanışmanın anlamı kalmaz.

Emek sürecinde otonomi yitimi ve bireyleşme ücretli çalışma rejiminin parçası olan herkes için bir anlamsızlık ve mensubiyet yitimi unsuruna dönüşmüştür. Küresel Kuzey'in merkez ülkelerinde otomasyon ve saçma işlerle iş-çalışma pratiği anlamsızlaşırken; Küresel Güney'in çevre ülkelerinde fason ve taşeron üretim zincirlerinde emek yoğun sömürü ve marjinalleşmeyle işler anlamını yitirmektedir. Nitekim, iş gücünün ancak yarısından azının düzenli bir istihdam ve gelire sahip olduğu; enformel iş ilişkilerinin yerleşikleştiği; marjinal kabul edilen fakat günümüzde standartlaşan başta sokak satıcılığı ve ücretsiz aile işçiliği olmak üzere, platform ekonomilerinde *uber* türde kendi hesabına, çağrı üzerine, yarı-zamanlı ve geçici çalışma türlerinin platform ekonomileri dolayısıyla temel istihdam biçimine dönüştüğü günümüz iş-çalışma pratiği kolektif bir kırılganlık (*vulnerability*), yarınsızlık (*precariousness*) ve çalışan yoksulluğunun (*working poverty*) emaresi olarak kabul edilmektedir (Mosoetsa & Williams, 2012; Standing, 2011). İş-çalışma ediminin anlamının, Kuzey-Güney, merkez-çevre, Batılı-Batılı-olmayan yerküre üzerinde tüm coğrafyalarda bir anlamsızlık ve yabancılaşma olarak negatif tezahürü, ücret karşılığında geçinmek zorunda olanlar için bir ortaklık bağı kurmaktadır.

3. KOLEKTİFTEN BİREYE ÖFKE VE HINÇTA ORTAKLIK: NEGATİF DAYANIŞMA

Dijital teknoloji ve artan otomasyonla birlikte işsizleşme, işlerin Kuzeyden Güneye göçü, standart-dışı, düşük ücretli ve sosyal koruma yoksunu istihdam biçimlerinde artış gibi nedenler sadece emeğiyle geçinmek zorunda olan çokluğu küresel ölçekte sömürü, yabancılaşma ve anlamsızlıkta birleştirme eğilimindedir. İş ve yaşam arasındaki ayrımın bulanıklaştığı, insanın bireysel ve kolektif yaşamının tamamen iş-içerisinde ve iş-etrafında tabi kılındığı ve her an işe çağrılmak üzere hazırda tutulduğu bir toplumsal uzamla karşı karşıyayız (Fleming, 2009: 149–155; cf. Mercan & Aytaç, 2024). Neoliberal yönetim ideolojileri iş yerinde kolektif dayanışmayı, yukarıda tartıştığımız üzere, çeşitli söylem ve stratejilerle parçaladığı ve çalışanları rekabetçi bireylere dönüştürdüğü için çalışma hayatını daha çok sessiz istifa ve benzeri pasif ve atomize direniş pratikleri karakterize etmektedir. Neoliberal yönetsel mantığın iş yerinde yarattığı anomik koşullara karşı, çalışanların nesnel bireysel çıkarlarına indirgenemeyecek kendiliğinden ahlâki tepkileri (e.g. Courpasson et al., 2021), müşterekleri (*common*) harekete geçirerek ortak bir geleceği imleyen semboller etrafında oluşacak dil ve dayanışmanın mümkünlik koşulları bakımından tartışılabilir (Hardt & Negri, 2009). Ancak benzer koşulları deneyimleyen çokluğun dönüştürücü potansiyeline rağmen, son dönemde, negatif türde başka bir dayanışmanın varlığı dikkat çekmektedir.

Sermayenin biyoiktidar stratejilerini ve iş yerinde iktidarın mikropolitliğini tartışan, Jason Read (2024) negatif dayanışmanın içerdiği psikik gerilimi şöyle tespit eder: 'İyiye görüp de kötüyle uğraşmak

genelde tek muhtemel sonuç olarak kötünün değerlendirilmesine sebebiyet vermektedir' (2024: 108). Böylece, Graeber'in (2018) deyişiyle 'saçma işler' olarak nitelendirebileceğimiz vasıf gerektirmeyen, emek yoğun işlerden kazanılan maddi getiri azaldıkça işin anlamı veya işte anlam arayışı artmaktadır. Emek kendinde bir amaç haline gelirken, bireyler somut bir performansla özdeşim kurmak yerine, soyut bir emek sarfiyatı ekseninde genel bir profesyonellik anlayışını sahiplenir. İşin maddi getirisiyle anlamı arasındaki ters ilişki mevcut koşulları kabul ederek engellere ve zorluklara katlanmak gibi bir bireysel mücadele ve stratejiden türer. Karşı çıkmak yerine katlanmayı anlamlı kılan ideolojik öznelliğin kaynağı ise neoliberal paradigmanın yarattığı bireysel özgürlük yanılsamasıdır. Tabiyet ve uyumla razı olunan iş koşulları sanki insan eyleminin ürünü değilmiş gibi tarih-dışı bir özgürlük olarak algılanır. Maddi koşullara tabiyet sadece teknoloji ve işin gereklilikleri çerçevesinde tezahür etmez; emeği metalaştıran piyasa sistemi ve dayandığı teknoloji tabanına da uyumu beraberinde getirir (Read, 2024: 109).

Maddi getiriler azaldıkça işin kendisini bir ödül ve meşruiyet zemini olarak sunan ideolojik kurgu, işi kişiler için geçmiş travmalardan kalan psikik yaraların tedavisi için kendinde bir amaca da dönüştürebilir. Böylece iş-çalışma edimi ekonomik getiri ve statüde anlam kazanmaz, aksine bir 'ruh hali ekonomisi' (*mood economy*) yaratır (Read, 2024: 110). Toplumsal kurumların başarısızlığı neticesinde ruh hali ekonomisinde temel tutumlar aşırı değerlendirilmiş bir kendine yeterlik ve bağımsızlık olarak tezahür eder. Maddi kazanç ve kariyerdan daha önemli olan, kişinin işiyle sözde bağımsızlık kazanmasıdır. İşin maddi tatmin sağlaması mümkün değildir; satın alma gücü sınırlıdır, kişi ürettiğiyle ve yaptığıyla bir değer de katmaz. İş sağladığı tüm keyif ve hazzardan, dikey yönlü toplumsal mobilite ve fantezilerinden sıyrılmıştır (e.g. Glynos, 2008; Lok & Wilmott, 2014; Gabriel, 1995). İnsanın varoluşsal tanınma arayışının kaynağı, kendini dönüştürmenin bir disiplini olarak anlam kazanır. Kişisel değer bir kimsenin satın aldığı ya da emeğiyle sunduğu hizmette ya da ürettiğinde değil, fakat kendi koşullarının sorumluluğunda yatar.

Kendi sorumluluğunu almak, tüm zorlukların ve travmaların üstesinden gelmek kolektivitinin ve toplumsal kurumların yararına karşı bir güvensizlik ile bu kurumların parçası olup ortak hareket edenlere karşı bir şüpheyi beraberinde getirir. İnsanlar siyasete güvenmedikleri ve ekonominin yasalarını da doğal kabul ettikleri için tek çözüm çalışmak şeklinde ortaya çıkmaktadır: Koşullara uyarlanmanın ilksel formu çalışmaktır, kendini çalışarak ispatlamaktır; sıkı çalışmak bireysel sorunlara çözüm olarak görülür (Read, 2024: 119). Kendi kaderinden sorumlu olmak negatif bir duygulanım ve duygu durumundan pozitif bir duygulanım üretmektir. Koşulları değiştirmenin zorluğu bir gurur, sevinç ve haz kaynağına dönüşür. Negatif dayanışma işleri zor ve tahammül edilemez olanların bu zorluğa ve tahammül edilemezliğe katlanmalarından dolayı sadece kendilerine atfettikleri saygınlıkta anlam bulur. Ancak burada kalmaz, aynı zamanda, çalışmadığına inandığı ve hatta çalışsa bile yeterince zorluk çekmediğini düşündükleri ötekine karşı duyulan öfke ve kıskançlıkta tezahür eder (Read, 2024: 110–11).

Maddi ve duygusal esenlik açısından durumu iyi sanılanlara karşı düşmanlıkta karşılık bulan negatif dayanışma; düşük ücret, hak kaybı, güvencesizlik ve geleceksizlik gibi zorlayıcı çalışma koşullarına karşı ‘ben tahammül etmek zorundaysam, başkaları da etmeli’ fikrini uyandıran ‘agresifçe öfkeli bir adaletsizlik hissi’ olarak deneyimlenir (Read, 2024: 112). Araştırmalar Küresel Kuzey’in merkez ekonomilerinde çalışanların önemli bir bölümünün kendilerini doğrudan ilgilendiren politik ve ekonomik hiçbir konuyla ilgili olmadıklarını ortaya koymaktadır (Silva, 2013, 2023; Robertson, 2015; Pontes et al., 2017; Giugni & Grasso, 2020). Özellikle Amerikan toplumunda, başarının parasal kazanımla ve rekabet edebilirlikle tanımlandığı derin bir bireycilik anlayışının etkili olduğu görülmektedir (Messner & Rosenfeld [1994] 2015). Neoliberal ideoloji bireyciliği teşvik ederken; sistemin yapısal eşitsizlikleri nedeniyle başarısız olan bireyler kendilerinden tiksime (*self-loathing*) duygusu geliştirmektedir (Franz, 2021: 504). Endişe, korku ve kendinden tiksime gibi radikal negatif duygulanımlar neoliberal ruh hali ekonomisinin karakteristiğine dönüşmektedir (Silva, 2013: 112–43). Ancak Amerikan toplumunda saçma ve geçici işlerde güvencesiz çalışanlarla yapılan görüşmelerde kişilerin bağımlılık, çocuk istismarı, aile içi şiddet, terk edilme gibi bireysel travmalarından sıyrılıp kendilerini özgürleşmiş, dönüşmüş yetişkin bireyler olarak tanımlama çabaları dikkat çekicidir (Silva, 2013: 3–25). Benliğe ve öz-tanımlamalara nüfuz eden bu tür bir bireycilik nosyonu, yapısal eşitsizlikleri görmeyi mümkün kılabilen bir algıda seçicilik ile maruz kalınan eşitsizlikleri ifade edebilecek bir dilin oluşumunu engellemektedir. Neoliberal ideoloji kişileri ekonomideki pozitif genel değişimleri kendi başarılarıymış gibi, başkalarının sistemden taleplerini de özel ayrıcalık ricasıymış gibi algılamaya teşvik eder (Franz, 2021: 503–5). Böylelikle Hardt ve Negri’nin (2009) fordizm-sonrası üretim mantığının fabrika mekânı ve meta üretimiyle sınırlı kalmayıp tüm topluma, ilişkilere ve duygulara yayıldığını ileri sürdüğü bu süreçte; müştereklerden hareketle kolektif bir direnç ve tecrübe oluşturabilme potansiyelinin bireyciliğin tesiriyle ketlendiği görülmektedir.

Negatif bir ruh hali ekonomisi üst düzey bir toplumsal eşitlik ve adalet düzleminde eşitlenmek talebi yerine; dibe doğru yarışı pekiştirecek bir tahayyül yaratmaktadır. Kolektif mücadeleden kaçınan kişi birey olarak koşullara adapte olurken yapısal koşullar karşısında bireysel güçsüzlüğünü bir tür güç ve gurura dönüştürmektedir. Burada söz konusu olan karşılıklılık ve yardımlaşmaya dayalı biz–düşüncesi yerine hınç ve öfkeye dayalı yeni bir iş etiği ve anlayışıdır. Negatif dayanışma iş yerinde sınıf çatışması zayıfladıktan sonra geriye kalandır; sermayenin tahakkümüne meydan okumak yerine çalışmayanlara ya da yeterince çalışıp gerçekten bir şeyler üretmediği düşünülenlere yönelen özel bir tür öfkedir (Read, 2024: 114). Öfkenin yöneldiği Öteki kategorisi ise genelde göçmenler, görece güvenceli ve yüksek ücretli işlerde çalışan kamuda personeli ve sendikalılardır. Negatif dayanışma iş–uzamını artık sembolik bir kapsama ve dışlama mekânına dönüştürmüştür.

SONUÇ

Dayanışma tartışması genelde sosyolojik zaviyeden ele alınan bir meseledir. Böyle olduğu ölçüde sosyolojikleştirilen düşüncelerin arkasındaki siyasal felsefi tartışmalar genelde dikkatlerden kaçıyor. Dayanışmayı insanlar arasında kurulan biz–düşüncesine dayalı birliktelik ve karşılıklı ahlâki bağlılıklar üzerinden değerlendirme girişimi, toplum fikrinin on dokuzuncu yüzyıl sonrası kendi yasa ve kurallarına göre işleyen bir fenomen olarak kavranmasıyla yakından ilişkilidir. Sosyolojinin kendi düzenleyici ilkeleri olan özerk bir toplum fikriyle ortaya çıktığı malum. Nitekim, Kıta Avrupasındaki politik ve ekonomik çalkantıların etkisiyle yıkılan eski düzenin yarattığı otorite boşluğuna karşı toplumsal dayanışma fikri, düzeni yeniden kurma çabasının bir sonucu olarak karşımıza çıkıyor. Böylelikle dayanışma fikrinin teorik inşasının temelde politik bir girişim olduğunu görmemiz gerekir.

Hobbes’un doğa durumunu doğal hukuk öğretisiyle aşma çabası, potansiyel savaş durumunda olan insanlar arasında bir sözleşme ve sözleşmeyi takiben bir toplum düzeni fikriyle sonuçlanmıştı. Hipotetik doğa durumu bir toplum olamama halini tanımladığı için toplum olma durumunun nasıl mümkün olacağına dair geniş bir düşünsel ufuk açıyordu. Siyasal davranışa tali görülen, onun bir uzantısı olarak kavranan toplum fikrinin, on dokuzuncu yüzyıldan itibaren kendi ait bir düzenlilikler bütünü olarak görülmesine rağmen, siyaset felsefesinin etkisinden tamamen kurtulduğunu söylemek güç. Nitekim, Tönnies ve Durkheim gibi düşünürler toplumun nasıl mümkün olduğunu ve kendi yaşamlarında tecrübe ettikleri toplumsal dönüşümü açıklamak adına ileri sürdükleri ilkeleri Hobbes’un düşünceleriyle diyalog halinde şekillendirdiler. İnsanlar-arası kendiliğinden kurulan ahlâki bağlar ve karşılıklılık bir dayanışma inşa ederken, bu dayanışma ağları da pozitif nitelikte bir birlikteliği, toplum fikrini, mümkün kılıyordu. İnsanlar arasındaki ahlâki duygusal bağların mevcut olmadığı bir durum, insanların bir-aradalığını ortadan kaldırmasa da toplum olamama durumunu ifade ediyordu. Benzer akıl kudretine sahip insanların arzu ve gereksinimleri doğrultusunda çeşitli şeyleri (mal–hizmet–nesneleri) mübadele veya mücadele yoluyla edinme çabası insanlar arasında bir ilişkilene yaratırsa da bu gerçek anlamda bir ilişki değildi. Toplum mülk edinmek ve zenginleşmek amacıyla birbiriyle temas eden insanlar arasında değil; birbiriyle duygusal ve ahlâki olarak ilişkilenen insanlar arasında mümkün oluyordu. Tönnies bu bağı organik–cemaat toplumunda, Durkheim ise mekanik ve organik her iki dayanışma türünde bulmuştu. Ancak negatif dayanışma insanların ahlâki sorumluluğunun kaybolduğu ya da mevcut olmadığı bir durumda çıkıyor, Tönnies de bu durumu mekanik–cemiyet toplumunun duygusuzluğuna atfediyordu. Mübadele, mülk edinme ve bireysel zenginleşme hırsıyla belirlenmiş bir toplumsallık, en azından teorik düzlemde, negatif bir dayanışmayı imlemekteydi.

Gelinen noktada, üretimin küresel kapitalist toplumsal ilişkilerinin yerküre üzerinde, Kuzey–Güney, merkez–çevre hemen her bağlamda toplumsal ilişki dokularına nüfuz ettiği bir düzlemde iş–çalışma ilişkilerinde dayanışmanın kurucu rolü aşınmaktadır. Fordizmden fordizm-sonrasına, mekanizasyondan enformatikleşmeye, otomasyon kullanımının artışı ve kapitalist üretim mantığının

tüm toplumsal ilişkilere sirayet edişyle kolektif yönü parçalanmış bir işçi–çalışan öznelliğiyle karşı karşıyayız. Maddi pratiklerin dönüştürdüğü bir dünyada sembol, anlam ve duygular da dönüşmekte; iş yerinde ve iş dışında yönetsel stratejiler sembol ve duygular alanını hedeflemektedir. Müşterekleri harekete geçirebilecek, kolektif ortak bir dili ve gücü var edebilecek bir potansiyelin açığa çıkışı neoliberal örgüt kültürü ve yönetim ideolojilerinin etkisiyle ketlenmektedir. Merdiven altı atölyeden ofis ortamına hemen her tür iş yerinde kendinden ve kendisini çevreleyen her şeyden ultra–sorumlu kılınmış atomize bireyleri izole edip yalnızlaştıran neoliberal yönetim ideolojilerinin stratejik kurguları içe–göçen, pasif-agresif bireysel tepkiler yaratmaktadır. Böyle bir ortam ise dayanışmanın yönünü negatife çeviren bir zemin oluşturmaktadır.

Öyle ki sendikal hak ve mücadele arayışlarına karşı bireysel tepkilerin olumsuz yönde olması genelde bu bağlamda anlaşılabilir. Başkalarının daha yüksek ücret ve güvenceli koşullar için yürüttüğü mücadeleyi gereksiz ve hak edilmeyen bir talep olarak görmek, kişinin daha düşük ücret ve güvencesiz koşullara katlanmasından dolayı kendisine atfettiği üstünlük hissi ve değerde anlam bulmaktadır (cf. Read, 2024; Quade et al., 2019; Itzkovich & Heilbrunn, 2016; Morrison & Nolan, 2007). Kötü koşullara katlanmaktan türetilen öz-saygınlık başkalarının mücadelesine hınç ve öfkeyi doğururken; toplumsal eşitlik tahayyülü daha iyi bir iş ve yaşam seviyesinde değil, aksine daha alt düzeyde, kötü koşullarda eşitlenme arzusuyla şekillenmektedir. Böyle bir hınç ve öfke ile kolektif dipte eşitlenme arzusunun pozitif bir biz–düşüncesi yaratmaktan uzak olduğu ise aşikardır. Tam da bu nedenle negatif dayanışma kapsamlı araştırılması gereken ampirik bir fenomendir.

Negatif dayanışma sorunsalı ve tartışmasını içeren ampirik saha araştırmaları ilgili fenomenin tezahürlerini serimlemek bakımından son derece elzemdir. İşin maddi ve manevi getirisinin olmadığı koşullarda işin anlamını getirisinden değil de işe ve koşullara gösterilen sabırdan türeten bir bakış açısının yaygınlığını ve derinliğini tespit etmek, günümüz iş–çalışma ilişkilerinin mantığını ve ruh hali ekonomisini çözümlemek adına hayati önemdedir. ‘Ben tahammül ediyorsam başkaları da etmeli’ anlayışının sadece iş ilişkileri ekseninde değil, toplumsal ölçekte farklı düzeylerdeki yansımalarının neler olduğu ve kolektif bilinç ve bilinçdışında nasıl karşılık bulduğu ampirik çalışmalarla açığa çıkarılması gereken bir sorunsal olarak karşımızda durmaktadır.

KAYNAKÇA

- Ackroyd, S., & Thompson, P. (1999). *Organizational misbehavior*. London: Sage Publications.
- Adinolfi, A. (2018). Professionalism and the fascist corporatist state: A historical perspective. *Journal of Political Ideologies*, 23(4), 421-438.
- Aglietta, M. (1979). *A theory of capitalist regulation: The US experience*. London: New Left Books.
- Alvesson, M., & Sveningsson, S. (2003). Managers doing leadership: The extra-ordinarization of the mundane. *Human Relations*, 56(12), 1435-1459.
- Aykaç, A. (2016). *The political economy of employment relations: Alternative theory and practice*. London: Routledge.
- Aytaç, A. M. (2011). *Kitlelerin ruhu: Siyasal ve sosyal kuramda kalabalık tahayyülleri*. Ankara: Dipnot.
- Barley, S. R., & Kunda, G. (1992). Design and devotion: Surges of rational and normative ideologies of control in managerial discourse. *Administrative Science Quarterly*, 37(3), 367-393.
- Battaly, H. (2022). Solidarity: Virtue or vice? In M. Alfano, J. de Ridder, & C. Klein (Eds.), *Social virtue epistemology* (pp. 303-324). Routledge.
- Bauman, Z. (1991). *The pragmatics of self-identity: The present and future of sociology*. London: Polity Press.
- Beck, U. (1992). *Risk society: Towards a new modernity*. London: Sage Publications.
- Benería, L., Berik, G., & Floro, M. S. (2015). *Gender, development, and globalization: Economics as if all people mattered*. New York: Routledge.
- Berg, P., Bosch, G., & Charest, J. (2014). Working-time configurations: A framework for analyzing diversity across countries. *ILR Review*, 67(3), 805-837.
- Blatterer, H. (2022). Friendship and solidarity. *European Journal of Social Theory*, 25(2), 217-234.
- Borzaga, C., Salvatori, G., & Bodini, R. (2019). Social and solidarity economy and the future of work. *Journal of Entrepreneurship and Innovation in Emerging Economies*, 5(1), 37-57.
- Bowring, F. (2016). Durkheim and the law. *Law and Social Inquiry*, 41(2), 413-440.
- Brynjolfsson, E., & McAfee, A. (2014). *The second machine age: Work, progress, and prosperity in a time of brilliant technologies*. New York, NY: W.W. Norton & Company.
- Budd, J. W. (2004). *Employment with a human face: Balancing efficiency, equity, and voice*. Ithaca: ILR Press.

- Budd, J. W. (2010). *Labor relations: Striking a balance*. New York: McGraw-Hill.
- Burger, A. S. (2020). Extreme work hours in Western Europe and North America: Diverging trends since the 1970s. *Socio-Economic Review*, 18(4), 1065–1087.
- Casey, C. (1995). *Work, self and society: After industrialism*. London: Routledge.
- Chouliaraki, L. (2013). *The ironic spectator: Solidarity in the age of post-humanitarianism*. Cambridge: Polity Press.
- Connelly, C. E., Zweig, D., Webster, J., & Trougakos, J. P. (2012). Knowledge hiding in organizations. *Journal of Organizational Behavior*, 33(1), 64-88.
- Courpasson, D., Dany, F., & Clegg, S. R. (2012). *The new spirit of capitalism: Work and solidarity in the neoliberal economy*. London: Sage.
- Courpasson, D., Dany, F., & Clegg, S. R. (2021). The neoliberal workplace and the fragmentation of solidarity. New York: Routledge.
- Courpasson, D., Dany, F., & Marti, I. (2016). The limits of neoliberalism: Understanding organizational resistance through solidarity. *Organization*, 23(5), 768-786.
- Courpasson, D., Younes, M., & Reed, M. (2021). Resisting neoliberalism in organizations: The power of alternative forms of solidarity. *Organization Studies*, 42(6), 935-952.
- Dahl, R. A. (1985). *A preface to economic democracy*. Berkeley: University of California Press.
- Dean, E. N., Dadzie, R. B., & Pham, X. (2022). The instinct of workmanship and the incidence of bullshit jobs. *Journal of Economic Issues*, 56(3), 673–698.
- Detert, J. R., & Edmondson, A. C. (2011). Implicit voice theories: Taken-for-granted rules of self-censorship at work. *Academy of Management Journal*, 54(3), 461-488.
- Durkheim, É. ([1893] 2013). *The division of labour in society* (S. Lukes, Ed.; W. D. Halls, Trans.). New York: Free Press.
- Durkheim, É. ([1957] 2003). *The professional ethics and civic morals* (C. Brookfield, Trans.). New York: Routledge.
- Fine, G. A. (1986). *Sharing the work: The division of labor in the household*. New York: Routledge & Kegan Paul.
- Fleming, P. (2009). *Authenticity and the cultural politics of work: New forms of informal control*. Oxford: OUP.

- Fleming, P. (2017a). The death of homo economicus: Work, debt and the myth of endless accumulation. London: Pluto Press.
- Fleming, P. (2017b). The human capital hoax: Work, debt and insecurity in the era of Uberization. *Organization Studies*, 38(5), 691–709.
- Fleming, P., & Spicer, A. (2003). Working at a distance: The implications of telework for organizational control and job design. *Human Relations*, 56(6), 708–736.
- Fleming, P., & Spicer, A. (2014). Power in management and organization: A critical introduction. London: Sage Publications.
- Fleming, P., & Sturdy, A. (2011). Managing the unmanageable: Power, control, and resistance in organizations. Oxford: Oxford University Press.
- Franz, B. (2021). Living in neoliberal America: Extremism, pauperization, and negative solidarity. *International Relations*, 9(12), 501-514.
- Fudge, J. (2005). The transformation of labour relations in Canada: The politics of workers' rights. Toronto: University of Toronto Press.
- Gabriel, Y. (1995). The unmanaged organization: Stories, fantasies and subjectivity. *Organization Studies*, 16(3), 477-501.
- Gall, G. (2014). New forms of labour conflict: A transnational overview. In M. Atzeni (Ed.), *Workers and labour in a globalised capitalism: Contemporary themes and theoretical issues* (pp. 210–229). Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Gereffi, G., & Korzeniewicz, M. (Eds.). (1994). *Commodity chains and global capitalism*. Westport: Praeger Publishers.
- Gerstel, N., & Clawson, D. (2018). Control over time: Employers, workers, and families shaping work schedules. *Annual Review of Sociology*, 44(1), 77–97.
- Giddens, A. (1990). *The consequences of modernity*. Stanford: Stanford University Press.
- Gillespie, R. (1991). *Manufacturing knowledge: A history of the Hawthorne experiments*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Giugni, M., & Grasso, M. (2020). Talking about youth: The depoliticization of young people in the public domain. *American Behavioral Scientist*, 64(5), 591-607.
- Glynos, J. (2008). Ideological fantasy at work. *Journal of Political Ideologies*, 13(3), 275-296.

- Gough, I., Wood, G., Barrientos, A., Bevan, P., Davis, P., & Room, G. (2004). *Insecurity and welfare regimes in Asia, Africa, and Latin America: Social policy in development contexts*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Graeber, D. (2018). *Bullshit jobs: A theory*. London: Allen Lane.
- Hardt, M., & Negri, A. (2009). *Commonwealth*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Hardt, M., & Negri, A. (2001). *Empire*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Harvey, D. (1999). *The limits to capital*. London: Verso.
- Harvey, D. (2006). *A brief history of neoliberalism*. Oxford: Oxford University Press.
- Hobbes, T. ([1651] 2007). *Leviathan* (Ş. T. Duralı, Trans.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Hochschild, A. R. (1997). *The time bind: When work becomes home and home becomes work*. New York: Metropolitan Books.
- Hope, P., & Hendry, J. (1995). *Firms, control and the structuring of labor*. Oxford: Oxford University Press.
- Hopkins, T. K., & Wallerstein, I. (1996). The world-system: Five hundred years or five thousand? *Theory and Society*, 25(2), 231-235.
- Humphrey, J., & Schmitz, H. (2002). How does insertion in global value chains affect upgrading in industrial clusters? *Regional Studies*, 36(9), 1017-1027.
- Hyman, R. (2016). The very idea of democracy at work. *Transfer: European Review of Labour and Research*, 22(1), 11-24.
- Itzkovich, Y., & Heilbrunn, S. (2016). The role of co-workers' solidarity as an antecedent of incivility and deviant behavior in organizations. *Deviant Behavior*, 37(8), 861-876.
- Jessop, B. (1990). *State theory: Putting the capitalist state in its place*. Cambridge: Polity Press.
- Kanigel, R. (2005). *The one best way: Frederick Winslow Taylor and the enigma of efficiency*. New York: W. W. Norton & Company.
- Kenney, M., & Zysman, J. (2019). Work and Value Creation in the Platform Economy. In S.P. Vallas & A. Kovalainen (Eds.), *Research in the Sociology of Work* (pp. 13–41). Bingley, U.K.: Emerald Publishing.
- Komter, A. (2004). *Social solidarity and the gift*. Cambridge University Press.
- Kotter, J. P., & Heskett, J. L. (1992). *Corporate culture and performance*. New York: Free Press.

- Kunda, G. (1992). *Engineering culture: Control and commitment in a high-tech corporation*. Philadelphia: Temple University Press.
- Laitinen, A., & Pessi, A. B. (2015). Solidarity—Theory and practice: An introduction. In A. Laitinen & A. B. Pessi (Eds.), *Solidarity: Theory and practice* (pp. 1–29). Lanham, MD: Lexington Books.
- Lash, S., & Urry, J. (1987). *The end of organized capitalism*. Madison: University of Wisconsin Press.
- Lok, J., & Willmott, H. (2014). Identities and identifications in organizations: Dynamics of antipathy, deadlock, and alliance. *Journal of Management Inquiry*, 23(3), 215-230.
- Lindenberg, S. (1998). *Solidarity: An organizational perspective*. Amsterdam: North-Holland.
- Lipietz, A. (1989). *Mirages and miracles: The crisis of global Fordism*. London: Verso.
- Mahand, T., & Caldwell, C. (2023). Quiet quitting—causes and opportunities. *Business and Management Research*, 12(1), 9-19.
- Marks, L. (1994). *The politics of work: The transformations of work in modern society*. London: Sage Publications.
- Marshall, T. H. (1950). *Citizenship and social class*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mauss, M. ([1950] 2002). *The Gift: The form and reason for exchange in archaic societies* (W. D. Halls, Trans.). London: Routledge.
- McCartin, J. (1997). *Labor, work and the politics of inequality*. New York: State University of New York Press.
- Mercan, B. A., & Aytaç, A. M. (2024). Sahicilik ve teknoloji siyaseti kiskacında: bir kaynak olarak insan. *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, (39), 317-345.
- Messner, S. F., & Rosenfeld, R. (2015) [1994]. *Crime and the American dream* (5th ed.). Belmont, CA: Wadsworth, Cengage Learning.
- Mitlin, D., & Satterthwaite, D. (2012). *Urban poverty in the global south: Scale and nature*. Routledge.
- Morrison, E. W., & Milliken, F. J. (2000). Organizational silence: A barrier to change and development in a pluralistic world. *Academy of Management Review*, 25(4), 706-725.
- Morrison, R.L., & Nolan, T. (2007). Negative relationships in the workplace: a qualitative study. *Qualitative Research in Accounting & Management*, 4(3), 203-221.
- Mosoetsa, S., & Williams, M. (Eds.). (2012). *Labour in the global south: Challenges and alternatives for workers*. Geneva: International Labour Office.

- Mundlak, G. (2007). Industrial citizenship, social citizenship, corporate citizenship: I just want my wages. *Theoretical Inquiries in Law*, 8(2), 719-748.
- Neely, M. T. (2020). The portfolio ideal worker: Insecurity and inequality in the new economy. *Qualitative Sociology*, 43(2), 271–296.
- Özşuca, Ş.T. & Toksöz, G. (2003). *Sosyal koruma yoksunluğu, enformel sektör ve küçük işletmeler*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Nichols, T., & Sugur, N. (2004). *Global management, local labour: Turkish workers and modern industry*. New York: Springer.
- Piore, M. J., & Sabel, C. F. (1984). *The second industrial divide: Possibilities for prosperity*. New York: Basic Books.
- Polanyi, K. ([1957] 2001). *The great transformation: The political and economic origins of our time*. Boston: Beacon Press.
- Polanyi, K. ([1957] 2018). Economy as instituted process. In M. Granovetter & R. Swedberg (Eds.), *The sociology of economic life* (3rd ed., pp. 61–97). London: Routledge.
- Pontes, A. M., Silva, J. M., & Oliveira, A. R. (2017). Migrant workers and social justice: The impact of migration on labor rights in the global north. *Journal of Labor and Society*, 20(4), 567-586.
- Prainsack, B., & Buyx, A. (2018). *Solidarity in biomedicine and beyond*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Quade, M.J., Greenbaum, R.L., & Mawritz, M.B. (2019). “If Only My Coworker Was More Ethical”: When ethical and performance comparisons lead to negative emotions, social undermining, and ostracism. *Journal of Business Ethics*, 159(2), 567-586.
- Raelin, J. A. (2011). The end of managerial control? *Group & Organization Management*, 36(2), 135-160.
- Read, J. (2024). *The double shift: Spinoza and Marx on the politics of work*. Verso Books.
- Rich, B. L., Lepine, J. A., & Crawford, E. R. (2010). Job engagement: Antecedents and effects on job performance. *Academy of Management Journal*, 53(3), 617-635.
- Rifkin, J. (1995). *The end of work: The decline of the global labor force and the dawn of the post-market era*. New York: G.P. Putnam’s Sons.
- Robertson, S. L. (2015). *Globalization, education and development: The politics of the global education race*. Routledge.

- Rozakou, K. (2016). Socialities of solidarity: Revisiting the gift taboo in times of crises. *Social Anthropology*, 24(2), 185–199.
- Rozakou, K. (2017). Solidarity as a political concept: The case of Greece's refugee crisis. *Journal of Contemporary European Studies*, 25(3), 296-309.
- Sahlins, M. (1972). *Stone age economics*. Chicago: Aldine-Atherton.
- Saks, A. M. (2006). Antecedents and consequences of employee engagement. *Journal of Managerial Psychology*, 21(7), 600-619.
- Sanson, A., & Courpasson, D. (2022). Neoliberalism and the reinvention of solidarity in the workplace: Alternative forms of resistance. *Journal of Organizational Change Management*, 35(5), 734-750.
- Sassen, S. (2016). *Expulsions: Brutality and complexity in the global economy*. Cambridge: Harvard University Press.
- Sayer, A. (2015). *Why we can't afford the rich*. Bristol: Policy Press.
- Schmitz, H. (1995). Collective efficiency: Growth path for small-scale industry. *The Journal of Development Studies*, 31(4), 529-566.
- Scholz, S. (2008). *Civic and political solidarity: Theories and practices*. Oxford: Oxford University Press.
- Scholz, S. (2015). *The ethics of solidarity: A philosophical perspective*. Cambridge: Polity Press.
- Silva, J. M. (2013). The globalization of the working class: The impact of migration on labor markets in the global north. *International Journal of Comparative Sociology*, 54(1), 3-22.
- Silva, J. M. (2023). *Migration and the working class: The political economy of labor in the global north*. Palgrave Macmillan.
- Smith, N. H. (2015). Solidarity and work: A reassessment. In A. Laitinen & A. B. Pessi (Eds.), *Solidarity: Theory and practice* (pp. 155–177). Lanham, MD: Lexington Books.
- Sørensen, J. (2002). Complexity, local rationality and organizational change. *Organization Studies*, 23(3), 437–465.
- Standing, G. (2011). *The precariat: The new dangerous class*. London: Bloomsbury Academic.
- Sun, S., Jiang, H., & Zhang, Y. (2020). Silent boycott: Workplace ostracism and employee withdrawal. *Journal of Business Ethics*, 164(1), 147-163.
- Tassinari, A., & Maccarrone, P. (2020). The changing nature of work: Solidarity and individualism in contemporary organizations. *Work, Employment and Society*, 34(3), 466-483.

- Thompson, E. P. (1967). Time, work-discipline and industrial capitalism. *Past and Present: A Journal of Scientific History*, 38: 56–76.
- Tönnies, F. ([1887] 2001). *Community and society* (C. P. Loomis, Trans.). New Brunswick, NJ: Transaction Publishers.
- Wallerstein, I. (2005). *World-systems analysis: An introduction*. Durham: Duke University Press.
- Wallwork, E. (1985). Durkheim's sociology of morality. *Sociology*, 19(2), 171–188.
- Willmott, H. (2013). *Theorizing the organization of work: A critical perspective*. London: Sage Publications.
- Wolff, J. (2015). *The Christian conception of society and solidarity: Fascism, Nazism, and the idea of particularistic solidarity*. Cambridge: Cambridge University Press.

ELAZIĞ RUH VE SİNİR HASTALIKLARI HASTANESİ’NİN SOSYO-KÜLTÜREL TARİHİ

Ali Eren Demir¹, Abidin Çevik²

Öz

Bu çalışma, Elazığ Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi’nin kuruluşundan günümüze toplumsal dönüşümünü ve etkilerini incelemektedir. 1925’te Cumhuriyet’in erken dönem modernleşme projesi olarak kurulan hastane, sadece bir sağlık kurumu değil, aynı zamanda toplumsal ve kültürel dönüşümün bir aracı olarak işlev görmüştür. Tekli betimsel vaka analizi yöntemiyle yürütülen araştırma, hastanenin tarihsel serüvenini üç dönemde incelemektedir: kuruluş dönemi (1925-1950), kurumsallaşma dönemi (1950-1980) ve neoliberal dönüşüm dönemi (1980-günümüz). Katılımcılarla yapılan derinlemesine görüşmeler ve kurumsal belgelerin analizi sonucunda beş ana tema ortaya çıkmıştır: kurumsal kimliğin tarihsel dönüşümü, toplumsal algıların ve damgalamanın değişimi, tedavi pratiklerinin sosyo-kültürel boyutları, beden-iktidar ilişkileri ve sınıf-cinsiyet dinamikleri. Bulgular, hastanenin Osmanlı’dan Cumhuriyet’e geçiş sürecinde toplumsal modernleşmenin mikro düzeyde bir yansıması olduğunu göstermektedir. Ruh sağlığı sorunlarına yönelik algılar, dinsel ve manevi açıklamalardan tıbbi paradigmaya, korkudan anlayışa doğru evrilmiştir. Batı kökenli psikiyatrik bilgi, yerel kültürel bağlamda müzakere edilmiş ve hibrit tedavi yaklaşımları geliştirilmiştir. Hastane, Foucault’nun biyo-iktidar ve Goffman’ın total kurumlar kavramları çerçevesinde ele alındığında hem disiplin mekanizmalarının uygulandığı hem de direnişin geliştiği bir mekân olarak karşımıza çıkmaktadır. Sınıf, cinsiyet ve etnik kimlik gibi toplumsal eşitsizlik kategorileri, tedaviye erişimi ve tedavi deneyimini önemli ölçüde etkilemektedir. Bu araştırma, ruh sağlığı hizmetlerinin yalnızca tıbbi değil, aynı zamanda toplumsal, kültürel ve politik bir mesele olduğunu ortaya koymaktadır. Bulgular, ruh sağlığı politikalarının geliştirilmesinde, tıbbi yaklaşımların yanı sıra sosyolojik perspektiflerin de dikkate alınması gerektiğini vurgulamaktadır.

Anahtar Sözcükler: Ruh Sağlığı, Psikiyatri, Toplumsal Dönüşüm, Elâzığ, Kültürel Etki.

¹ Doktora öğrencisi, Mardin Artuklu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Sosyoloji, alierendemir@harran.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3812-3519

² Dr. Öğr. Üyesi, Kocaeli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, abidincevik@gmail.com, ORCID: 0000-0001-5459-2935

SOCIO-CULTURAL HISTORY OF ELAZIĞ MENTAL HEALTH AND NEUROLOGICAL DISEASES HOSPITAL

Abstract

This study examines the social transformation and effects of Elazig Hospital for Mental and Nervous Diseases from its foundation to the present day. Founded in 1925 as an early modernization project of the Republic, the hospital functioned not only as a health institution but also as a tool of social and cultural transformation. Using a single descriptive case study analysis method, the research analyses the historical journey of the hospital in three periods: foundation period (1925-1950), institutionalization period (1950-1980) and neoliberal transformation period (1980-present). Through in-depth interviews with participants and analysis of institutional documents, five main themes emerged: the historical transformation of institutional identity, changes in social perceptions and stigmatization, socio-cultural dimensions of treatment practices, body-power relations, and class-gender dynamics. The findings show that the hospital was a micro-level reflection of social modernization during the transition from the Ottoman Empire to the Republic. Perceptions of mental health problems evolved from religious and spiritual explanations to the medical paradigm, from fear to understanding. Western psychiatric knowledge was negotiated in the local cultural context and hybrid treatment approaches were developed. When the hospital is analyzed within the framework of Foucault's concept of biopower and Goffman's concept of total institutions, it appears as a place where both disciplinary mechanisms are applied and resistance develops. Social inequality categories such as class, gender and ethnic identity significantly affect access to and experience of treatment. This research reveals that mental health services are not only a medical, but also a social, cultural and political issue. The findings emphasize the need to consider sociological perspectives as well as medical approaches in the development of mental health policies.

Keywords: Mental Health, Psychiatric Hospital, Social Transformation, Elâzığ, Cultural Impact.

GİRİŞ

Ruh sağlığı mekânları temel olarak sosyal ve toplumsal dönüşümün bir nesnesi olarak, modernleşme süreçlerinin en önemli göstergelerinden biridir. Bu kurumlar, yalnızca hastalıkların tedavi edildiği fiziksel yapılar olmaktan öte, toplumsal kimliklerin müzakere edildiği, kültürel kodların yeniden üretildiği ve modernleşme paradigmalarının test edildiği laboratuvar işlevi görmüştür. Bu bağlamda, 1925 yılında kurulan Elazığ Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi, Cumhuriyet'in erken dönem modernleşme projelerinin Anadolu'daki en önemli temsilcilerinden biri olarak özel bir öneme sahiptir. Hastane, bir yandan geleneksel şifa pratiklerinden modern tıbbi uygulamalara geçişi simgelerken, diğer yandan merkez-çevre ilişkilerinin, devlet-toplum etkileşiminin ve kültürel dönüşümün dinamiklerini yansıtmaktadır.

Bu çalışma, tekli betimsel vaka analizi deseniyle yürütülmüş olup, Elazığ Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi'ni bir vaka olarak ele alarak, Türkiye'de ruh sağlığı kurumlarının sosyo-kültürel dönüşümünü incelemeyi amaçlamaktadır. Literatürde ruh sağlığı kurumlarının tarihsel ve sosyolojik analizine odaklanan çalışmalar bulunmakla birlikte, Anadolu'daki kurumların yerel dinamiklerle etkileşimini derinlemesine inceleyen araştırmalar sınırlıdır (Artvinli, 2013; Demir, 2024). Bu çalışma, söz konusu boşluğu doldurmayı ve Türkiye'de ruh sağlığı kurumlarının modernleşme sürecine dair özgün bir perspektif sunmayı hedeflemektedir. Araştırma, özellikle periferideki bir sağlık kurumunun merkez-çevre ilişkilerini nasıl şekillendirdiğini, yerel kültürel pratiklerle modern tıbbi uygulamaların nasıl müzakere edildiğini ve kurumsal kimliğin nasıl inşa edildiğini anlamaya katkı sağlayacaktır.

Bu bağlamda çalışma, şu temel sorulara yanıt aramaktadır: Elazığ Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi'nin kurumsal dönüşümü, Türkiye'nin modernleşme sürecini nasıl yansıtmaktadır? Hastane, yerel toplumsal yapıları ve kültürel normları nasıl etkilemiş ve onlardan nasıl etkilenmiştir? Kurumsal hafıza ve kolektif bellek, hastanenin kimliğinin inşasında nasıl bir rol oynamıştır? Bu sorular etrafında şekillenen araştırma, sağlık kurumlarının toplumsal dönüşümdeki rolünü anlamaya yönelik teorik ve metodolojik bir katkı sunmayı amaçlamaktadır.

1. Literatür Taraması ve Kuramsal Çerçeve

1.1. Ruh Sağlığı Kurumlarının Tarihsel Gelişimi

İslam medeniyeti, tıp alanında zengin bir birikime sahip olup, akıl hastalıklarını ruh ve beden ilişkisi çerçevesinde ele almıştır. İbn-i Sina'nın çalışmalarında hastalıklar hem fiziksel hem ruhsal nedenlerle açıklanmıştır (Masic, 2012). Osmanlı'da ruh sağlığı tedavisi darüşşifa ve bimarhanelerde yürütülmüş, müzik terapi ve su sesi gibi yöntemler kullanılmıştır (Artvinli, 2013). Osmanlı döneminde

tedavi yaklaşımları doğa ve din temelliydi. Kırsal bölgelerde dervişler ve şifacılar tarafından uygulanan manevi tedaviler yaygındı (Cantay, 2018). Toplumsal algılar çelişkiliydi; hastalar bazen Allah'ın sınavı olarak görülüp korunurken, bazen de şeytanla ilişkilendirilerek dışlanmıştır (Belli, 2024; Kılıç, 2024).

19. yüzyıldan itibaren modernleşme süreciyle birlikte Batı tıp modelleri benimsenmeye başlanmıştır. Tanzimat döneminde modern hastaneler kurulmuş, Batı kaynaklı psikiyatri eğitimi verilmiştir (Günergun, 2010, s. 337). Özellikle Fransa ve Almanya'dan gelen doktorların etkisiyle, ruh sağlığı anlayışı manevi açıklamalardan biyolojik ve psikolojik paradigmaya doğru evrilmiştir. Cumhuriyet döneminde Osmanlı'nın modernleşme adımları devam ettirilmiş, sağlık hizmetleri devlet eliyle yaygınlaştırılmıştır (Artvinli, 2018, s. 424). Elazığ Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi gibi kurumlar, sadece tedavi merkezi değil, aynı zamanda modernleşme ideolojisinin taşıyıcıları da olmuşlardır. Bu dönemde sağlık, bireysel iyiliğin ötesinde toplumsal düzenin bir unsuru olarak görülmüştür. Can ve diğerleri (2023), Türkiye'de psikiyatri tarihinin gelişimini anlatırken Elazığ Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi'nin kuruluş sürecini şu şekilde aktarmaktadır:

Böylelikle Bakırköy Emraz-ı Akliye ve Asabiye Hastanesi adını alan bu kurum halen aynı yerde Bakırköy Prof. Dr. Mazhar Osman Ruh Sağlığı ve Sinir Hastalıkları Eğitim ve Araştırma Hastanesi ismiyle hizmet vermeye devam etmektedir. 1925 yılında psikiyatri dal hastanesi olarak bölgelerine hizmet vermek amacıyla iki akıl hastanesi daha kurulmuştur ki bunlar; Manisa'da kurulan ve ilk başhekimi Ali Muhlis Bey olan Manisa Emraz-ı Akliye ve Asabiye Hastanesi ile Elazığ'da Ahmet Şükrü Emed'in ilk başhekimi olduğu Elaziz Emraz-ı Akliye Hastanesidir (Can vd., 2023, s. 283).

Türkiye'de ruh sağlığı kurumlarının tarihsel gelişimi, bölgesel dinamiklerle şekillenmiştir. Cumhuriyet'in erken dönem sağlık modernizasyonunda üç önemli merkez ön plana çıkmıştır: Bakırköy (1927), Manisa (1925) ve Elazığ (1925) ruh ve sinir hastalıkları hastaneleri. Bunlar arasında Bakırköy, metropol konumu ve uluslararası tıp çevreleriyle ilişkileri sayesinde daha hızlı modernleşirken, Manisa ve Elazığ hastaneleri yerel dinamiklerle daha yoğun etkileşim içinde gelişmiştir.

Elazığ Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecindeki kurumsal dönüşümlerin ilginç bir örneğini temsil etmektedir. Amerikan misyonerlerinin kurduğu bir hastanenin Cumhuriyet döneminin modern bir ruh sağlığı kurumuna dönüşümü, dönemin toplumsal değişimlerinin önemli bir göstergesidir. Hastanenin kuruluş süreci hakkında Dr. Hamit Soylu şu bilgileri aktarmaktadır:

Türkiye'nin en büyük akıl hastanesi olan Bakırköy Akıl Hastanesi'nin ardından gelen ikinci büyük hastane, Elazığ Akıl ve Sinir Hastalıkları Hastanesi'dir. Cumhuriyet Hükümeti, 1925 yılında Elazığ ve Manisa'da birer akıl hastanesi kurma kararı almıştır. Bu görev için, dönemin genç kadrolarından Dr. Ahmet Şükrü Emed Bey Elazığ'a atanmıştır (Soylu, 1967, s. 13).

Hastanenin ilk mekânı olarak Elazığ'ın Beşkardeşler mevkiindeki sıralı ahşap bina kiralanmıştır (bkz. Şekil 1). Bu binaların seçilmesi, dönemin kaynak kısıtlılığı ve mevcut yapıları değerlendirme politikasından kaynaklanmıştır. Cumhuriyet Arşivlerinde (CDA: 13/23/14-1)³ bulunan belgelere göre, bu binaların tahsisi 12 Nisan 1925 tarihli İcra Vekilleri Heyeti kararıyla resmileştirilmiştir.

Şekil 1. Elazığ Beşkardeşler Binası

(Kaynak: <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/195650-SALT>
Araştırma, Fotoğraf ve Kartpostal Arşivi)

³ “Üçyüzkırkbir (1925) senesinde Elaziz'dete'sisi mukarrer Emraz-ı Akliye ve Asabiye Hastahanesiiçün emlak-i muayyerdenmekez-i vilayetde ve şehir haricinde ve Beş Kardeşler namıyla ma'ruf binanın tahsisi Sıhhiye ve Muavenet-i İctima'iyye Vekalet-i Celilesindenmevrud 8 Nisan sene 341 tarih ve 5551/841 numrolu tezkere ile teklif edilmiş ve keyfiyet İcra Vekilleri Hey'eti'nin 12/4/341 tarihli ictima'ındaledet- tezekkür te'sis olunacak Hastahaneye her suretle elverişli olduğu anlaşılan ebniye-i mezküreninber-muceb-i keyfiyet Elaziz Emraz-ı Akliye Hastahanesine tahsis edilmiştir” (CDA: 13/23/14-1).

Hastane daha sonra 1927 yılında, 1910'da inşa edilmiş olan Harput'taki Annie Tracy Riggs Memorial Hastanesi binasına taşınmıştır (bkz. Şekil 2). Sultan Abdülaziz döneminde Amerikan Misyoner Cemiyeti tarafından kurulan ve I. Dünya Savaşı sırasında askeri hastane olarak da kullanılan bu bina, Cumhuriyet döneminde satın alınmıştır (Soylu, 1967, s. 13). Misyonerlik mirası olan bu yapı, Cumhuriyet'in modernleşme ve ulus inşa politikaları doğrultusunda dönüştürülerek modern psikiyatri hizmetlerine uygun hale getirilmiştir (Açıkses, 2003; Taşkın, 2017, s. 110)

Şekil 2. Elâzığ/Harput Annie Tracy Riggs Memorial Hastanesi (Kaynak: Google Görseller)

Hastanenin tarihsel gelişiminde üç önemli başhekim dönemi göze çarpmaktadır. İlk olarak İsmail Hakkı Gürkan (1926-1947) döneminde kurumsal temeller atılmış ve 2061 hasta tedavi edilmiştir (Soylu, 1967, s. 13). Ardından Rıdvan Cebiroğlu (1947-1951) hastanenin kapasitesini genişletmiş ve 2230 hasta tedavi görmüştür. Mutemit Yazıcı'nın (1951-1973) yönetiminde ise hastane modernizasyonda büyük bir atılım gerçekleştirmiş, bu dönemde 22.342 hasta tedavi edilmiş ve yatak kapasitesi 395'ten 900'e çıkarılmıştır (Soylu, 1967, s. 13). Yazıcı dönemi, tedavi yaklaşımlarında da önemli dönüşümlerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Hastaların mesire yerlerine götürülmesi, gece-gündüz tedavi yöntemlerinin uygulanması ve hastaların çeşitli iş kollarında (inşaat, çamaşırhane, demirhane, tarım) çalıştırılması gibi uygulamalar, dönemin iş terapisi anlayışını yansıtmaktadır (Soylu, 1967, s. 13). Kuruluşundan itibaren Elazığ Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi, bölgesel bir sağlık kuruluşu olmanın ötesinde, tüm Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerine hizmet veren bir referans

merkezi haline gelmiştir. Hastanenin tarihsel gelişimi, Türkiye’de ruh sağlığı alanındaki kurumsal modernleşmenin mikro ölçekteki bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

1.2. Kuramsal Çerçeve: Ruh Sağlığı Kurumlarının Sosyolojik Analizi

Foucault’nun (2021, 2024) biyo-iktidar kavramsallaştırması, modern toplumların beden ve nüfuslar üzerinde uyguladığı düzenleme ve disiplin mekanizmalarını anlamlandırmamızı sağlamaktadır. Psikiyatrik kurumlar, bu bağlamda yalnızca tedavi edici değil, aynı zamanda normallik-anormallik kategorilerini tanımlayan ve toplumsal düzeni sağlamaya yönelik işlevler üstlenen yapılar olarak değerlendirilebilir. Tıbbi bakış kavramı ise, bedenin ve zihnin tıbbi kategoriler içerisinde nasıl nesneleştirildiğini ve bilgi nesnesine dönüştürüldüğünü incelememize olanak tanımaktadır (Foucault, 2018). Goffman’ın (2015) total kurumlar kavramsallaştırması, bireylerin yaşamının tüm yönlerini düzenleyen, dış dünyadan izole edilmiş ve hiyerarşik bir otorite yapısıyla yönetilen kurumsal yapıları tanımlamaktadır. Psikiyatri hastaneleri, bu bağlamda tipik total kurumlar olarak işlev görebilmektedir.

Bilginin toplumsal inşası konusunda, Berger ve Luckmann’ın (2018) sosyal inşacılık yaklaşımı, ruh sağlığı ve hastalık kavramlarının tarihsel ve kültürel bağlamlarda nasıl oluşturulduğunu incelememize imkan vermektedir. Bu paradigma, gerçekliğin toplumsal etkileşimler yoluyla inşa edildiğini ve kurumsal yapıların bu inşa sürecinde kritik rol oynadığını savunmaktadır. Elazığ özelinde, yerel kültürel anlayışlar ile modern tıbbi bilginin kesiştiği noktalar ve ortaya çıkan hibrit bilgi formları bu teorik çerçeve içerisinde analiz edilebilmektedir.

İktidar ve direniş dinamiklerini incelemek için Foucault’nun (2005) direniş ve panoptikon kavramları kullanılmaktadır. Bu analitik araçlar, hastane ortamında hastaların kurumsal otoriteye karşı geliştirdikleri açık ve gizli direniş stratejilerini, kurumsal iktidarın sınırlarını ve dönüşümünü incelememize olanak tanımaktadır. Toplumsal eşitsizliklerin ruh sağlığı hizmetlerine erişim ve tedavi süreçlerindeki rolünü incelemek amacıyla, Bourdieu’nün (2015, 2021) sermaye türleri kavramı ve Butler’ın (2019) toplumsal cinsiyetin performatif doğası yaklaşımı benimsenmiştir. Bu teorik perspektifler, sınıfsal, toplumsal cinsiyete dayalı ve etnik farklılıkların ruh sağlığı hizmetlerine erişimdeki eşitsizlikleri nasıl şekillendirdiğini, gündelik yaşam deneyimlerinin nasıl tıbbi kategorilere dönüştürüldüğünü ve ruh sağlığı pratiklerinin toplumsal cinsiyet normlarını nasıl yeniden ürettiğini analiz etmemize imkân vermektedir.

Bu entegre teorik çerçeve, Elazığ Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi'nin tarihsel dönüşümünü, mikro düzeydeki bireysel deneyimler ile makro düzeydeki toplumsal yapılar arasındaki diyalektik ilişkilerin bir ürünü olarak kavramsallaştırmamızı sağlamaktadır. Böylece, kurumun tarihsel serüveni, yalnızca izole bir vaka olarak değil, Türkiye'nin modernleşme, tıbbileştirme ve toplumsal kontrol süreçlerinin bir parçası olarak daha kapsamlı bir sosyo-kültürel bağlamda değerlendirilebilmektedir.

Bu çalışmada kullanılan farklı teorik yaklaşımlar, birbirini tamamlayıcı bir bütünlük içinde ele alınmıştır. Foucault'nun biyo-iktidar kavramı kurumsal yapının makro düzeydeki analizini sağlarken, Goffman'ın total kurumlar teorisi mikro etkileşimleri anlamlandırmada kullanılmıştır. Bourdieu'nün sermaye türleri, hastane içindeki ve dışındaki güç ilişkilerini analiz etmek için, Butler'ın toplumsal cinsiyet performativitesi ise bedensel deneyimlerin toplumsal inşasını açıklamak için entegre edilmiştir. Bu teorik çerçeveler arasındaki diyalektik ilişki, hastanenin çok katmanlı sosyo-kültürel dinamiklerini bütüncül bir perspektiften analiz etmemize olanak tanımıştır.

2. Metodoloji

Bu araştırmada, Elazığ Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi'nin sosyo-kültürel tarihini incelemek için nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Araştırma deseni olarak tekli betimsel vaka analizi benimsenmiştir. Vaka analizi deseni, bir kurum, program, olay veya olguyu derinlemesine ve bütüncül bir yaklaşımla incelemek için uygun bir desendir (Creswell, 2021). Bu araştırma için vaka analizi deseninin seçilmesinin nedeni, Elazığ Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi'nin tarihsel ve sosyo-kültürel dönüşümünü çoklu veri kaynakları kullanarak bütüncül bir perspektiften ele alma ihtiyacıdır. Vaka analizi, belirli bir kurumun uzun vadeli dönüşümünü incelemek ve bu dönüşümün farklı paydaşların deneyimleri üzerinden anlaşılmasını sağlamak için ideal bir yaklaşımdır (Yin, 2017).

Yüksek lisans eğitimimi Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi özelinde ruh sağlığı sosyolojisi üzerine tamamlamış bir sosyolog olarak, bu alanda edindiğim teorik ve metodolojik birikim, Elazığ'daki benzer kurumsal yapının analizinde derinlikli bir kavrayış sunmama olanak tanımıştır. Araştırma kapsamında T.C. Kocaeli Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'ndan E.738266 sayılı etik kurul onayı alınmıştır. Görüşmeler, katılımcıların onayı alınarak kayıt edilmiş ve deşifre edilerek yazıya aktarılmıştır. Her bir görüşme ortalama 90-120 dakika sürmüştür. Maksimum çeşitlilik örnekleme stratejisi kullanılarak katılımcılar dört temel kriterlere göre seçilmiştir: (1) hastane deneyiminin farklı yönlerini temsil etme (sağlık profesyonelleri, idari personel, hastalar ve yerel halk), (2) kurumsal deneyim süresi (5 yıldan az, 5-15 yıl arası, 15 yıldan fazla), (3) cinsiyet dengesi ve (4) yaş gruplarının temsiliyeti. Buna ek olarak, katılımcıların hastane tarihinin farklı dönemlerine tanıklık etmiş olmaları da gözlemlenmiştir. Aşağıdaki tabloda, araştırmanın katılımcı profili sunulmuştur:

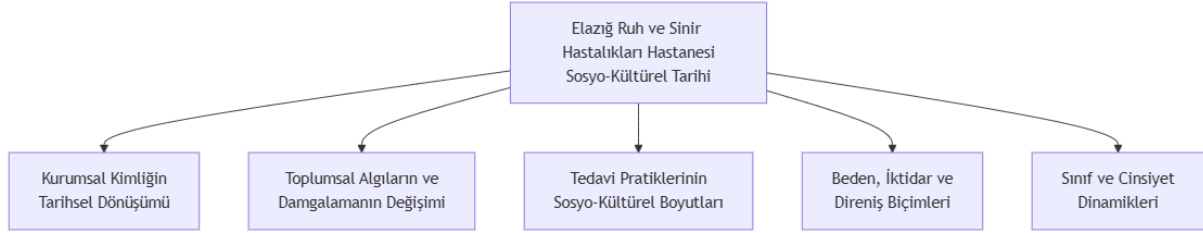
Tablo 1 Katılımcı Profilleri ve Kodları

Katılımcı Kodu	Meslek/Rol	Yaş	Cinsiyet	Eğitim Durumu	Çalışma/Deneyim Süresi	Demografik Kategori
PSİ	Psikiyatri Doktoru	45	Erkek	Tıp Fakültesi Doktoru	18 yıl	Hastane Personeli
NRD	Nöroloji Doktoru	52	Kadın	Tıp Fakültesi Doktoru	25 yıl	Hastane Personeli
HEM1	Klinik Hemşire	38	Kadın	Lisans Mezunu (Hemşirelik)	15 yıl	Hastane Personeli
HEM2	Psikiyatri Servisi Hemşiresi	52	Erkek	Lisans Mezunu (Hemşirelik)	20 yıl	Hastane Personeli
PER1	İdari Personel	35	Kadın	Lisans (İşletme)	8 yıl	Hastane Personeli
PER2	Teknik Personel	40	Erkek	Ön Lisans (Bilgisayar Teknolojileri)	12 yıl	Hastane Personeli
HST1	Hasta (Ayaktan Tedavi)	32	Erkek	Lisans Mezunu	2 yıl tedavi süreci	Hasta
HST2	Hasta (Ayaktan Tedavi)	48	Kadın	Lise Mezunu	3 yıl tedavi süreci	Hasta
ELZ1	Yerel Halk	55	Erkek	Üniversite Mezunu	-	Toplum Üyesi

Verilerin analizinde tematik analiz tekniği kullanılmıştır. Analiz süreci şu adımları izlemiştir: (1) verilerin tekrar tekrar okunarak veriye tanışık hale gelinmesi, (2) başlangıç kodlarının oluşturulması, (3) potansiyel temaların aranması, (4) temaların gözden geçirilmesi, (5) temaların isimlendirilmesi ve tanımlanması, (6) raporlaştırma (Creswell, 2021). MAXQDA yazılımı kullanılarak gerçekleştirilen bu analiz sürecinde hem tümevarımsal hem de tümdengelimisel kodlama stratejileri kullanılmıştır.

İlk aşamada, literatür taraması sonucunda elde edilen kavramsal çerçeve doğrultusunda başlangıç temaları (kurumsal kimlik, toplumsal algı, tedavi pratikleri, iktidar ilişkileri ve toplumsal eşitsizlikler) belirlenmiştir. İkinci aşamada ise, toplanan veriler tekrar tekrar okunarak, bu ön-temalar

kapsamında verileri sistematik olarak kodlamak için bir kod şeması geliştirilmiştir. Kodlama süreci ilerledikçe, verilerden ortaya çıkan yeni kavramlar ve örüntüler doğrultusunda kod şeması genişletilmiş ve rafine edilmiştir. Böylece hem literatür temelli bir teorik çerçeveye bağlı kalmak hem de verinin özgün içeriğini yakalamak mümkün olmuştur. Analizler sonucunda beş ana tema ortaya çıkmıştır: (1) Kurumsal Kimliğin Tarihsel Dönüşümü, (2) Toplumsal Algıların ve Damgalamanın Değişimi, (3) Tedavi Pratiklerinin Sosyo-Kültürel Boyutları, (4) Beden, İktidar ve Direniş Biçimleri, (5) Sınıf ve Cinsiyet Dinamikleri (bkz. Şekil 3).

Şekil 3. Araştırmanın Tematik Analiz Sürecinde Ortaya Çıkan Kavramsal Ağaç

3. Bulgular

3.1. Kurumsal Kimliğin Tarihsel Dönüşümü

3.1.1. Kuruluş Dönemi (1925-1950): İdealizm ve Zorluklar Arasında

Hastanenin kuruluş dönemi, Cumhuriyet'in erken dönem modernleşme projelerinin tüm zorluklarını ve idealizmini yansıtmaktadır. Elazığ'ın Beşkardeşler mevkiinde bulunan ahşap evlerde faaliyete başlayan hastane, kaynak kısıtlılığı ve yerel dinamiklerle karmaşık bir etkileşim içinde gelişmiştir. PSİ (Psikiyatri Doktoru) bu dönemi şöyle anlatmaktadır:

Ahmet Şükrü Emed'in hastaneyi kurduğu ilk dönemleri düşününce, gerçekten inanılmaz bir iş başardığını söyleyebilirim. O dönemde Anadolu'da psikiyatri neredeyse hiç bilinmiyordu. İsyanlar, savaş, eşkıyalar... Zaten fazla da durmamış Emed burada. İnsanlar ruh sağlığı problemlerini ya görmezden gelir ya da farklı inançlarla çözmeye çalışırdı.

Hastanenin 1927 yılında, daha önce Amerikan misyonerleri tarafından kullanılan Harput'taki Annie Tracy Riggs Memorial Hastanesi binasına taşınması, hem fiziksel altyapının iyileştirilmesi hem de simgesel bir dönüşüm olarak görülmektedir. Bu taşınma süreci, HEM2 (Hemşire) tarafından şu şekilde aktarılmıştır:

İlk başta Beşevler Caddesi orada bir ev varmış, hastaneyi oraya taşıyorlar ve gelen doktorlar da orada çalışmaya başlıyor. O zamanlar aslında hastane olarak kabul edilmese de bir sağlık merkezi gibi bir şey oluyor. Sonra hastane, eski Harput'taki Amerikan Hastanesi binasına taşınıyor ve orada daha düzenli bir şekilde hizmet vermeye başlıyor.

Amerikan misyonerlerinin sağlık hizmetleri vasıtasıyla yürüttüğü yumuşak güç (soft power) uygulaması, yerini devletin modernleşme projesi kapsamında yeni bir forma bırakmıştır (Göver, 2023, s. 82; Jr, 1991). Yumuşak güç kavramı, bir aktörün zorlama veya ödeme yerine çekicilik yoluyla istediğini elde etme yeteneğini ifade eder (Jr, 1991). Misyonerler, sağlık hizmetleri sunarak yerel halk nezdinde meşruiyet kazanmaya ve kültürel nüfuzlarını arttırmaya çalışmışlardır. Kuruluş döneminde hastanenin dış toplumla ilişkisi oldukça sınırlı kalmış, tedavi pratikleri ağırlıklı olarak kontrol ve gözetim temelli bir yaklaşımla şekillenmiştir. PER1 (İdari Personel), kurumsal arşivlerden elde edilen bilgilere dayanarak bu dönemi şöyle özetlemektedir:

Hastanenin ilk dönemlerine ait kayıtlarda görüyoruz ki, o zamanlar daha çok hastaları korumak ve toplumdan izole etmek esas alınmış. Aileler çoğunlukla 'başımıza bir iş açmasın' diye getiriyorlarmış. Hastane kayıtlarında 'muhafaza altına alındı' gibi ifadeler sık kullanılmış.

Bu dönemin en önemli dönüm noktalarından biri, 1930'larda Dr. İsmail Hakkı Gürkan'ın yönetiminde hastanenin tedavi anlayışında yaşanan kademeli değişimdir. NRD (Nöroloji Doktoru), hastanenin bu dönemdeki dönüşümünü şöyle değerlendirmektedir:

Gürkan'ın dönemi, hastanenin gerçek anlamda tıbbi bir kurum kimliği kazanmaya başladığı dönemdir. Daha öncesinde hastaları sadece barındırma, şimdi ise tedavi etme yaklaşımına geçilmiştir. Bugün arşivdeki hasta dosyalarına baktığımızda, o dönemde hastalıkların tanımlanması ve sınıflandırılmasına dair ciddi çabalar görüyoruz.

Hastane kayıtlarını ve katılımcıların anlatılarını incelediğimizde, Dr. İsmail Hakkı Gürkan döneminde Elazığ Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi'nde gerçekleşen dönüşümün, tıbbi bakış kavramının yerel bağlamda somutlaştığı özgün bir örneği temsil etmektedir. 1930'larda hastane arşivlerinde hastaların artık yalnızca muhafaza altına alınan bireyler olarak değil, akli dengesini yitirmiş veya psikotik gibi tıbbi kategorilerle tanımlanmaya başlanması, bedenin ve zihnin tıbbi söylem içinde bilgi nesnesine dönüştürülme sürecini yansıtmaktadır. NRD'nin bahsettiği hastalıkların tanımlanması ve sınıflandırılmasına dair ciddi çabalar, hastaların yeni bir gözetim ve kontrol sistemine tabi tutulmasını beraberinde getirmiştir. Hastaların davranışlarının, yeme-içme alışkanlıklarının, uyku düzenlerinin ve sosyal etkileşimlerinin sürekli kaydedilmesi ve değerlendirilmesi, iktidarın bedenleri kategorize etme, düzenleme ve normleştirme teknolojilerinin mikro düzeydeki işleyişini ortaya

koymaktadır. PER1'in aktardığı muhafaza altına alındı ifadesinin zamanla yerini tedavi protokolüne başlandı gibi ifadelere bırakması, sadece terminolojik bir değişimi değil, kurumsal iktidarın işleyişindeki derin bir dönüşümü de göstermektedir. Bu kurumsal dönüşüm, geleneksel ve dini temelli anlayıştan bilimsel-tıbbi söyleme geçişi temsil ederken, aynı zamanda hastalar üzerinde yeni sosyal kontrol ve normalleştirme mekanizmalarının kurulmasını da beraberinde getirmiştir.

3.1.2. Kurumsallaşma Dönemi (1950-1980): Modernleşme ve Profesyonelleşme

1950'lerden itibaren hastanenin hem fiziksel altyapı hem de kurumsal yapı olarak önemli bir gelişim gösterdiği görülmektedir. Özellikle 1951-1973 yılları arasında başhekimlik yapan Mutemit Yazıcı döneminde, hastane modern bir psikiyatri kurumuna dönüşmeye başlamıştır. HEM1 (Klinik Hemşire) bu dönemi şöyle aktarmaktadır:

Yazıcı hocamızın dönemi hastanenin altın çağıydı diyebilirim. Klinikler yenilendi, personel sayısı arttı, yeni tedavi yöntemleri uygulanmaya başlandı. Özellikle elektroşok tedavisi ve ilaç tedavileri bu dönemde uygulanmaya başladı. Ama en önemlisi, hastaların insan olarak görülmeye başlanmasıydı.

Bu dönemde hastane, yalnızca bir tedavi kurumu olarak değil, aynı zamanda bir eğitim ve araştırma merkezi olarak da işlev görmeye başlamıştır. PSİ'nin aktardığına göre:

Mutemit Yazıcı dönemi... İşte o dönem hastane için tam bir dönüm noktasıydı. Yazıcı, sadece bir doktor değil, aynı zamanda çok iyi bir yönetici ve liderdi. Onun zamanında hastanenin fiziki yapısı baştan sona elden geçirildi, odalar daha konforlu hale getirildi. Ayrıca tedavi yöntemleri de değişti. Artık sadece ilaçla değil, rehabilitasyon ve sosyal etkinliklerle de hastaları iyileştirmeye çalışıyorduk. Mesela tiyatro etkinlikleri düzenlenirdi; bu, hem hastalara hem de personele çok iyi gelirdi.

Kurumsallaşma döneminde hastanenin toplumla ilişkisinde de önemli değişimler yaşanmıştır. ELZ1 (Yerel Halk), Yazıcı'nın uygulamalarının toplumsal algıyı nasıl etkilediğini şöyle anlatmaktadır:

Hastane sadece bir tedavi yeri olmamış, Elazığ'ın günlük hayatına da etki etmiş. Mesela, 'deli doktoru' olarak bilinen Mutemit Yazıcı, hastaların dışarıda vakit geçirmelerini teşvik etmiş. Hastanedeki bazı insanlar, fahri trafik polisi ya da sokakları temizleyen kişiler olmuş. Yani, Elazığlılar delilerle hiç de soğuk bir ilişki kurmamışlar, aksine onları topluma katmışlar ve onlarla farklı bir bağ oluşturmuşlar.

Bu dönemde hastane, Goffman'ın (2015, s. 59) total kurumlar kavramının ötesine geçerek, toplumla daha entegre bir yapıya evrilmiştir. Goffman'ın (2015, s. 142) kavramsallaştırmasında total kurumlar, bireylerin yaşamlarının tüm yönlerini düzenleyen, dış dünyadan izole edilmiş, hiyerarşik bir otorite yapısı altında işleyen ve sakinlerinin benliklerini sistematik olarak dönüştüren mekânlardır. Elazığ Hastanesi'nin erken dönemlerinde bu total kurum özellikleri belirgin olarak görülürken, Yazıcı dönemiyle birlikte hastaların dış dünya ile daha fazla temas etmesine olanak sağlayan yeni uygulamalar geliştirilmiştir. Hastaların şehir merkezinde görevlendirilmesi, tiyatro etkinlikleri ve sosyal rehabilitasyon programları, hastaneyi katı sınırları olan bir total kurumdan, toplumla etkileşim içinde olan daha geçirgen bir kurumsal yapıya dönüştürmüştür. Bu geçişle birlikte, hastaların kurumsal benlik edinme süreçleri de farklılaşmış, hastane içindeki rolleriyle dışarıdaki kimliklerini bütünleştirme olanakları artmıştır. Kurumsal yapı daha sistematik ve bürokratik bir form kazanırken, aynı zamanda hastalar üzerindeki katı kontrol mekanizmaları da yumuşamaya başlamış, hastaların özerklik alanları genişlemiştir.

3.1.3. Neoliberal Dönüşüm Dönemi (1980-Günümüz)

1980 sonrası dönem, Türkiye'de sağlık sisteminde yaşanan neoliberal dönüşümün Elazığ Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi üzerindeki etkilerini açıkça göstermektedir. Özellikle 2003 yılında başlayan Sağlıkta Dönüşüm Programı, hastanenin hem kurumsal yapısını hem de tedavi yaklaşımlarını önemli ölçüde etkilemiştir. PER2 (Teknik Personel) bu dönemi şöyle değerlendirmektedir:

Eskiden hasta sayısına, yatak doluluk oranına çok bakılmazdı. Şimdi her şey sayılarla ölçülüyor. Performans, verimlilik gibi kavramlar günlük hayatımıza girdi. Doktorlar daha çok hasta bakmak zorunda, hemşireler daha az zamanla daha çok iş yapmak zorunda. Tabii bu durum tedavi kalitesini de etkiliyor.

Bu dönemde hastane yönetiminin daha işletmeci bir anlayışla yeniden yapılandırıldığı görülmektedir. PSİ, bu değişimi eleştirel bir perspektifle değerlendirmektedir:

Günümüzde ruh sağlığı hizmetleri, diğer sağlık hizmetleri gibi piyasa mantığıyla yönetilmeye çalışılıyor. Oysa psikiyatri, standart hastalıklardan farklıdır. Her hasta için ayrı zaman ve emek gerektirir. Hastalarla bağ kurmadan tedavi edemezsiniz. Ama sistem bizi 'hızlı çözüm' üretmeye zorluyor. Bu durum, özellikle kronik hastaların tedavisinde sorunlar yaratıyor.

Neoliberal dönemde, hastanenin toplumla ilişkisinde de yeni dinamikler ortaya çıkmıştır. Bir yandan toplumsal damgalama azalırken, diğer yandan ruh sağlığı sorunları tıbbileştirilmiş ve bireyselleştirilmiştir. HST2 (Hasta), bu durumu kendi deneyimi üzerinden şöyle ifade etmektedir:

Eskiden aileler hastalarını gizlemiş, şimdi herkes bir şekilde psikolojik sorunlardan bahsediyor. Bu iyi bir şey. Ama bir yandan da her sorun için ilaç yazılıyor. Ben aslında işsizlikten ve ekonomik sıkıntılardan dolayı bunalıma girdim, ama tedavim sadece ilaçlarla yapılıyor.

Neoliberal dönemde ayrıca, hastane içi mekânsal düzenlemelerde de önemli değişimler yaşanmıştır. Koğuş sisteminden daha küçük odalara geçiş, özel yaşam alanlarının oluşturulması ve ortak kullanım alanlarının yeniden düzenlenmesi, hastanenin fiziksel yapısında gözlemlenen önemli dönüşümlerdir. Bu mekânsal değişimler, hastaların özerkliğini artırırken, aynı zamanda daha incelikli kontrol mekanizmalarının da gelişmesine yol açmıştır.

3.2. Toplumsal Algıların ve Damgalamanın Değişimi

3.2.1. Manevi Açıklamalardan Tıbbi Paradigmaya Geçiş

Elazığ'da, özellikle hastanenin kuruluş döneminde, ruh sağlığı sorunları büyük ölçüde dinsel ve manevi çerçevede anlamlandırılmaktaydı. ELZ2, bu durumu şöyle aktarmaktadır:

Eskiden bizim büyükler, ruh hastalıklarını 'cin çarpması', 'nazar değmesi' gibi şeylerle açıklardı. Hocaya, türbeye götürürlerdi. Kimi zaman da 'soyunda var' deyip kaderci bir yaklaşım sergilenir, hiçbir şey yapılmazdı. Deliler ya kutsanırdı ya da lanetlenirdi, ortası yoktu.

Hastanenin bölgede kurulması ve modern psikiyatrik tedavilerin uygulanmaya başlamasıyla birlikte, bu manevi açıklamaların yerini kademeli olarak tıbbi açıklamalara bıraktığı görülmektedir. Ancak bu geçiş süreci doğrusal olmaktan ziyade, geleneksel ve modern anlayışların bir arada var olduğu karmaşık bir süreci yansıtmaktadır. PSİ, bu durumu şu şekilde değerlendirmektedir:

Bize gelen hastaların yakınları hâlâ 'önce hocaya götürdük, fayda etmedi, son çare size geldik' diyebiliyor. Yani tıp, hâlâ son çare olarak görülebiliyor. Ancak 20-30 yıl öncesine göre büyük ilerleme var. Artık aileler, ruhsal hastalıkların biyolojik ve psikolojik nedenlerini daha çok kabul ediyorlar. Mesela miras için çok geliyorlar akli meleke için...

Bu durum, modern tıbbi bilginin yerel kültürel bağlamda nasıl müzakere edildiğini ve yerel bilgi formlarıyla nasıl kaynaştığını göstermektedir. Berger ve Luckmann'ın (2018) gerçekliğin sosyal inşası perspektifinden bakıldığında, Elazığ'daki psikiyatrik bilgi ve pratikler, basit bir Batı tıbbi aktarımı değil, karmaşık bir sosyal inşa sürecinin ürünüdür. Onların teorisi doğrultusunda, psikiyatrik bilginin kurumsallaşması, yerel aktörlerin bu bilgiyi kendi gerçeklik tanımları çerçevesinde içselleştirmesi ve yeniden üretmesiyle gerçekleşmiştir. Batı kökenli psikiyatrik bilgi ile Elazığ'ın sosyo-kültürel yapısı arasındaki etkileşimde, farklı gerçeklik tanımları arasında diyalektik bir ilişki kurulmuştur. Yerel halkın

hastalık algısındaki manevi ve dini unsurlar objektifleştirilmiş bilgi stokları olarak varlığını sürdürürken, modern tıbbi açıklamalarla birlikte yeniden anlamlandırılmıştır. Bu süreç, bilginin nesnelleştirilmesi ve öznelleştirilmesi döngüsünün bir örneğidir. Sonuç olarak ortaya çıkan hibrit kurumsal kültür, hem modern psikiyatrinin biyomedikal modelinden hem de geleneksel şifa pratiklerinden beslenen, toplumsal olarak inşa edilmiş ve meşrulaştırılmış özgün bir gerçeklik alanını temsil etmektedir.

3.2.2. Korkudan Anlayışa: Duygusal Tepkilerin Değişimi

Ruh sağlığı sorunlarına yönelik toplumsal tepkilerde de önemli değişimler gözlenmiştir. Özellikle şehir merkezinde bulunan hastanenin varlığı, yerel halkın ruh sağlığı sorunları yaşayan bireylerle doğrudan etkileşim kurmasını sağlamış, bu da korku ve kaçınma davranışlarının zamanla azalmasına katkıda bulunmuştur. ELZ1, bu süreci şöyle anlatmaktadır:

Eskiden hastaneye giden yoldan geçmeye korkardık. 'Deliler kaçır, bize zarar verir' diye düşünürdük. Ama zamanla bu korku azaldı. Çünkü gördük ki, onlar da bizim gibi insanlar, sadece hasta. Yazıcı döneminde hastane halka açıldı, bahçesinde etkinlikler oldu, hastalar daha görünür oldu. Bu, korkuyu azalttı, anlayışı artırdı.

Bu süreç, Goffman'ın (2015) damgalanmış kimlikler teorisinde öne sürdüğü damgalama karşıtı mekanizmalar ve Foucault'nun (2005) iktidar-direnış diyalektiği ile açıklanabilir; stigmatize edilmiş grupların toplumsal görünürlüğünün artması, normalleştirme söylemlerinin gelişmesine ve kurumsal iktidar pratiklerinin dönüşmesine yol açmaktadır. Ancak bu etkileşim süreçleri kendiliğinden gelişmemiş, kurumsal düzeyde desteklenen bilinçli bir strateji olarak uygulanmıştır. HEM2, bu stratejik yaklaşımı şöyle açıklamaktadır:

Yazıcı hoca, hastaları toplumdan izole etmek yerine, toplumla buluşturma stratejisi izledi. Bazı stabilize hastaların şehirde basit işler yapmasına izin verdi. Örneğin, Trafik Mehmet olarak bilinen hasta, yıllarca şehir merkezinde fahri trafik polisliği yaptı ve halkın sevgisini kazandı. Bu tür sembol figürler, toplumun ruh sağlığı sorunlarına bakışını değiştirmede önemli rol oynadı.

Goffman'ın (2015) damgalanmış kimlikler teorisinde belirttiği gibi, toplumsal olarak etiketlenen grupların gündelik yaşamda olumlu temsillerinin artması ve farklı sosyal bağlamlarda görünür olması, toplumsal damgalamanın etkisini azaltan en güçlü mekanizmalardan biridir. Trafik Mehmet gibi sembolik figürler, ruh sağlığı sorunu yaşayan bireylerin toplumla olan etkileşiminde yeni bir arayüz oluşturmuş, böylece korku ve yabancılaşma yerine aşinalık ve kabul aşamasının gelişmesine zemin hazırlamıştır.

3.2.3. Normalleşme ve Demokratikleşme Süreci

Son yıllarda, ruh sağlığı sorunlarının toplumsal algısında daha radikal bir dönüşüm yaşanmaktadır. Ruh sağlığı sorunları giderek normal ve yaygın olarak görülmeğe başlanmış, bu da tedavi arayışını artırmış ve damgalamayı azaltmıştır. HST1, kendi tecrübesini şöyle aktarmaktadır:

Ben ilk tedaviye başladığımda kimseye söylemedim, utandım. Ama zamanla gördüm ki, etrafımda birçok insan benzer sorunlar yaşıyor ve tedavi görüyor. Şimdi açıkça konuşabiliyorum. Hatta sosyal medyada ruh sağlığıyla ilgili bir grup kurduk, deneyimlerimizi paylaşıyoruz.

Bu demokratikleşme süreci, yalnızca psikolojik hastalıkların yaygınlığının daha iyi anlaşılmasından değil, aynı zamanda medya ve sosyal medyanın etkisiyle de ruh sağlığı konularının daha açık bir şekilde tartışılmasından kaynaklanmaktadır. PER1, bu değişimi şöyle değerlendirmektedir:

Son 10 yılda ruh sağlığı konusundaki farkındalık çok arttı. Televizyon programları, sosyal medya kampanyaları, ünlülerin açıklamaları... Hepsi bu konuyu normalleştirdi. Artık psikiyatri polikliniğine gelmek için randevu almak çok daha zor, çünkü talep patlaması yaşanıyor.

Ancak bu demokratikleşme sürecinin bazı paradoksları da beraberinde getirdiği görülmektedir. Bir yandan ruh sağlığı sorunları normalleşirken, diğer yandan tıbbileştirme artmakta ve günlük yaşamın zorlukları giderek patolojikleştirilmektedir. PSİ, bu paradoksu şöyle ifade etmektedir:

Artık herkes 'depresyondayım', 'anksiyetem var' diyor. Bu, bir yandan farkındalığın artması açısından olumlu, diğer yandan normal duygusal tepkilerin hastalık olarak etiketlenmesi açısından endişe verici. Ayrıca, sosyal ve ekonomik sorunların psikolojik sorunlar olarak yeniden çerçevelenmesi, bu sorunların yapısal nedenlerini gözden kaçırmamıza neden oluyor.

PSİ'nin gözlemlerinde ortaya çıkan normalleşme ve tıbbileştirme paradoksu, günümüz Elazığ'ında ruh sağlığı söylemlerinin dönüşümünü çarpıcı biçimde göstermektedir. Gündelik yaşamda karşılaşılan zorluklar, tıbbi söylem içinde depresyon veya anksiyete bozukluğu olarak yeniden adlandırılarak, toplumsal meseleler klinik müdahalelerin konusu haline gelmektedir. Bu durum, Foucault'nun (2005) özneleşme süreçlerine dair analizini doğrulamaktadır; bireyler kendilerini anlamak ve yönetmek için tıbbi söylemi içselleştirmekte, kendi benliklerini bu söylem üzerinden inşa etmektedirler.

3.3. Tedavi Pratiklerinin Sosyo-Kültürel Boyutları

3.3.1. Kültürel Adaptasyon ve Müzakere Süreçleri

Elazığ Hastanesi'nde Batı kökenli modern psikiyatri uygulamalarının yerel kültürel bağlama nasıl uyarlandığı, araştırmanın en çarpıcı bulgularından biridir. Özellikle tedavi sürecinde hastalar ve ailelerin kültürel inançlarının ve pratiklerinin dikkate alınması, tedavi başarısını etkileyen önemli faktörlerden biri olarak ortaya çıkmaktadır. PSİ, bu kültürel adaptasyon sürecini şöyle anlatmaktadır:

Hastalarımızın çoğu dindar insanlar ve manevi baş etme mekanizmaları kullanıyorlar. Biz de tedavi sürecinde bu durumu göz ardı etmiyoruz. Örneğin, bazı hastalar için dua etmek rahatlama sağlıyor. Bunu tedavi planımıza bir destekleyici unsur olarak dahil ediyoruz. Aynı şekilde, aile büyüklerinin fikirlerine saygı gösteriyoruz, çünkü bu kültürde aile kararları çok önemli.

Bu kültürel adaptasyon süreci, tek yönlü bir Batılılaşmadan ziyade, farklı bilgi sistemleri arasında gerçekleşen dinamik bir müzakere sürecini yansıtmaktadır. Hekimlerin biyomedikal modelleri ile hastaların kültürel hastalık modelleri arasında bir diyalog kurulduğu görülmektedir. HEM1, bu müzakere sürecini şöyle örneklendirmektedir:

Bazı hastalar 'bana büyü yapıldı' diye geliyor. Biz hemen 'hayır, öyle bir şey yok' demiyoruz. Onların inançlarını anlayışla karşılayıp, tedavi sürecini bu anlayış temelinde şekillendiriyoruz. Örneğin, 'bu ilaçlar büyü'nün etkisini azaltacak' gibi açıklamalar yapabiliyoruz. Zamanla hastalar, hem kendi kültürel açıklamalarını koruyor hem de tıbbi tedaviyi kabul ediyorlar.

Bu hibrit yaklaşım; farklı kültürel sistemler arasında katı sınırlar yerine, akışkan ve dinamik etkileşimlerin olduğu bir alan oluşmaktadır. Elazığ Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi örneğinde, Batı kökenli psikiyatrik bilgi ile yerel kültürel anlayışlar arasındaki etkileşim, basit bir ikili karşıtlık yerine, yeni ve özgün bir bilgi ve pratik alanı yaratmıştır. Bu etkileşim sürecinde, medikal otorite tamamen reddedilmeden yerel inanç sistemleri korunabilmiş, tedavi süreçlerinde hekimlerin bilimsel yaklaşımları ile hastaların kültürel referans çerçeveleri arasında bir diyalog kurulabilmiştir. Böylece hastane, sadece hastalıkların tedavi edildiği bir yer değil, aynı zamanda farklı hakikat rejimlerinin müzakere edildiği, yeni kurumsal ve kültürel formların ortaya çıktığı dinamik bir alan haline gelmiştir.

3.3.2. Tedavi-Otorite İlişkisi ve İktidar Dinamikleri

Hastanede tedavi süreçleri, aynı zamanda karmaşık iktidar ilişkilerinin ve otorite yapılarının da bir yansımasıdır. Hastane hiyerarşisi içerisinde doktorlar, hemşireler, hastalar ve aileler arasında çok katmanlı bir iktidar ilişkisi ağı bulunmaktadır. Bu ilişkiler, tedavi sürecinin her aşamasını derinden etkilemektedir. HST2, bu iktidar ilişkilerini kendi deneyimi üzerinden şöyle anlatmaktadır:

Doktorlar bize tepeden bakıyor, ne derlerse yapmamız bekleniyor. Bir keresinde ilaçların yan etkilerini sorduğumda, ‘sen doktor musun?’ diye azarlandım. İnsan kendini çok çaresiz hissediyor. Hastanede herkesin bir rütbesi var, en alta da biz hastalar varız.

Bu hiyerarşik yapı, Goffman’ın (2015) total kurumlar kuramında vurguladığı personel-hasta ayrımını yansıtmaktadır; hastalardan tedaviyi kabul etmeleri ve kurumsal otoriteye tabi olmaları beklenmektedir. Goffman’a (2015) göre total kurumlar personel, bilgi ve kuralları kontrol ederek hastaların davranışlarını şekillendirirken, bedenleri nesneleştirerek iktidar ilişkilerini sürdürür. Ancak zaman içinde, özellikle hasta hakları hareketinin etkisiyle, bu geleneksel hiyerarşik ilişkilerin bazı dönüşümler geçirdiği görülmektedir. PSİ, bu değişimi şöyle değerlendirmektedir:

Eskiden ‘doktor ne derse o olur’ anlayışı vardı. Şimdi hastalar daha bilinçli, haklarını daha çok sorguluyor ve tedaviye katılmak istiyorlar. Bu durum, biz hekimleri de değiştiriyor. Artık daha fazla açıklama yapıyor, hastaları tedavi sürecine dahil ediyoruz. Ancak bu değişim, bazı meslektaşlarım için zor oluyor. Otoritelerinin sarsıldığını hissediyorlar.

Ancak hastalar açısından bakıldığında, bu dönüşümün henüz tamamlanmadığı görülmektedir. HST1, yaşadığı çelişkili durumu şöyle aktarmaktadır:

Bir yandan ‘siz de tedavi sürecinize katılın’ diyorlar, diğer yandan sorduğumuz sorulara tam cevap vermiyorlar. Kullandığım ilacın yan etkilerini öğrenmek için internete bakmak zorunda kalıyorum... Haklarımız var, ama pratikte hâlâ endişelerimizi dile getirmekten çekiniyoruz.

Bu süreçte hastalar, tedavi nesneleri olmaktan çıkarak kendi sağlık kararlarında aktif rol almaya çalışan özneler dönüşmektedir. Foucault’nun (2005) direniş kavramı çerçevesinde değerlendirilebilecek bu dönüşüm, kurumsal iktidar yapılarını yeniden şekillendiren, ancak henüz tamamlanmamış dinamik bir müzakere sürecini yansıtmaktadır. Hastaların özerklik talepleri ile kurumsal düzen arasındaki bu gerilim, ruh sağlığı alanında geleceğin tedavi paradigmasını şekillendirecek temel dinamiklerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

3.3.3. Hastane-Aile İşbirliği: Destek ve Kontrol Mekanizmaları

Elazığ'da, ruh sağlığı hizmetlerinin sunumunda ailenin rolü özellikle öne çıkmaktadır. Geleneksel aile yapısının güçlü olduğu bölgede, hastalar genellikle aileleriyle birlikte tedavi sürecine dahil olmakta, bu durum hem destek hem de kontrol mekanizmalarını beraberinde getirmektedir. HEM1, bu durumu şöyle değerlendirmektedir:

Batı'da ruh sağlığı tedavisi daha bireyselken, burada aile toplum hatta Elâzığ (gülüyor) her zaman sürecin içinde. Bu bazen çok faydalı oluyor; hasta uyum gösteremiyor, ilaçlarını düzenli almıyorsa aile destek oluyor. Ama bazen de aile çok müdahaleci olabiliyor, hastanın özerkliğini kısıtlayabiliyor.

Bu ikili durum, sosyal destek ve sosyal kontrol kavramlarının aynı anda işlediğini göstermektedir. Aile hem hastanın tedaviye uyumunu destekleyen ve duygusal destek sağlayan bir kaynak, hem de hastanın davranışlarını düzenleyen ve bazen kısıtlayan bir kontrol mekanizması olarak işlev görmektedir. HST2, bu durumu kendi deneyimi üzerinden şöyle aktarmaktadır:

Ailem bana çok destek oldu, iyi ki varlar. Hastaneye gelmemi, ilaçlarımı düzenli almamı hatırlatıyorlardı. Ama bazen; sürekli ne yaptığımı soruyorlar, arkadaşlarımla görüşmeme bile karışıyorlar. Sanki hep hasta kalacakmışım gibi davranıyorlardı.

Bu bulgu, hasta-aile ilişkisinin karmaşık dinamiğini göstermektedir. Bir yandan aile desteği iyileşme sürecini kolaylaştırırken, diğer yandan aşırı korumacı tutumlar hastanın toplumsal rolüne geri dönme sürecini zorlaştırabilmektedir. PSİ, bu dengeyi kurmak için geliştirdikleri stratejileri şöyle anlatmaktadır:

Biz artık aile eğitimlerine çok önem veriyoruz. Hem hasta haklarını hem de ailenin rolünü anlatıyoruz. Ailelere 'destek olun ama boğmayın' diyoruz. Hasta yakını destek grupları kurduk, burada aileler deneyimlerini paylaşıyor. Zamanla ailelerin tutumlarında olumlu değişimler görüyoruz.

Bu aile odaklı yaklaşım, Batı kökenli bireyselleştirilmiş tedavi modellerinin yerel kültürel bağlama uyarlanma sürecini göstermektedir. Elazığ'ın kolektivist toplum yapısında, bireyden ziyade ailenin merkeze alındığı bir tedavi yaklaşımı geliştirilmiş, böylece kültürel bağlama duyarlı bir iyileştirme sistemi kurulmuştur. Bourdieu'nün habitus kavramı çerçevesinde, toplumsal aktörlerin içselleştirdiği kültürel eğilimler ve pratikler, tedavi süreçlerinin biçimlendirilmesinde belirleyici rol

oynamıştır. Bu etkileşim, modern psikiyatrinin sadece yerelleştirilmesini değil, aynı zamanda yerel kültürel yapının da yeniden yorumlanmasını içeren karşılıklı dönüşüm sürecini yansıtmaktadır.

3.4. Beden, İktidar ve Direniş Biçimleri

3.4.1. Bedenin Kontrolü ve Tıbbi Gözetim

Hastane ortamında, özellikle yatarak tedavi gören hastaların bedenleri, çeşitli tıbbi gözetim ve kontrol mekanizmalarına tabi tutulmaktadır. Bu kontrol mekanizmaları, ilaç kullanımının denetlenmesinden fiziksel kısıtlamalara, günlük rutinlerin düzenlenmesinden bedene yönelik müdahalelere kadar geniş bir yelpazede uygulanmaktadır. HST1, bu durumu şöyle anlatmaktadır:

Hastanede ayaktan gelip belli bir süre kaldığım dönemde, her hareketim izleniyordu. Ne zaman uyuduğum, ne yediğim, tualete ne sıklıkta gittiğim, hepsi kaydediliyordu. İlaçları içip içmediğimi kontrol etmek için ağzımı açtırıp bakıyorlardı. Kendimi bir deney hayvanı gibi hissediyordum.

Bu gözetim ve kontrol mekanizmaları, Foucault'nun panoptikon kavramı ile açıklanabilir; hastalar sürekli gözetlendiklerini bildikleri için, zamanla bu denetimi içselleştirmekte ve kendi kendilerini denetlemeye başlamaktadırlar. HEM2, bu durumu terapötik bir çerçevede değerlendirmektedir:

Bazı hastaların kendi kendilerine zarar verme riski var, bu nedenle yakın gözetim gerekiyor. Amacımız hastaları kontrol etmek değil, onların güvenliğini sağlamak. Ancak bu denge her zaman korunamıyor. Sistemin kendisi bazen aşırı kontrol edici olabiliyor.

Bedenin kontrolü, yalnızca fiziksel gözetim yoluyla değil, aynı zamanda ilaç tedavisi aracılığıyla da sağlanmaktadır. Psikiyatrik ilaçların hem tedavi edici hem de bedeni disipline edici işlevi, bu ikili durumu ortaya koymaktadır. PSİ, bu durumu şöyle değerlendirmektedir:

İlaçlar bir yandan semptomları azaltıp hastalara fayda sağlarken, diğer yandan bedensel kontrolün bir aracı haline gelebiliyor. Özellikle 'uyumsuz' olarak etiketlenen hastalara daha yüksek dozlarda sakinleştirici verildiğini görebiliyoruz. Bu durum, tıbbi gereklilik ve sosyal kontrol arasındaki sınırı bulanıklaştırıyor.

PSİ'nin klinik gözlemleri ve hastaların kendi deneyimlerine ilişkin aktardıkları, Elazığ Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi'nde bedenin kontrolü ve ilaç uygulamalarının ikili işlevini belirgin biçimde ortaya koymaktadır. Özellikle, uyumsuz hastaların daha yüksek dozlarda sakinleştirici ile tedavi edilmesi, tıbbi

gereklilik ile sosyal kontrol arasındaki sınırın bulanıklaştığı kritik bir alandır. Hastane kayıtlarında tedavi uyumsuzluğu olarak kodlanan direnç davranışlarının sonucunda ilaç dozlarının artırılması, bedenin ilaç aracılığıyla kontrol altına alınmasının bir örneğidir. Rutinlere uymayan, ilaç tedavisini reddeden veya personelle çatışan hastaların tehlikeli olarak etiketlenmesi, normalleştirici iktidar çözümlemesiyle örtüşmektedir.

3.4.2. Direniş Stratejileri ve Faillik

Hastalar, bedenleri üzerindeki bu kontrol mekanizmalarına karşı çeşitli direniş stratejileri geliştirmektedir. Bu direniş biçimleri, açık karşı çıkışlardan pasif direnişe, sembolik protestolardan gizli stratejilere kadar geniş bir yelpazede gözlemlenmektedir. HST2, kendi direniş deneyimini şöyle aktarmaktadır:

İlaçları almak istemediğim zamanlar oluyordu, çünkü beni çok uyuşturuyorlardı. Bazen ağzımda saklayıp sonra tükürüyordum. Hemşireler bunu anlamasın diye çeşitli yöntemler geliştirmiştım. Bu benim için bir tür kontrol hissiydi; en azından kendi bedenimle ilgili bir seçim yapabiliyordum.

HEM1, bu durumu şöyle değerlendirmektedir:

Hastaların ilaç alıyormuş gibi yapıp almadıklarını biliyoruz. Bunu tamamen engellemek mümkün değil. Bazı meslektaşlarım bunu 'hastalığın bir parçası' olarak görüp sinirleniyor, ama ben farklı düşünüyorum. Bu, hastanın hâlâ kendi hayatı üzerinde bir kontrolü olduğunu hissetme çabası.

Direnış biçimleri, yalnızca bireysel düzeyde değil, kolektif düzeyde de gözlemlenmektedir. Özellikle uzun süre hastanede kalan hastaların, kendi aralarında geliştirdikleri dayanışma ve destek mekanizmaları, kurumsal kontrole karşı kolektif bir direniş biçimi olarak işlev görebilmektedir. HST1, bu dayanışma ağlarını şöyle anlatmaktadır:

Hastanede kendimize ait gizli bir dünyamız vardı. Hemşirelerin ve doktorların bilmediği kendi kurallarımız, kendi dilimiz vardı. Birbirimize göz kulak olurduk. Biri kötü durumdaysa diğerleri yardım ederdi. Bu dayanışma, bizi sistem karşısında biraz daha güçlü hissettiriyordu.

HST1'in "hastanede kendimize ait gizli bir dünyamız vardı" şeklindeki ifadesi, Goffman'ın (2015) ikincil uyum kavramının hastane deneyimlerinde nasıl ortaya çıktığına dair önemli bir içgörü sunmaktadır. Her ne kadar görüşmelerimiz ayakta tedavi almış hastalarla sınırlı olsa da, bu anlatılar

hastane ortamındaki direniş ve uyum stratejilerini anlamamıza önemli katkılar sağlamaktadır. HST2'nin ilaç alma deneyimine ilişkin paylaşımı bu bağlamda özellikle dikkat çekicidir: “ilaçları almak istemediğim zamanlar oluyordu, çünkü beni çok uyuşturuyorlardı. Bazen ağzımda saklayıp sonra tükürüyordum.” Bu bireysel strateji, Goffman'ın tanımladığı ikincil uyumun tam da özünü yansıtmaktadır. HST1'in bahsettiği “hemşirelerin ve doktorların bilmediği kendi kurallarımız, kendi dilimiz” ifadesi, hastaların kurumsal kimliklerinin ötesinde kendi kimliklerini korumak için geliştirdikleri kolektif stratejileri göstermektedir. Bu anlatı, ayakta tedavi sürecinde bile hastaların birbirleriyle kurduğu dayanışma ağlarının varlığına işaret etmektedir.

3.4.3. Beden ve Mekan İlişkisi

Araştırma bulguları, hastanenin fiziksel mekanının da iktidar ve direniş dinamiklerini şekillendirdiğini göstermektedir. Mekânsal düzenlemeler, hem kontrol mekanizmalarını kolaylaştıran hem de direniş alanları oluşturan bir işleve sahiptir. PER2, hastanenin mekânsal özelliklerini şöyle anlatmaktadır:

Hastanenin mimarisi bile bir kontrol aracı. Koridorlar geniş ve düz, böylece hastaları gözetlemek kolaylaşıyor. Hemşire odaları stratejik noktalara yerleştirilmiş. Son dönemde kamera sistemleri de eklendi. Ancak ilginç olan, bu kadar kontrol mekanizmasına rağmen, hastaların kendilerine ait alanlar yaratmayı başarması.

Bu mekânsal düzenlemeler, Foucault'nun (2019) panoptik mekân kavramı çerçevesinde anlaşılabilir; mekan, maksimum gözetimi ve minimum gözetmeni mümkün kılacak şekilde tasarlanmıştır. Ancak hastalar, bu gözetim altındaki mekanda bile sığınak alanları yaratmayı başarmaktadır. HST1, bu durumu şöyle örneklendirmektedir:

Bahçenin arka tarafında, büyük ağaçların olduğu bir köşe vardı. Oraya gittiğimizde kendimizi daha özgür hissediyorduk. O alan bizim için bir tür sığınaktı. Bazen hemşireler görmeden sigara içtiğimiz, bazen de sadece rahatça konuşabildiğimiz bir alan.

HST1'in hastane bahçesindeki ağaçların olduğu köşeyi bir tür sığınak olarak tanımlaması, Berger ve Luckmann'ın (2018) sosyal gerçekliğin inşası teorisinin hastane ortamında nasıl işlediğini çarpıcı biçimde göstermektedir. Hastaların anlatılarını incelediğimizde, resmi olarak “dinlenme alanı” olarak tanımlanan mekânların, gündelik etkileşimler yoluyla tamamen farklı anlamlar kazandığını görüyoruz. HST1'in “oraya gittiğimizde kendimizi daha özgür hissediyorduk” ifadesi, mekânların fiziksel özellikleri kadar, onları kullanan insanların kolektif anlamlandırma süreçleriyle de şekillendiğini göstermektedir. Hastane personelinin gözetim alanı ve ortak kullanım bölgesi gibi resmi tanımlamalarla

yapılandığı mekânlar, hastaların gündelik pratikleriyle “özgürlük köşesi” ve “buluşma noktası” gibi alternatif anlamlar kazanmıştır. Özellikle “sigara içtiğimiz, bazen de sadece rahatça konuşabildiğimiz bir alan” ifadesi, aynı fiziksel mekânın farklı toplumsal gerçeklikleri nasıl barındırabildiğini göstermektedir. Hastalar, kendilerine dayatılan kurumsal gerçekliği pasif olarak kabul etmek yerine, kendi öznel deneyimleri doğrultusunda bu gerçekliği yeniden yorumlamakta ve dönüştürmektedirler. Bu süreç, hastane gibi güçlü disiplin mekanizmalarının işlediği ortamlarda bile, bireylerin toplumsal gerçekliğin inşasına aktif olarak katılabildiklerini göstermektedir.

3.5. Sınıf ve Cinsiyet Dinamikleri

3.5.1. Sınıfsal Eşitsizlikler ve Tedaviye Erişim

Hastane hizmetlerine erişimde, sınıfsal farklılıkların önemli bir belirleyici olduğu görülmektedir. Düşük sosyo-ekonomik statüdeki hastaların hem tedaviye erişimde hem de tedavi kalitesinde dezavantajlı durumda olduğu gözlemlenmiştir. PSİ, bu durumu şöyle değerlendirmektedir:

Ekonomik durumu iyi olan hastalar özel muayenehanelere ya da özel hastanelere gidebiliyor, daha kişiselleştirilmiş bir tedavi alabiliyor. Ama yoksul hastalarımız uzun süre randevu bekliyor, kısa sürede muayene ediliyor ve genellikle sadece ilaç tedavisiyle yetinmek zorunda kalıyor. Psikoterapi gibi daha kapsamlı tedaviler genellikle varlıklı hastalara ulaşabiliyor.

HEM2'nin “eğitimli aileler, haklarını daha iyi biliyor ve talep edebiliyor” gözlemi, Bourdieu'nün sermaye türlerinin sağlık hizmetlerine erişimdeki etkisini Elazığ Hastanesi bağlamında somut olarak göstermektedir. Saha araştırmamız sırasında, farklı sosyal sınıflardan hastaların tedavi deneyimlerinde belirgin farklılıklar gözlemledik. Eğitim seviyesi yüksek hastaların tıbbi terminolojiye hâkimiyetleri, doktorlarla daha etkili iletişim kurmalarını sağlarken, sistemi “çok karmaşık ve ulaşılmaz” bulan düşük eğitim seviyesindeki hastalar temel haklarını bile savunamayabiliyordu.

Bourdieu'nün (2015) kültürel sermaye kavramı, sağlık okuryazarlığının tedavi kalitesine etkisinde kendini gösteriyordu. Örneğin, bir üniversite profesörü olan hasta, ilaçların yan etkileri hakkında detaylı bilgi talep edip alternatif tedavi seçeneklerini araştırırken, okuma yazma bilmeyen bir hasta, kendisine yazılan ilacın ne olduğunu bile sormaya çekinebiliyordu. Bu durum, kültürel sermayenin sağlık hizmetlerinin kullanımındaki eşitsizlikleri nasıl şekillendirdiğini açıkça ortaya koymaktadır.

Sosyal sermaye boyutunda ise, hastane personeli ya da sağlık sisteminde tanıdıkları olan hastaların, randevu alırken, uzman hekimlere ulaşırken veya tetkik sonuçlarını hızlandırırken avantajlı konumda oldukları gözlemlenmiştir. HEM2'nin “bir sorun olduğunda kime başvuracaklarını, hangi yolları kullanacaklarını biliyorlar” ifadesi, tam da bu sosyal ağların sağlık hizmetlerine erişimdeki belirleyici rolünü vurgulamaktadır.

Bu bulgu, sağlık hizmetlerine erişimdeki eşitsizliklerin yalnızca ekonomik sermaye değil, aynı zamanda kültürel ve sosyal sermaye farklılıklarından da kaynaklandığını göstermektedir. Bourdieu'nün (2015) sermaye türleri kavramsallaştırması çerçevesinde, Elazığ Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi'nde ekonomik sermaye (maddi kaynaklar), sosyal sermaye (faydalı sosyal bağlantılar ve ağlar) ve kültürel sermaye (eğitim, bilgi ve sağlık okuryazarlığı) farklılıklarının hastaların sağlık hizmetlerine erişimini ve erişilen hizmetlerin kalitesini derinden etkilediği görülmektedir.

Yüksek eğitim düzeyine sahip hastalar, sağlık sistemi içindeki haklarını daha iyi bilmekte, sağlık profesyonelleriyle daha etkili iletişim kurabilmekte ve tedavi süreçlerinde daha etkin rol alabilmektedirler. Aynı şekilde, geniş sosyal ağlara sahip olan hastalar, sistem içinde doğru kişilere ulaşabilmekte ve daha kaliteli hizmet alabilmektedirler. Sağlık sistemi, teorik olarak herkese eşit hizmet sunmayı hedeflese de, pratikte farklı sermaye türlerine sahip hastaları farklı şekillerde karşılamakta, böylece mevcut toplumsal eşitsizlikleri yeniden üretmektedir.

3.5.2. Toplumsal Cinsiyet ve Ruh Sağlığı

Araştırma bulguları, ruh sağlığı sorunlarının deneyimlenmesinde ve tedavi süreçlerinde toplumsal cinsiyet faktörünün önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Kadın ve erkek hastaların hem hastalık deneyimleri hem de tedaviye erişim süreçleri, toplumsal cinsiyet rolleri ve beklentileri tarafından şekillenmektedir. HEM1, bu durumu şöyle değerlendirmektedir:

Kadın hastalarımız genellikle depresyon, anksiyete gibi 'içe dönük' sorunlarla gelirken, erkek hastalarımız daha çok öfke kontrolü, madde bağımlılığı gibi 'dışa dönük' sorunlarla geliyor. Bu fark, kadınların duygularını içselleştirmeye, erkeklerin ise dışsallaştırmaya yönlendirildiği toplumsal koşullarla ilgili.

Bu gözlem, ruh sağlığı sorunlarının biyolojik olmaktan çok, toplumsal olarak inşa edildiğini göstermektedir. Kadınlara ve erkeklere atfedilen farklı duygusal ifade biçimleri, zamanla farklı belirti örüntülerine ve tanı kategorilerine yol açmaktadır. PSİ, bu durumu şöyle açıklamaktadır:

Aynı depresif belirtileri gösteren bir kadın ve bir erkek hastaya farklı tepkiler verebiliyoruz. Kadın hasta için 'normal' görülen duygusal ifadeler, erkek hasta için 'anormal' görülebiliyor. Bu önyargılar, tanı koyma sürecimizi de etkiliyor.

Toplumsal cinsiyet dinamikleri, yalnızca hastalık deneyimini değil, aynı zamanda tedaviye erişim süreçlerini de etkilemektedir. Özellikle kadın hastaların tedaviye erişiminde, aile içi dinamikler ve toplumsal kısıtlamalar önemli engeller oluşturabilmektedir. HST2, bu durumu kendi deneyimi üzerinden şöyle aktarmaktadır:

Hastaneye gelmeye karar verdiğimde, eşim buna karşı çıktı. 'El alem ne der, deli mi oldun' diye tepki gösterdi. Gizli gizli tedaviye geliyordum. Bir erkek olsaydı bu kadar zorlanmazdım. Kadınların ruh sağlığı sorunu yaşaması daha ayıp görülüyor, sanki aile içi sorunları dışarıya taşımışsın gibi.

Bu bulgu, ruh sağlığı hizmetlerine erişimin yalnızca kurumsal ve ekonomik faktörlerle değil, aynı zamanda toplumsal cinsiyet normları ve aile içi iktidar ilişkileriyle de şekillendiğini göstermektedir. Elazığ'ın geleneksel toplumsal yapısında, kadınların ruh sağlığı hizmetlerinden yararlanması, çifte bir damgalamayla karşı karşıya kalmaktadır: hem ruh sağlığı sorunlarının getirdiği stigma hem de kadınların aile içi sorunları "dışarıya taşınması" olarak algılanan davranışlarına yönelik toplumsal yaptırımlar.

Bu dinamikler, Butler'ın (2019) "toplumsal cinsiyetin performatif doğası" kavramı çerçevesinde anlaşılabilir; bireyler, toplumsal cinsiyet rollerine uygun davranmaya zorlanmakta, bu rollerin dışına çıkma girişimleri çeşitli toplumsal yaptırımlarla karşılaşmaktadır. Butler'a göre toplumsal cinsiyet, doğal bir özellik değil, tekrarlanan performanslar yoluyla inşa edilen ve pekiştirilen bir olgudur. Kadınların duygusal ifadelerinin daha kabul edilebilir görülmesine rağmen, bu duyguları ifade etmek için profesyonel yardım aramaları, paradoksal biçimde "aile mahremiyetini" ihlal etmek olarak yorumlanabilmektedir.

Elazığ örneğinde, kadın hastaların tedaviye erişimi, aile içi otorite yapıları, toplumsal beklentiler ve kültürel normlar tarafından kısıtlanmaktadır. Kadınların ruh sağlığı hizmetlerine erişimde karşılaştıkları bu engeller, sadece bireysel sağlık sonuçlarını değil, aynı zamanda toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin sağlık alanındaki yansımalarını da göstermektedir. Bu durum, ruh sağlığı hizmetlerinin tasarımı ve sunumunda toplumsal cinsiyet perspektifinin dikkate alınmasının önemini vurgulamaktadır.

3.5.3. Sınıf, Cinsiyet ve Etnik Kimliğin Birlikte Etkisi

Araştırma bulguları, sınıf, cinsiyet ve etnik kimlik gibi farklı sosyal kategorilerin kesişiminin, ruh sağlığı hizmetlerine erişimi ve tedavi deneyimini etkilediğini göstermektedir. Bu kesişimsel dezavantajlar, bazı grupların diğerlerine göre daha fazla dışlanmasına ve ayrımcılığa uğramasına neden olmaktadır. PSİ, bu durumu şöyle değerlendirmektedir:

Düşük gelirli, eğitimsiz ve kırsal kesimden gelen kadın hastalarımız, en dezavantajlı grubu oluşturuyor. Bu hastalar hem ekonomik engeller hem de kültürel bariyerlerle karşılaşılıyor. Ayrıca farklı etnik gruplardan gelen hastalarımız, dil bariyeri nedeniyle tedaviden tam anlamıyla faydalanamıyor. Kürtçe konuşan yaşlı bir kadın hasta, tercüman olmadan doktoruyla nasıl iletişim kurabilir?

Bu kesişimsel dezavantajlar, farklı baskı ve ayrımcılık biçimleri, birbirinden bağımsız olarak değil, karşılıklı etkileşim içinde işlemektedir. HEM1, bu durumu kendi gözlemleri üzerinden şöyle örneklendirmektedir:

Maddi durumu iyi olan erkek bir hasta, tedavi sürecinde çok daha fazla söz sahibi olabiliyor. İsteddiği doktoru, istediği tedavi şeklini seçebiliyor. Ama yoksul bir kadın hasta, özellikle de Türkçesi iyi değilse, tamamen sistemin insafına kalıyor. Bu hastalar için ‘zor hasta’ etiketi kullanılabilir, oysa sorun onların anlaşılma fırsatı bulamaması.

Bu bulgu, sağlık hizmetlerinin eşitlik ilkesine dayalı olarak sunulmasının önündeki yapısal engelleri ortaya koymaktadır. Kâğıt üzerindeki eşit hizmet anlayışı, pratikte kesişimsel eşitsizlikler nedeniyle gerçekleşmemektedir. Bourdieu’nün (2021) alan ve sermaye kavramları çerçevesinde, sağlık sistemi içinde farklı sermaye türlerine (ekonomik, sosyal, kültürel) sahip hastalar farklı konumlarda yer almakta, bu da tedaviye erişim ve tedavi kalitesinde eşitsizliklere yol açmaktadır. Bu durum, ruh sağlığı hizmetlerinin demokratikleştirilmesi için yalnızca kurumsal reformların değil, aynı zamanda daha geniş toplumsal dönüşümlerin de gerekli olduğunu göstermektedir.

Sonuç

Bu çalışma, Elazığ Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi'nin sosyo-kültürel tarihini incelemeyi ve bu kurumun toplumsal dönüşümdeki rolünü anlamayı amaçlamıştır. Tekli betimsel vaka analizi desenini kullanan araştırma, hastanenin tarihsel gelişimini ve toplumsal etkilerini çok boyutlu bir perspektiften ele almıştır. Araştırmanın bulguları, hastanenin yalnızca bir sağlık kurumu olarak değil, aynı zamanda toplumsal değişimin hem bir aracı hem de bir yansıması olarak işlev gördüğünü ortaya koymaktadır. Hastanenin kurumsal kimliği, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan geçiş sürecinde, Türkiye'nin modernleşme serüveninin mikro ölçekteki bir göstergesi olarak dönüşüm geçirmiştir. Bu dönüşüm, üç temel dönemde incelenmiştir: kuruluş dönemi (1925-1950), kurumsallaşma dönemi (1950-1980) ve neoliberal dönüşüm dönemi (1980-günümüz). Her dönem, kendine özgü sosyal, politik ve ekonomik bağlamıyla, hastanenin işleyişini ve toplumdaki rolünü şekillendirmiştir. Araştırmanın en önemli bulgularından biri, ruh sağlığı sorunlarına yönelik toplumsal algıların zaman içinde kayda değer bir dönüşüm gösterdiğidir. Manevi ve dinsel açıklamalardan tıbbi paradigmaya, korkudan anlayışa, dışlamadan kabule doğru evrilme süreci, hastanenin toplumla kurduğu ilişkilerden güçlü biçimde etkilenmiştir. Özellikle kurumsallaşma döneminde, Mutemit Yazıcı'nın hastaları toplumla buluşturma stratejisi, toplumsal damgalamayı azaltmada etkili olmuştur. Çalışmamız, tedavi pratiklerinin yerel kültürel bağlamla nasıl etkileşime girdiğini de ortaya koymuştur. Batı kökenli psikiyatrik bilginin Elazığ'ın sosyo-kültürel yapısına uyarlanma süreci, tek yönlü bir aktarımdan ziyade, karşılıklı bir müzakere ve dönüşüm sürecini yansıtmaktadır. Bu süreçte, modern tıbbi bilgi ile yerel kültürel inançlar arasında hibrit yaklaşımlar geliştirilmiş, hastane hem tıbbi bir kurum hem de farklı hakikat rejimlerinin bulunduğu kültürel bir alan olarak işlev görmüştür. Hastane ortamındaki iktidar ilişkileri ve direniş dinamikleri, araştırmamızın diğer önemli bulgularındandır. Hastaların bedenlerinin tıbbi gözetim ve kontrol altına alınması karşısında geliştirdikleri bireysel ve kolektif direniş stratejileri, kurumsal yapılarda bile failliğin ve bireysel özerkliğin korunabildiğini göstermektedir. Hastalar pasif alıcılar olmaktan çıkıp, kendi tedavileri üzerinde söz sahibi olmaya çalışan aktif öznelerle dönüşme çabası içindedir. Sınıf, toplumsal cinsiyet ve etnik kimlik gibi toplumsal kategorilerin kesişimsel etkileri, ruh sağlığı hizmetlerine erişimde ve tedavi deneyiminde önemli eşitsizliklere yol açmaktadır. Bu bulgu, sağlık sisteminin teorik olarak eşitlikçi yapısının, pratikte toplumsal eşitsizlikleri yeniden üretme riskini taşıdığını göstermektedir. Bu araştırmanın vaka analizi deseni, Elazığ Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi'nin uzun vadeli kurumsal dönüşümünü bütüncül bir perspektiften incelememize ve bu dönüşümün çoklu paydaşlar üzerindeki etkilerini anlamamıza olanak tanımıştır. Çoklu veri kaynaklarının kullanımı, farklı bakış açılarını bir araya getirerek daha kapsamlı bir anlayış geliştirmemizi sağlamıştır. Sonuç olarak, bu çalışma, ruh sağlığı hizmetlerinin yalnızca tıbbi bir mesele değil, aynı zamanda toplumsal, kültürel ve politik bir mesele olduğunu vurgulamaktadır.

KAYNAKÇA

- Açıkses, E. (2003). Amerikalıların Harput'taki Misyonerlik Faaliyetleri. Türk Tarih Kurumu.
- Artvinli, F. (2013). Delilik, Siyaset ve Toplum: Toptaşı Bimarhanesi (1873–1927). Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Artvinli, F. (2018). İstanbul'un Pinel'i: Dr Luigi Mongeri (1815–82) ve modern psikiyatrinin Doğu Anadolu'daki doğuşu. *Psikiyatri Dergisi*, 4(29), 424-437.
- Belli, B. (2024). Osmanlı'da Delilik Akıl Hastalığı ve Psikiyatri. Fol Kitap.
- Berger, P. L., & Luckmann, T. (2018). Gerçekliğin Sosyal İnşası (V. S. Öğütle, Çev.). Atıf Yayınları.
- Bourdieu, P. (2015). Pratik Nedenler / Eylem Kuramı Üzerine (H. U. Tanrıöver, Çev.). Hil Yayınları.
- Bourdieu, P. (2021). Ayrım: Beğeni Yargısının Toplumsal Eleştirisi (D. Fırat & G. Berkkurt, Çev.). Nika Yayınevi.
- Butler, J. (2019). Cinsiyet Belası Feminizm ve Kimliğin Altüst Edilmesi (B. Ertür, Çev.). Metis Yayınları.
- Can, K. C., Gözütok, T. T., & Erkoç, Ş. (2023). A Brief History of Psychiatry in the 100th Anniversary of the Republic of Türkiye. *Turkish Journal of Psychiatry*, 34(4), 282-287. <https://doi.org/10.5080/u27437>
- Cantay, G. (2018). Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Darüşşifaları. Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Creswell, J. W. (2021). Nitel Araştırma Yöntemleri (S. B. Demir & M. Bütün, Çev.). Siyasal Kitabevi.
- Cumhuriyet Devlet Arşivleri (CDA). (1925). Elazığ'da te'sisi mukarrer Emraz-ı Akliye ve Asabiye Hastahanesi hakkında karar. (13/23/14-1). T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Ankara.
- Demir, A. E. (2024). Ruh Sağlığının Mekânsal Yansıması: Bakırköy Ruh Ve Sinir Hastalıkları Hastanesi Örneği Üzerine Sosyolojik Bir İnceleme. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(47).
- Elazığ Şehir Müzesi Arşivi. (t.y.). Elâzığ/Harput Annie Tracy Riggs Memorial Hastanesi [Fotoğraf]. Elazığ Şehir Müzesi Koleksiyonu, Elazığ.
- Foucault, M. (2005). Özne ve iktidar (İ. Ergüden & O. Akinhay, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2018). Kliniğin Doğuşu (Ş. Ünsaldı, Çev.). Epos Yayınları.
- Foucault, M. (2019). Hapishanenin Doğuşu (M. A. Kılıçbay, Çev.). İmge Kitabevi Yayınları.

- Foucault, M. (2020). Deliliğin Tarihi (M. A. Kılıçbay, Çev.). İmge Kitabevi Yayınları.
- Foucault, M. (2021). Cinselliğin Tarihi (H. U. Tanrıöver, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2024). Biyopolitikanın Doğuşu College De France Dersleri (1978-1979) (A. Tayla, Çev.). İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Goffman, E. (2015). Tımarhaneler (E. Arıcan, Çev.). Heretik Yayıncılık.
- Göver, İ. H. (2023). Talas Amerikan Koleji Özelinde Misyoner Okullarına Sosyolojik Bir Bakış. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 26(2), Article 2. <https://doi.org/10.18490/sosars.1382509>
- Günergun, F. (2010). Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin 1870'li Yılların Başındaki Do ğa Tarihi Koleksiyonu. *Osmanlı Bilimi Arastirmalari (Studies in Ottoman Science)*, 11(1).
- Jr, J. S. N. (1991). Bound To Lead: The Changing Nature Of American Power (Revised ed. edition). Basic Books.
- Kılıç, R. (2024). Erken Modern Osmanlı'da Deliler ve Delilik. İletişim Yayınları.
- Masic, I. (2012). Thousand-year anniversary of the historical book: "Kitab al-Qanun fit-Tibb"- The Canon of Medicine, written by Abdullah ibn Sina. *Journal of Research in Medical Sciences : The Official Journal of Isfahan University of Medical Sciences*, 17(11), 993-1000.
- Soylu, H. (1967, Temmuz). Türkiye'de Akıl Hastaneleri. *Ağın Fikir ve Sanat Dergisi*, 7, 13.
- Taşkın, F. (2017). Diyarbakır'da Bir Misyoner Hastanesi: Diyarbakır Amerikan Hastanesi (1908-1915). *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 3(3), Article 3. <https://doi.org/10.21551/jhf.350134>
- Taşkın, F. (2017). Amerikan Board Misyonerlerinin Türkiye'deki Sağlık Faaliyetleri (1833-1923). *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 6(2), Article 2.
- Yin, R. K. (2017). Durum Çalışması Araştırması Uygulamaları (İ. Günbayı, Çev.). Nobel Akademik Yayıncılık.
- SALT Araştırma. (t.y.). Elazığ Beşkardeşler Binası [Fotoğraf]. SALT Araştırma, Fotoğraf ve Kartpostal Arşivi. <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/195650>.

SİYASAL KAMPANYA METİNLERİNDE RADİKAL DEMOKRATİK YURTTAŞLIK: SEÇİM İTTİFAKLARINDA LGBTIQ+ SÖYLEMLERİNİN AGONİSTİK DEMOKRASİ BAĞLAMINDAKİ ANALİZİ¹

İsmail Uğur Aksoy²

Öz

Demokratik kurumlar mevcudiyetini korumasına karşın Batı’da demokrasinin gerilediği iddiaları politika bilimde süregelen tartışmalara konu olmaktadır. Türkiye’de de AK Parti’nin neoliberal muhafazakâr otoriter oluşumunun hem otoriter siyasa üretimleriyle hem popülist retoriğiyle demokrasiyi gerilediği ve LGBTIQ+ kamuları nezdinde dışlayıcı bir yurttaşlık anlayışını ürettiği çalışmada iddia edilmiştir. Çalışmanın teorik altyapısını oluşturan agonistik demokrasinin savladığı radikal demokratik yurttaşlığın, AK Parti’nin karşısında konumlanan seçim ittifaklarının 2023 seçimlerinde yayımladıkları siyasal kampanya metinlerindeki mevcudiyetini irdelemek çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Türkiye’de 1990’lardan itibaren temayüz eden LGBTIQ+ hareketine yönelik seçim ittifaklarının kampanya metinlerindeki söylemi çözümlemek bu çalışmanın önemini imlemektedir. Metodolojik düzlemde Fairclough’un üç boyutlu eleştirel söylem modeliyle Millet İttifakı, Emek ve Özgürlük İttifakı ve Sosyalist Güç Birliği İttifakı’nın kampanya metinleri agonistik demokrasi bağlamında incelenmiş, Millet İttifakı’yla Sosyalist Güç Birliği İttifakı’nın LGBTIQ+ taleplerini görmezden geldiği saptanmıştır. Emek ve Özgürlük İttifakı’ysa kampanya metinlerinde anayasal tanınma, eşit yurttaşlık, ifade özgürlüğü ve ayrımcılıkla mücadele taleplerine değinmesi bakımından LGBTIQ+ gerçekliğini tanımış ve LGBTIQ+ nezdinde radikal demokratik yurttaşlık potansiyelinin söylem düzeyindeki üretimini gerçekleştirmiştir.

Anahtar Sözcükler: AK Parti, Demokrasinin Gerilemesi, LGBTIQ+, Radikal Demokratik Yurttaşlık, Seçim İttifakları.

¹ Bu çalışma Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler ve Tanıtım Doktora Programı kapsamında Alternatif Bir Siyasa Projesi Olarak Radikal Demokratik Yurttaşlık: 2023 Seçimlerindeki Siyasal Kampanya Metinlerinin Agonistik Demokrasi Bağlamında Çözümlemesi başlığıyla 25.04.2024 tarihinde savunulan ve oybirliğiyle başarılı bulunan doktora tezinden türetilmiştir.

² Arş. Gör. Dr., Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, iuaksoy@ankara.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-8530-8343

RADICAL DEMOCRATIC CITIZENSHIP IN POLITICAL CAMPAIGN TEXTS: ANALYSIS OF LGBTIQ+ DISCOURSES IN ELECTORAL ALLIANCES IN THE CONTEXT OF AGONISTIC DEMOCRACY

Abstract

Despite the existence of democratic institutions, the claims that democracy is regressing in the West are the subject of ongoing debates in political science. In this study, it is argued that the neoliberal conservative authoritarian formation of the AK Party in Turkey has regressed democracy with its authoritarian policy-making and populist rhetoric, and has produced an exclusionary understanding of citizenship in the eyes of LGBTIQ+ publics. The aim of the study is to examine the presence of radical democratic citizenship, which is argued by agonistic democracy, which constitutes the theoretical infrastructure of the study, in the campaign texts published by the electoral alliances positioned against the AK Party in the 2023 elections. Analyzing the discourse in the campaign texts of electoral alliances towards the LGBTIQ+ movement, which has come to the fore in Turkey since the 1990s, implies the importance of this study. At the methodological level, Fairclough's three-dimensional critical discourse model was used to analyze the campaign texts of Millet Alliance, Labor and Freedom Alliance and Socialist Power Union Alliance in the context of agonistic democracy and it was determined that Millet Alliance and Socialist Power Union Alliance ignored LGBTIQ+ demands. The Labor and Freedom Alliance, on the other hand, recognized the LGBTIQ+ reality in terms of mentioning the demands for constitutional recognition, equal citizenship, freedom of expression and anti-discrimination in its campaign texts and realized the discursive production of the potential of radical democratic citizenship for LGBTIQ+.

Keywords: AK Party, Decline of Democracy, LGBTIQ+, Radical Democratic Citizenship, Electoral Alliances.

GİRİŞ

Demokrasinin krizi 1970'lerden beri sağ düşünce ekolünde yönetilememe, sol/Marksist entelijansiyada meşruluk bağlamında tartışılmaktadır. Günümüzde demokratik kurumlar varlığını korusa da ülkelerde gittikçe artan otoriter eğilimler ve sağ popülizmin yükselişi nedeniyle demokrasinin gerilemesinden bahsedilmektedir. Demokrasinin yaşadığı bu gerileme neoliberalizmden bağımsız incelenemez. Neoliberal ekonomi politikalarının salt siyasal katılımın azaltılması ve geniş halk tabakalarınca siyasal ve sosyal hakların kısıtlanması halinde uygulanabileceği ön kabulü, ülkelerde deneyimlenen otoriterleşmenin temel yapısal gerekçesini oluşturmaktadır (Esen ve Yavuzylmaz, 2023, s. 355). Neoliberalizmin demokrasi üzerindeki bu olumsuz etkisinden Türkiye'nin izole olduğu söylenemez. Türkiye'de AK Parti'nin temsil ettiği neoliberal muhafazakâr otoriter oluşumun Türkiye demokrasisi açısından otoriter politikaları ürettiği ve Türkiye'deki kırılğan kamulardan biri olan LGBTIQ+ nezdinde dışlayıcı ve ayrımcı sonuçlar inşa ettiği iddiası çalışmanın sorunsalını oluşturmaktadır. Çalışmanın kuramsal altyapısını agonistik demokrasi modeli ve onun önelediği radikal demokratik yurttaşlık oluşturmaktadır. AK Parti'nin karşısında konumlanan seçim ittifaklarının -Millet İttifakı, Emek ve Özgürlük İttifakı ve Sosyalist Güç Birliği İttifakı- 2023 genel seçimleri sürecinde yayımladığı siyasal kampanya metinlerinde LGBTIQ+ bireyleri üzerinden radikal demokratik yurttaşlık potansiyelini incelemek çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Bu üç ittifakın kampanya metinlerindeki LGBTIQ+ söyleminin radikal demokratik yurttaşlığı üretme gizilgücünü irdelemek çalışmanın araştırma sorusunu meydana getirmektedir. Agonistik demokrasi modeli yeni bir sol kanaat hegemonya projesiyle olumsal kamuların farklılaşan istemlerine yanıt vermeye çalışan sol bir popülizmi temsil etmektedir. Dolayısıyla Türkiye'de aşırı milliyetçi partilerden kurulan ATA İttifakı'nın siyasi konumlanması çalışmanın teorik çerçevesine uymadığı için çalışmanın kapsam ve sınırlılığı gereği örnekleme eklenmemiştir. Metodolojik olarak ittifakların kampanya metinleri agonistik demokrasi bağlamında üç boyutlu eleştirel söylem modeliyle incelenmiştir. AK Parti'nin LGBTIQ+ yönelik dışlayıcı yurttaşlık anlayışı karşısında ittifakların kampanya metinlerindeki LGBTIQ+ söylemlerini 2023 seçimleri bağlamında irdelemek çalışmanın özgün değerini oluşturmaktadır.

1. AGONİSTİK DEMOKRASİDE RADİKAL DEMOKRATİK YURTTAŞLIK

Laclau ve Mouffe'un radikal demokrasi' projesi, sol için yeni bir sosyalist strateji olarak sunulmakta ve post-Marksist manifesto niteliği taşımaktadır (Çelik, 1997, s. 50). Neoliberal hegemonyanın krizde olduğu bir süreçte, demokrasiyi radikalleştirmek için alternatif bir hegemonyanın üretilmesi gerektiğini belirten Mouffe (2019, s. 124-125), günümüzde bunu olası hale getirecek bir agonistik modele ihtiyaç olduğunu ve çeşitli savaşımaların belli bir noktada bir araya gelmelerinin gerektiğini açıklamaktadır. Toplumsal gruplar arasındaki ihtilafların geçmişte kaldığı, diyalogla mutabakatın sağlandığı yönündeki görüşlere karşı çıkan Mouffe (2018, s. 7-8), demokrasiye ilişkin böyle bir anlayışın 'demokrasinin demokratikleşmesi'ne katkıda bulunmaktan ziyade demokratik kurumların karşılaştığı birçok meselenin temel kaynağı olduğunu belirtmektedir. Antagonizmanın ortadan kaldırıldığı ve ussal bir uzlaşının gerçekleştiği bir kamusal alanı varsaymak, çatışmaların siyasal alandaki merkezi rolünü ve kolektif kimliklerin üretimi bakımından taşıdığı ehemmiyeti yadsımak manasına gelmektedir (Mouffe, 1999, s. 745). Dolayısıyla 'hasım' demokratik siyaset için önemlidir, husumet modeliyse demokrasinin kurucu unsurudur (Mouffe, 2018, s. 29). Çatışmalarına rasyonel bir sonuç bulamayacaklarının ayırımında olan hasımlar, çatışmaları düzenleyecek birtakım kuralları tanımakta ve hasımlar arasındaki bu kurallar, çatışmalı mutabakat olarak tanımlanmaktadır (Mouffe, 2017, s. 158). Agonistik demokrasiyi diğer demokrasi modellerinden farklılaştıran niteliğinin çatışmanın tanınması ve meşrulaştırılması olduğu belirtilerek siyasetin kurucu bir ölçütü olan *biz-onlar* ayırımının, çoğulculuğun tanınmasına imkân sağlayacak biçimde nasıl üretilmesi gerektiği tartışmaya açılmaktadır (Mouffe, 2017, s. 27). Agonistik demokrasinin görevi de demokratik devrimi derinleştirmek için anti-ırkçılığın, anti-cinsiyetçiliğin ve anti-kapitalizmin eklemlenmesine olanak tanıyacak yeni özne pozisyonlarını üretmektir (Mouffe, 2010, s. 37).

Agonistik demokrasinin özünü çatışma ve karşı çıkmanın tanınması ve meşrulaştırılması oluşturmaktadır (Mouffe, 1999, s. 756). Bu demokrasi kavrayışına göre liberal demokrasi kuramının temel aksını meydana getiren antagonizmasız çoğulculuk görüşü salt bir 'yanılsama' üretmez, evrensel bir mutabakat düşüncesiyle toplumda şiddetin farklı türlerinin ayırımına varılamamasına sebebiyet verebilir (Gençoğlu, 2023, s. 150). Oysaki demokratik siyasetin temel amacı 'agonistik çoğulculuk' üzerinden düşünüldüğünde, "onlar" artık yok edilmesi gereken düşmanlar değil, fikirleriyle mücadele edilmesi gereken; fakat o fikirleri anlatma hakkı meşru görülen hasımlar olarak betimlenmektedir (Mouffe, 2009, s. 111). Agonistik demokrasi hem mevcut demokratik kurumların hem liberal düşünceye has olan eşitlik ve özgürlük ilkelerinin radikalleştirilmesini (Demir, 2014, s. 170) daha da mühimi eşitlik ve özgürlük prensiplerinin her daim gerilim içinde var olduğunu işaret etmektedir (Mouffe, 2019, s. 55). Agonistik demokrasinin eşitlik ve özgürlük ilkeleriyle mevcut bu ilişkisi, politikanın

odağına uzlaşmayı değil, uzlaşmazlığı; sabit ve değişmez sistemleri değil, kendini sürekli yenilenmek zorunda hisseden düzenleri yerleştirmeyi mecburi kılmaktadır (Damar, 2023, s. 113). Agonistik plüralizm bakımından hasımların cepheleşmesi demokrasiye tehdit değil, liberal demokrasinin varlığının şartını oluşturmaktadır (Mouffe, 2009, s. 112-113). Agonistik plüralizm, yurttaşlığı da yeniden anlamlandırmayı gerekli kılmaktadır.

Radikal demokratik yurttaşlığın demokrasiye önemli bir katkı sağlayacağını belirten Mouffe (2010, s. 20-21) radikal demokratik yurttaşlığın politik topluluğun tüm üyelerine uygulanabilir özcü bir anlayışı kapsamadığını; aksine muhtelif demokratik savaşım aralarında ortak bir politik kimliğin üretimine olanak tanıyan bir özdeşleşme biçimi olduğunu ifade etmektedir. Radikal demokratik yurttaşlar olarak politik kimliklerin üretimi, diğer tahakküm formlarına karşı kadınların, emekçilerin, siyahların, LGBTIQ+ ve ekolojistlerin daha kapsayıcı bir ifadeyle farklı politik kimliklerin içinde var olan demokratik istemler arasındaki müşterek bir özdeşleşme formuna bağlıdır (Mouffe, 1992, s. 31). Yurttaşlığa ilişkin yapılması gereken bireyin özgür ve eşit doğduğunu savunan ve yurttaşlığı hukuki bir statüye hapseden liberalizmle yurttaşlığı salt politik bir topluluğa katılma olarak addeden toplulukçu geleneği “radikal ve çoğulcu demokrasi projesi”ne uygun şekilde yeniden yorumlamaktır (Mouffe, 2010, s. 96). Radikal demokratik projenin yurttaşlık kavrayışı; eşitlik ve özgürlüğü kısıtlayan farklı tahakküm formlarına karşı çıkmayı, çeşitli mücadeleleri eklemlmeyi ve eşdeğerlik zinciri üretmek yurttaş, demokrasinin derinleşmesine aktif katılan bir politik özneye dönüştürme manasına gelmektedir (Mouffe, 2019, s. 76). Demokrasiye agonistik yaklaşıldığında öznellik konumları, ilkin mevcut tabiiyet ilişkilerini, baskı ilişkileri şeklinde yeniden tanımlayarak var olan demokrasinin eksikliğini, eşitsizliğini veya otoriterliğini göstermelidir (Damar, 2023, s. 119). Agonistik demokrasiye yaslanan bu çalışma, Türkiye’de, AK Partili yıllarda demokrasinin yaşadığı gerilemeyi ve bu gerilemenin LGBTIQ+ bireyleri açısından dışlayıcı bir yurttaşlık pratiğini ürettiğini ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Agonistik demokrasinin Türkiye’nin demokratikleşmesiyle LGBTIQ+ bağlamında radikal demokratik yurttaşlığın söylem boyutundaki üretimi için alternatif bir siyasa üretimi sunma potansiyelini tartışmak bu çalışmanın temel motivasyon kaynağını oluşturmaktadır. Bu kapsamda ilkin AK Parti’nin demokrasiyi gerileyen politik özelliklerine bilahare LGBTIQ+ bireylerine yönelik kavrayışına değinilmiştir.

2. AK PARTİ: TÜRKİYE’DE DEMOKRASİYİ GERİLETTEN NEOLİBERAL OTORİTER ÖZNE

Ekonomik krizler ve yolsuzluk suçlamalarının arttığı 1990'ların ikinci yarısından 2000'lerin başına değin merkez sağ ve merkez sol siyasetin zemin kaybettiği bir süreçte AK Parti, 2002 genel seçimlerinin muzafferi olarak neoliberal politik ve ekonomik dönüşümün habercisi olmuştur (Öztan, 2018, s. 115). AK Parti'nin çoğunlukçu politikaları haiz otoriter neoliberal siyaseti, toplumsal hayatın çoğu alanında devlet kontrolünü artırmış, hak ve özgürlüklere dair kapsamlı kısıtlamalar getirmiştir (Tansel, 2018, s. 208). AK Parti'nin neoliberal muhafazakâr popülizminin; demokrasi, milli irade, seçmen çoğunluğu, Erdoğan'ın iradesine yaslandığı dikkate alındığında bu eşdeğerlik zincirinin ürettiği siyaset pratiğine göre AK Parti, Erdoğan ve destekçilerine ait olmayan bütün sesler milli iradenin bir unsuru olamaz ve demokratik bir muhakemeye layık görülemez (Akça, 2018, s. 60). Çoğulculuğun reddi ve muhalefetin düşmanlaştırılması üzerinden üretilen bu siyaset anlayışının (Yılmaz, 2022, s. 51), Türkiye'de demokrasinin gerilemesine ve radikal demokratik yurttaşlık potansiyelinin sekteye uğramasına zemin hazırladığı söylenilebilir.

Otoriterlik ve popülizme dayanan neoliberal bir yönetimin varlığıyla ilgili hem benzeri görülmemiş hem de genelleştirilebilir bir örnek olarak (Adaman ve Akbulut, 2021, s. 1), AK Parti'nin bileşenlerini muhafazakârlık, neoliberalizm, popülizm ve otoriterizm oluşturmaktadır (Yörük, 2018, s. 327). AK Parti'yi imleyen bu bileşenlere değinme ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. AK Parti'nin muhafazakâr demokrasi vurgusu; "geleneği dışlamayan bir modernlik, yereli kabul eden bir evrensellik, köktenci olmayan bir değişim vurgusu" ile imlenmektedir (Akdoğan, 2018, s. 108). AK Parti'nin, "Müslüman demokrat" kimliğini kabul etmediğine değinen Taşkın (2019, s. 101) AK Parti'nin 'Millî Görüş gömleğini çıkardık', 'İslamcı bir parti değiliz' söylemlerini tercih ettiğini ifade etmektedir. AK Parti, İslamcı bir siyasal parti olmaktan öte bireylerin veya toplulukların Müslüman kimlikleriyle hem kamusal alanda hem de politikada faaliyette bulunmasına imkân tanıyan bir iktidar olarak konumlandırılmaktadır (Yalman, 2014, s. 33). Neoliberal bir politik konumlanışı olan AK Parti, sosyal ilişkilerin bütünü üzerinde sermayenin tahakkümünü yerleşik kılan neoliberal pratikleri ve yasaları hızla yürürlüğe geçirmiştir, büyük ölçekli ve karlı devlet şirketlerini özelleştirmiş, yeni çalışma ve sosyal güvenlik kanunlarını uygulamış ve ekonomi yönetiminin siyaset dışlaştırılmasına dair finansal düzenlemeleri uygulamıştır (Bedirhanoglu, 2021, s. 199). Yazında AK Parti'nin ekonomi politikaları neoliberal değil, ekonomi üzerinde siyasi tahakkümün fazla olduğu, hükümetle sermaye arasındaki ilişkilerin resmi kurallar ve hukuk normlarından öte gayri resmi normlar üzerinden yürütüldüğü patrimonyal kapitalizm şeklinde de tanımlanmaktadır (Esen vd., 2023, s. 49; Gümüşçü, 2021). AK Parti'nin "faiz sebep enflasyon netice" ve "Türkiye ekonomi modeli" ismiyle düşük faiz politikası üzerinden serbest piyasa dinamiklerine müdahale ettiği de belirtilmektedir (Tekgüç ve Yağcı, 2024, s. 15). Türkiye'de patrimonyal kapitalizmle otoriterleşmenin eşzamanlı bir biçimde gelişmesinin tesadüfi olmadığına değinilerek AK Parti'nin

patrimonyal kapitalizm stratejileri; vergi indirimleri, kamu bankalarından ucuz kredi temini, özelleştirme ve ihale dağıtımı gibi yöntemlerle açıklanmış ve kazançlı çıkmak isteyen yatırımcıların bu metotlarla AK Parti'ye daha bağımlı geldikleri belirtilmiştir (Esen vd., 2023, s. 51-53). AK Parti'nin bu birikim ve bölüşüm düzeninin otoriter patronaj ve otoriter klientalizm kültürünü inşa ettiği ve belirli grupların orantısız zenginleştiği, orta sınıflarınsa çok hızlı bir biçimde yoksullaştığı vurgulanmaktadır (Açıkel, 2023, s. 21).

Neoliberal bu yoksullaşma sürecinin farklı alanlarda ürettiği ayrımcı politikalardan LGBTIQ+ bireylerinin soyutlandığı söylenemez. Türkiye'de LGBTIQ+ bireylerine dair ayrımcılığı suç sayan ve eşitliği teşvik eden bir kanun veya mevzuatın yokluğu çalışma hayatı, emtia ve hizmetlere erişim, eğitim, sağlık, seyahat ve ikamet özgürlüğü gibi temel insan haklarına erişimde bu bireyleri kanunen korumasız kılmaktadır (KAOS GL Dergisi, 2023, s. 23). Dolayısıyla AK Parti'nin neoliberal otoriter politikası karşısında farklı toplumsal grupların demokratik ve kültürel istemleri yeterince temsil edilmemektedir. Zira AK Parti'nin neoliberal popülist hegemonya projesi demokratik değil, otoriterdir (Akça vd., 2018, s. 10). AK Parti'nin bu otoriter politikasını anlamak adına 15 Temmuz 2016'daki başarısız darbe girişimi, akabinde ilan edilen OHAL süreci ve sonrasındaki milliyetçi otoriter popülist söylemlere değinmek gerekmektedir. 15 Temmuz sonrası AK Parti'nin siyaset alanının bütün imkânlarından istifade ederek Türkiye'nin OHAL tarihinde yeni bir otoriter dönemi başlattığına değinen Yılmaz'a (2018, s. 16) göre OHAL ile muhalefet baskılanmış, merkeziyetçi bir yönetim modeli oluşturmaya yönelik idari ve hukuki tanzimler uygulanmıştır. Darbe girişimi sonrası toplumsal muhalefetin kısıtlanması, yeni hükümet modeliyle yürütme erkinin muazzam bir güce erişmesi, kanun hükmünde kararnamelerin yasama organını bypass etmesi ve yeni hükümet modeliyle kuvvetler ayrılığının ortadan kalkması AK Parti iktidarında demokrasinin gerilediğinin müşahhas örneklerini içermektedir. AK Parti'nin 15 Temmuz sonrası bu yeni tarz siyaseti, özellikle otoriter popülist söylemlerle toplumda biz ve onlar karşıtlığını güçlü bir biçimde göstermiştir. AK Parti'nin bu otoriter popülizmi siyasi, sosyal ve bireysel düzlemdeki tenkitleri meşru görmemekte; aksine bu eleştiriler ya terörizmle ya da milli iradeye saldırıyla açıklanmaktadır (Akça, 2018, s. 66). Bu bağlamda Türkiye'de LGBTIQ+ bireylerinin saldırı altında olduğunu vurgulayan Muedini (2020, s. 131), AK Parti'nin, LGBTIQ+ haklarını desteklemediğini düşündürten birçok söylem geliştirdiğini belirtmiş ve eşcinselliğin, AK Parti'nin değerlerine karşıt olarak konumlandırıldığını belirtmiştir.

AK Parti'nin söylem dünyasında, millet ve AK Parti arasında bir mesafe veya salt teknik anlamda bir temsil ilişkisi olmadığı, AK Parti'yle milletin bütünleştiği, AK Parti'nin siyasi bedeninin, millet ve

devletle üretilen bağın kendisi olarak sunulduğu belirtilmektedir (Türk, 2024, s. 69). AK Parti iktidarında izleri görülen muhafazakâr popülist retorikle otoriter neoliberal politikalar, Türkiye’deki LGBTIQ+ grupları açısından radikal demokratik yurttaşlığın inşasını sekteye uğratmaktadır. AK Parti’nin, LGBTIQ+ bireylerine ilişkin ayrımcı, dışlayıcı, yok sayan, trans mevcudiyetleri hastalık, suç ya da günah olarak imleyen söylemleri LGBTIQ+ bireylerinin gündelik hayatını da zorlaştırmaktadır (Akduran, 2021, s. 34). Bu anlatıyı tarihsel ve toplumsal bir yaklaşımla desteklemek için AK Parti’nin LGBTIQ+ kavrayışına daha yakından bakmak gerekmektedir.

2.1. AK Parti’nin LGBTIQ+ Politikası

AK Parti’nin *Türkiye Yüzyılı* (2023) seçim beyannamesinde “LGBT”, “LGBTIQ+”, “eşcinsellik”, “homoseksüellik” ve “gey hakları” gibi cinsel yönelim ve cinsiyet kimliği temelli grupları tanımlamak için yeğlenen anahtar kelimelerle arama yapılmış; ancak bu ifadeleri içeren herhangi bir göndermeyle karşılaşmamıştır. AK Parti’nin, beyannamesinde bu bireyleri görmezden gelmesinin bir politik tutumu meydana getirdiği söylenilebilir. AK Parti’nin cinsel yönelim ve cinsiyet kimliği olan gruplara ilişkin anlayışını yorumlamak için parti kurmaylarının konuyla bağlantılı farklı zamanlarda gerçekleştirdikleri konuşmalara değinmek gerekmektedir. Örneğin eski Kadın ve Aileden Sorumlu Devlet Bakanı Selma Aliye Kavaf’ın “eşcinselliğin biyolojik bir bozukluk, bir hastalık olduğuna inanıyorum” beyanatı ve eşcinsel bireyleri hasta olarak tanımlaması ve tedavi edilmeleri gerektiğini ifade etmesi AK Parti’nin bakış açısını kavramak bakımından önemlidir (CNN Türk, 2010). Kavaf’ın nefret söylemi içeren açıklamalarına rağmen 2011’deki yeni anayasa yazım sürecinde LGBTIQ+ bireyleri demokratik talepleriyle ön plana çıkmıştır. “LGBTİ Hakları Hareketi”, yeni anayasa yazma girişimini demokratik, eşitlikçi ve özgürlükçü bir Türkiye vatandaşlığının mevcudiyeti gayesiyle bir fırsat olarak görmüş, bu hareketin içinde konumlanan çeşitli dernekler anayasa yazımına katkı sunacak çalışmalar yürütmüştür (Yılmaz, 2014, s. 177). Bu anayasa yazımında LGBTIQ+ bireylerinin demokratik istemlerini duyuran KAOS GL Derneği, yeni anayasanın “eşitlik” ilkesine “cinsel yönelim” ve “cinsiyet kimliği” ibarelerinin de yer alarak LGBT gerçekliğinin tanınması yönünde TBMM’ye “10. Maddeye Ek, LGBT Realitesi Tanınsın” metni iletmıştır (KAOS GL Derneği, 2011). Ancak 2012’de Anayasa Uzlaşma Komisyonu Üyesi ve dönemin AK Parti Milletvekili Mehmet Ali Şahin anayasanın temel hak ve özgürlükler bölümündeki eşitlik maddesine LGBTIQ+ bireyleri imleyen cinsel yönelim ve cinsiyet kimliği ibarelerinin eklenemeyeceğini belirtmiş ve AK Parti bu isteme olumlu yanıt vermemiştir (Yılmaz, 2020, s. 318).

Günümüzde de AK Parti tarafından kamuoyunda ve medyada sıklıkla gündeme getirildiği üzere sivil bir anayasa yazım sürecinin gerekliliğine işaret edilmektedir. Anayasa değişikliği, AK Parti’yle LGBTIQ+ hareketinin agonistik biçimde karşı karşıya gelmesine zemin hazırlamıştır. AK Parti’nin “ailenin korunması” üzerinden aile kavramına ilişkin keyfi ve nefret orijinli tanımlamalar yaptığı belirtilerek

siyasal iktidarın yeni anayasa önerisinin, aileyi korumaktan öte LGBTIQ+ bireylerinin temel hak ve özgürlüklerini sınırlayacağı öne sürülmüştür (KAOS GL Dergisi, 2023, s. 54). Anayasa değişikliği teklifinde, LGBTIQ+ bireylerinin “sapkın” olarak tanımlandığı ve bu tanımlamada ailenin korunmasının öne çıkartıldığına değinilerek bu anlatım biçiminin anayasaya eklenmesi halinde LGBTIQ+ bireylerinin eğitim, barınma ve istihdam haklarından yararlanamaması, örgütlenememesi ve hür bir biçimde kendini ifade edememesi tehlikesine değinilmektedir (Demir, 2023, s. 56). Türkiye’de, LGBTIQ+ bireylerini koruyan anayasal hükümlerin olmaması bu bireylerin taleplerinden birinin anayasal tanınma olduğunu göstermektedir; çünkü LGBTIQ+ bireylerin uğradığı ayrımcılık, cinsiyetçilik, nefret söylemi ve nefret suçlarının nüvesinde yasal noksanlıklar yer almaktadır. Anayasada cinsel azınlıkları koruyacak açık bir dilin yoksunluğuna ve LGBTIQ+ bireylerini korumayacak biçimde yorumlanabilecek yasalara gönderme yapan Muedini (2020, s. 131), LGBTIQ+ bireylerine yönelik polis tavrı ve toplumun cinsel azınlıklara ilişkin algıları dikkate alındığında, Türkiye’deki koşulların, cinsel azınlıklar için oldukça kötü olduğunu vurgulamıştır. Bu duruma tarihsel süreç üzerinden bakıldığında 2013’teki Gezi Parkı olaylarından sonra Türkiye’de LGBTIQ+ hareketinin görünürlüğü artmış ve AK Parti’nin popülizminden dolayı LGBTIQ+ bireyleri farklı sınıf ve kimliklerle birlikte hareket etmeye çalışmıştır (Birdal, 2015, s. 128).

Gezi olaylarına katılan LGBTIQ+ bireyler, aynı zamanda 2013 ve 2014’teki onur yürüyüşlerine yoğun bir katılım göstermiş; ancak Türkiye’de 2015 yılı, LGBTIQ+ hak savunucuları açısından bir kırılma anı yaratmış, İstanbul Valiliği, “Ramazan ayı gerekçe gösterilerek” onur yürüyüşüne izin vermemiştir (BBC Türkçe, 2021). KAOS GL Derneği, 2015’ten beri İstanbul’daki onur yürüyüşü etkinliklerinin her sene yasaklandığına, yürüyüş için bir araya gelen vatandaşlara polisin müdahale ettiğine ve gözaltı yapıldığına web sitesinde yer vermiştir (KAOS GL Derneği, 2022). 2015’te dönemin AK Parti Eski Milletvekili Yalçın Akdoğan, TBMM’nin açılışının 95. yıl dönümü resepsiyonunda Halkların Demokratik Partisi’ni (HDP) eleştirmek amacıyla “İşte gördük beyannameyi. Lezbiyen, gey bilmem ne geçiyor. Türkiye gerçekliğinden bu kadar uzaklar” ifadesiyle (Bianet, 2015), iktidar partisinin hem LGBTIQ+ var oluşları reddettiği hem LGBTIQ+ tanıyan siyasal partileri tenkit ettiğini göstermektedir. Türkiye’de özellikle son zamanlarda LGBTIQ+ yönelik devam eden ayrımcılık, nefret söylemi ve onur yürüyüşlerine getirilen yasaklara değinilerek LGBTIQ+ bireylerini hedef gösteren konuşmaların daha önce görülmemiş boyutlara vardığı vurgulanmıştır (Molu, 2021, s. 52). Örneğin Erdoğan’ın 2023 seçimleri öncesi muhalefeti, bu gruplar üzerinden hedef alan politik konuşmaları vardır. Denizli’de seçmenlere seslenen Erdoğan, “CHP LGBT’lileri besleyebilir. CHP terör örgütünün parlamentodaki uzantısı HDP ile birlikte bunlar LGBT’cidir” ifadesiyle “Bunlardan LGBT’ye aykırı bir söz duydunuz mu? İyi Parti’den bir söz duydunuz mu?” sözleri bu manada dikkat uyandırmaktadır (Sözcü, 2023). Benzer şekilde 14 Mayıs Seçimleri öncesi İzmir’de, Büyük İzmir Mitingi kapsamında Gündoğdu Meydanı’nda vatandaşlara

seslenen Erdoğan'ın "Bu milletin aile kurumu sağlamdır. Bu milletten LGBT'ci çıkmaz" ifadesi önem oluşturmaktadır (BBC Türkçe, 2023). Yukarıdaki söylemlerle toplumsal pratik arasındaki ilişkiye bakıldığında Türkiye'de egemen siyasal düşüncelerden biri olan muhafazakârlığın LGBTIQ+ bireylerine dair seçim kampanyalarında üretilen söylemi etkilediği söylenilebilir. AK Parti'nin muhafazakâr bir gelenekten gelmesi ve *Türkiye Yüzyılı*'nda ailenin, toplumun çekirdeği metaforu üzerinden serimlenmesi siyasal iktidarın, LGBTIQ+ bireylerine olumlu yaklaşmasına izin vermemektedir. AK Parti'nin aile hassasiyetinin dayandığı akıl, aile kurumuna ilişkin risklerin çeşitli olması üzerinden şekillenmekte ve bu risklerin somut formunu AK Parti'nin diline pelesenk olan haliyle "LGBT'cilik" oluşturmaktadır (Türk, 2024, s. 91).

AK Parti'yle LGBTIQ+ bireyleri arasındaki agonistik cepheleşme toplumsal cinsiyet eşitliği üzerinden de gerçekleşmiştir. Birleşmiş Milletlerin (BM) dokuz temel insan hakları sözleşmesinden biri olan *Kadına Karşı Her Türü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi*'nin (CEDAW) 13 Haziran 2022'de Cenevre'deki 82. Oturumunda, Türkiye'deki LGBTIQ+ bireylerini temsil eden dernekler söz almış, LGBTIQ+ bireylerinin toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılık ihlallerine maruz kaldığını vurgulamışlardır (KAOS GL Dergisi, 2022, s. 4). Aynı oturumda LGBTIQ+ dernekleri, AK Parti tarafından üretildiği belirtilen nefret söylemi sonucunda, yoğun biçimde bu bireylere dair ayrımcılık ve nefret suçlarının gerçekleştiğini belirtmiştir (KAOS GL Dergisi, 2022, s. 4). AK Parti'yle LGBTIQ+ bireyleri arasındaki politik kutuplaşma tarihsel süreç içinde İstanbul Sözleşmesi bağlamındaki siyasa üretimlerine de sirayet etmiştir. İstanbul Sözleşmesi'nin 4. Maddesinin 3. Fıkrasında bu sözleşmeye imza atan devletlere mağdurların haklarını koruma gayesiyle alınacak tedbirlerde "cinsiyet", "toplumsal cinsiyet" "cinsel yönelim" ve "toplumsal cinsiyet kimliği" vb. statüler gereğince, herhangi bir ayrımcılık uygulanmayacağını garanti edecektir vurgusu yer almaktadır (İstanbul Sözleşmesi, 2011, s. 6). Köksal'a (2021, s. 47) göre bu vurgu devletlere sözleşme hükümlerini yürütürken ayrımcılık yapmaktan kaçınmalarını şart koştuğu gibi taraf devletlere ayrımcılığı kınama çağrısı da yapmaktadır. Dolayısıyla İstanbul Sözleşmesi'nin toplumsal cinsiyet eşitliğini önemsemesi ve kadına yönelik şiddeti önleme maksadına ek olarak farklı ayrımcılık türleriyle mücadele etme gibi bir özelliği de bulunmaktadır. Türkiye'nin İstanbul Sözleşmesi'nden çıkması anayasal anlamda teminat altında olmayan cinsel yönelim ve cinsiyet kimliğine sahip yurttaşlar nezdinde hâlihazırda var olan ayrımcılık ve nefret söylemini derinleştirme gizilgücünü de üretmiştir. Yani sözleşmedeki "toplumsal cinsiyet" ve "cinsiyet kimliği" gibi anlatım biçimlerini içeren ve LGBTIQ+ bireylerine koruyucu bir alan sağlayan İstanbul Sözleşmesi'nden çekilme kararı, LGBTIQ+ hakları açısından bir gerileme anlamına gelmektedir (Güzel, 2023, s. 31). Özetle LGBTIQ+ bireylerinin anayasal temelde eşit yurttaşlık seviyesinde tanınma istemiyle ifade ve düşünce özgürlüğü bağlamında gerçekleştirmek istedikleri onur yürüyüşlerine izin verilmemesi AK Parti'nin, LGBTIQ+ bireylerinin siyasal, sosyal ve hukuki ortamlarda var olma mücadelesine

demokrasi çerçevesinde bakmadığını göstermektedir. AK Parti'nin, LGBTIQ+ bireylerine yönelik tutumunun dışlayıcı olduğu ve radikal demokratik yurttaşlık kavrayışına aykırılık oluşturduğu söylenilebilir.

3. TÜRKİYE'DE LGBTIQ+ BİREYLERİ: SORUNLAR VE TALEPLER

Cinsiyet kimliği ve cinsel yönelime yönelik önyargıların varlığı gerek yasal gerekse toplumsal düzlemde LGBTIQ+ bireylerine karşı birçok farklı formda ayrımcılık ve eşitsizlikle sonuçlanmıştır (Engin, 2015, s. 840). Türkiye'de cinsiyet kimliği ve cinsel yönelime yönelik bu toplumsal tasavvurda süreç içinde birtakım dönüşümler olsa da önemli bir gelişme sağlanamadığı, eşcinselliği yasaklayan yasalar olmamasına ve eşcinsellik suç sayılmamasına karşın medeni kanunda 'cinsel yönelim' ifadesinin bulunmadığı, siyasal iktidarların cinsiyet kimliği ve cinsel yönelimi kamusal alanda ihmal ettiği ve ötekileştirdiği görülmektedir (Erdoğan ve Köten, 2014, s. 101). Yani kanunlar ve kanunu tatbik edecek kurumlar, yaygın bir şekilde gözlemlenen homofobi ve transfobi aracılığıyla şiddetli bir biçimde hedef alınan LGBTIQ+ bireylerine koruma sunmamaktadır (Kabasakal Arar ve Nunez, 2017, s. 3). LGBTIQ+ hedef alan nefret söylemlerinin günümüzde gittikçe yaygınlaştığı, bu bireylerin ifade özgürlüğünün, toplanma ve örgütlenme hürriyetinin ihlal edildiği, nefret söylemlerinin cezasız kalması nedeniyle ayrımcılık ve suç işleme güdüsünün arttığı ve LGBTIQ+ hareketini temsil eden ifade araçlarının 2021 yılından itibaren idari sınırlamalara tabi tutulduğu belirtilmektedir (Güzel, 2023, s. 30). Son dönemlerde Türkiye'de yükselen LGBTIQ+ karşıtı propagandalar, Büyük Aile Yürüyüşü ve yayımlanan LGBTIQ+ karşıtı kamu spotları, toplumun bu bireylere dair nefret söylemlerini, algısal tahayyüllerdeki ayrımcılık ve önyargıyı yükseltmekte, LGBTIQ+ bireylerine dair mitleri ve dezenformasyonları yaygınlaştırmaktadır (Gölet, 2024, s. 24). Toplumun genelinde ve siyasal iktidarlarda dışavurumu gerçekleşen LGBTIQ+ karşıtlığı konvansiyonel medya ve sosyal medyada da yankı bulmuştur. KAOS GL Derneği tarafından yürütülen Medya İzleme Çalışmasının raporuna göre LGBTIQ+ yönelik haber ve içerik üretiminin nicel anlamda arttığı; ancak bu bireylerin olumsuz bir biçimde temsil edildiği, haberlerde nefret söylemi ve ayrımcılık içeren bir dilsel pratiğin yeğlendiği belirtilmiştir (Tar, 2023). *LGBTİ+'lara Dijital Şiddet Araştırması, Bir Anda* (2023) raporuna göre her on LGBTIQ+ bireyinden dokuzu dijital şiddete uğramakta, haber ve küfürle başlayan bu şiddet bilahare tehdit, taciz ve nefret kampanyalarına dönüşmekte ve sadece dijital ortamda kalmayıp fiziksel ve yargısal şiddete de zemin hazırlamaktadır (KAOS GL Dergisi, 2023, s. 25).

LGBTIQ+ bireylerine yönelik nefret söylemlerinin seçim kampanyalarında da tezahür ettiği bilinmektedir. ÜniKuir Derneği'nin 14 ve 28 Mayıs seçimlerine yönelik hazırladığı raporda Cumhur İttifakı'na dahil olan partilerin LGBTIQ+ bireylerini düşmanlaştırma, hedef gösterme, manipülasyon

metotlarıyla nefret söylemini tercih ettiği ve bu nefret söyleminin Cumhur İttifakı'nın politik kampanyasının odağı haline geldiği iddia edilmektedir (Şeren, 2024, s. 35). LGBTIQ+ bireylerine yönelik ayrımcılık, nefret söylemi ve ötekileştirme politikaları salt siyaset kurumunda, geleneksel medyada, sosyal ağlarda veya seçim kampanyalarında değil, gündelik yaşam ve yerel yönetim hizmetlerinde de kendini göstermektedir. Kamunun; katılımcı ve farklılıklara duyarlı bir hizmet anlayışından yoksun olması hasebiyle farklı toplumsal grupların belediyelerin hizmetlerinden istifade edemediği ve LGBTIQ+ bireylerinin bu ayrımcılıktan en mustarip gruplardan biri olduğu bilinmektedir (Akduran, 2021, s. 30). LGBTIQ+ bireyleri yaşadıkları toplum tarafından dışlandıklarında, saldırıya uğradıklarında, çalışma imkânları kısıtlandığında veya yoksun bırakıldıklarında yaşadıkları kenti veyahut ülkeyi terk etmek durumunda kalmaktadır (Bıçmen ve Bekiroğulları, 2014, s. 225). Tüm bu gerekçelerden ötürü LGBTIQ+ bireyleri Türkiye'de cinsiyet kimliği, cinsel yönelim ve cinsiyet ifadesi temelli ayrımcılığın ortadan kaldırılması ve LGBTIQ+ bireylerin eşit yurttaşlar olarak tanınması amacıyla mücadele etmektedir (Yılmaz, 2014, s. 169). Çoğu taban örgütleri olan LGBTIQ+ oluşumları, onları kuşatan eşitsizlik, adaletsizlik ve ayrımcılığa karşı örgütlenmiş, bilgi, değer ve siyaset üreten bütüncül bir perspektifle mücadele yürüten, ülkülerini ve istemlerini barışçıl bir formda gösteren örgütler olarak Türkiye'de demokrasi, hukuk ve insan hakları temelinde seslerini duyurmaya çalışmaktadır (Köylü, 2022, s. 32).

4. YÖNTEM

Metodolojik olarak ittifakların kampanya metinleri Norman Fairclough'un üç boyutlu eleştirel söylem modeliyle yorumlanmıştır. İttifakların kampanya metinlerindeki LGBTIQ+ söyleminin radikal demokratik yurttaşlığı üretme gizilgücünü irdelemek bu çalışmanın araştırma sorusunu oluşturmaktadır. Eleştirel söylem çalışmaları salt eşitsizlik ve egemenliğin yeniden üretiminde dilsel yönelimin, söylemin ve iletişimsel süreçlerin bir dökümünü yaptığı sürece eleştirel politik ve sosyal analizlere önemli bir katkıda bulunabilir (Özer, 2011, s. 16). Bütünleşik bir teorik modelden ziyade farklı kuramsal yaklaşımlar ve yöntemlerin bütünleştirilmiş bir formu olarak betimlenen eleştirel söylemle; toplumsal cinsiyet meseleleri, ırkçılık, politik söylemler ve kimlik konuları incelenmektedir (Durna ve Kubilay, 2010, s. 62). Eleştirel söylem çalışmaları "her biri farklı teorik modellere, araştırma metodlarına ve gündemlerine sahip muhtelif perspektifleri kapsayan problem odaklı disiplinlerarası bir araştırma hareketi" olarak da okunabilir (Şengül, 2019, s. 377). Bu çalışmada söylemi, toplumsal pratiğin bir biçimi olarak gören ve söylemsel olayla onu kuşatan toplumsal ilişkilerin diyalektiğini incelemeyi amaçlayan (Durna ve Kubilay, 2010, s. 71) Fairclough'un eleştirel söylem modeli kullanılmıştır. Fairclough'un modeli birbiriyle ilişkili üç boyuttan meydana gelmektedir, metin çözümlemesi (betimleme), süreç çözümlemesi (yorumlama) ve toplumsal çözümleme (açıklama) (Janks, 1997, s. 329). Birinci safhada olan betimlemede (*description*) bir metnin yapısal ve formel özellikleriyle ilgilenilmekte, ikinci

safhadaki yorumlamada (*interpretation*) metnin üretimi ve yorumlanmasıyla metnin bağlamı dikkate alınmakta, üçüncü evre olan açıklamadaysa (*explanation*) iktidar ilişkilerini çözümlemek için sosyo-kültürel pratikler dikkate alınmaktadır (Haider ve Gujjar, 2021, s. 5). Metin analizi dört ana başlık altında tanzim edilmektedir, “sözlü”, “gramer”, “uyumluluk” ve “metnin yapısı” (Fairclough, 1996, s. 75).

Metin analizinde söylemlerin dilbilimsel olarak geliştiği formel özellikler ön plana çıkmaktadır (Durna ve Kubilay, 2010, s. 72). Söylemsel pratik, metnin inşası ve yorumlanması süreçlerinin özünü nitelendirmekte (Fairclough, 1996, s. 4) söylemsel pratik boyutu, metinler ve toplumsal pratik arasındaki ilişkiyi dolaylandırmakta, böylelikle metinler, söylemsel uygulamalar üzerinden şekillenmekte ve toplumsal pratikler tarafından biçimlendirilmektedir (Durna ve Kubilay, 2010, s. 72). Toplumsal pratikte söylemsel olayların teorik ve örgütsel koşulları gibi sosyal çözümlemelere ve söylemsel pratiklerin doğasının nasıl şekillendiğine odaklanılmaktadır (Fairclough, 1996, s. 4). Fairclough’un modelinin temel amacı, söylem analizi için analitik bir çerçeve sunmaktır ve bu model metinlerin kesinlikle sosyal süreçlerden izole edilerek çözümlenemeyeceğini; sadece sair metinler ağıyla ve sosyal bağlamla ilişki içinde yorumlanabileceğini öne sürmektedir (Durna ve Kubilay, 2010, s. 74). Fairclough (2013, s. 178) eleştirel söylem modelinin, dil çalışmalarının içine sosyal analizler bakımından eleştirel geleneği eklediğini ve söylemle sair sosyal öğeler olan iktidar, ideoloji, kurumlar ve toplumsal kimlikler arasındaki ilişkileri analiz eden spesifik eleştirel sosyal araştırmalara katkı sunduğunu belirtmektedir. Fairclough’un modeli; demokratikleşme, metalaşma ve teknolojikleşme gibi hegemonik süreçleri de metnin tür ve stilleri üzerinden başarılı bir şekilde serimlemektedir (Blommaert ve Bulcaen, 2000, s. 449). Bu çalışmada, Fairclough’un modelinin yeğlenmesindeki gerekçe, kampanya metnlerinin salt metinden ibaret olmadığı, ayrıca metnin üretimini ve tüketimini kapsayan söylemsel pratikle metnin belirli bir bağlam içinde biçimlendiği toplumsal pratiğin ehemmiyetinden kaynaklanmaktadır.

5. BULGULAR

Radikal demokratik yurttaşlık bağlamında, ittifakların kampanya metnilerindeki LGBTIQ+ söyleminin bulguları çalışmanın bu kısmında agonistik demokrasi bağlamında anlamlandırılmıştır.

5.1. Millet İttifakı’nın Seçim Beyannamesine Yansı(ma)Yan LGBTIQ+ Kavrayışı

Millet İttifakı'nın seçim beyannamesini yorumlamadan önce bu ittifakın kuruluş dinamiklerine ve aktörlerine parantez açmak gerekmektedir. Millet İttifakı; ana muhalefet partisi olarak Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), İYİ Parti, Demokrat Parti (DP), Saadet Partisi (SP), Demokrasi ve Atılım Partisi (DEVA) ve Gelecek Partisi'nden (GP) oluşmaktadır.

Altı siyasal partinin bir araya gelmesiyle ortaya çıkan Millet İttifakı, bu partilerin liderlerinin seçim kampanyası döneminde düzenli aralıklarla yuvarlak masa etrafında bir araya gelmesi nedeniyle kamuoyunda ve medyada Altılı Masa olarak da tanımlanmıştır. Politik düzlemde değerlendirildiğinde Millet ittifakı içinde sosyal demokrat, merkez sağ ve Milli Görüş çizgisinde siyaset yapan partilerin var olduğu saptanmıştır. Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi modeline göre iktidar olmak için yüzde elli artı bir oya ihtiyaç duyulması ve yüzde 7'lik seçim barajının mevcudiyeti nedeniyle bahsi geçen partilerin Millet İttifakı çatısı altında bir araya geldiği söylenilebilir. Özellikle seçim barajına takılma endişesi yaşayan DP, SP, DEVA ve GP'nin 2023 seçimlerine CHP listelerinden katılması Millet İttifakı'nın seçim stratejilerinden birini teşkil etmektedir. Bu bakımdan Millet İttifakı'nda sadece CHP ve İYİ Parti kendi parti logoları ve adlarıyla seçim yarışına dâhil olmuştur. Ayrıca Millet İttifakı seçim stratejisi olarak 2018 seçimlerine nazaran 2023'te ortak cumhurbaşkanı adayı çıkarmaya karar vermiştir. Bu ittifakın cumhurbaşkanı adayı dönemin CHP lideri Kemal Kılıçdaroğlu olmuştur. Nihayetinde Millet İttifakı'nın cumhurbaşkanı adayı seçimi kazanamamış, parlamento çoğunluğu elde edilememiş, bilahare Millet İttifakı dağılmış, hatta CHP ve İYİ Parti'de genel başkan değişiklikleri yaşanmıştır. Millet İttifakı'nın LGBTIQ+ kavrayışı bu ittifakın seçim beyannamesi üzerinden üç boyutlu eleştirel söylem modeliyle yorumlanmıştır. Üç boyutlu eleştirel söylem modeliyle Millet İttifakı'nın LGBTIQ+ bireylerine yönelik kavrayışında radikal demokratik yurttaşlığın varlığı sorgulanmıştır. Millet İttifakı'nın *Ortak Politikalar Mutabakat Metni* (2023) beyannamesi örnekleme dâhil edilmiştir. Bu beyannamede LGBTIQ+ kamularını spesifik biçimde imleyen "LGBT", "LGBTIQ+", "eşcinsellik", "homoseksüellik" ve "gey hakları" gibi anahtar sözcüklerle arama yapılmış; ancak bu grupları tanımlayan herhangi bir söz öbeğiyle karşılaşılmamıştır.

Makro düzlemde *Ortak Politikalar Mutabakat Metni* beyannamesinde "cinsiyet", "nefret söylemi" ve "cinsel yönelim" kelimeleriyle arama yapılmış, "cinsiyet" sözcüğünün ilkin Önsözde "etnik köken", "din", "dil", "yerleşim yeri", "sağlık durumu" ve "sosyo-ekonomik koşullar" ile birlikte kullanıldığı ve tüm bu farklılıkların eğitimde fırsat eşitliğini gerçekleştirmede bir ayrımcılık gerekçesi olmayacağı vurgulanmıştır (Ortak Politikalar Mutabakat Metni, 2023, s. 11). Bilahare "cinsiyet" kelimesi üç kez "kadın", birer kez de "eğitim ve öğretim" ile "bütçe ve kamu harcamaları" başlıklarında kullanılmıştır. "Kadın" başlığında "cinsiyet" sözcüğü politika ve iktisat alanlarıyla ilişkilendirilmiş ve bu alanlarda cinsiyet eşitliğinin önemseneceği belirtilmiş, "eğitim ve öğretim" başlığında fırsat eşitliği

çerçevesinde, “bütçe ve kamu harcamaları”ndaysa bütçede cinsiyet hassasiyetinin gözetileceğine değinilmiştir. Söylemdeki temaya bakıldığında politikadan ekonomi ve eğitime değin geniş bir spektrumda cinsiyet farklılığının politik katılıma, eğitime, çalışma hayatına ve bütçe hazırlamaya engel oluşturmayacağına yer verilmiştir. Cinsiyet sözcüğünün kullanıldığı metin içi göndermelerdeki kapsayıcı ifadelerle karşın Millet İttifakı’nın beyannamesi, LGBTIQ+ bireylerinin anayasal tanınma, ayrımcılıkla mücadele ve eşit yurttaşlık taleplerine yönelik duyarsız bir söylemi içermektedir. Millet İttifakı’nın beyannamesinde, LGBTIQ+ bireylerin gerek ismen anılmaması gerekse bu bireylerin taleplerinin beyannamede kendine yer bulamaması toplumsal pratiğin analizini mecburi kılmaktadır. Toplumsal pratikte örgütsel şartların ve bağlamın belirleyici olduğu ileri sürülebilir. Örgütsel şartlara bakıldığında Millet İttifakı’nın politik partnerlerinin mütecanis bir yapıda olmadığı gözlenmiştir. Saadet Partisi gibi Millî Görüş geleneğini temsil eden bir partinin Millet İttifakı’nın siyasal öznelerinden biri olması LGBTIQ+ bireylerine dair söylemi etkileme potansiyelini haizdir. Saadet Partisi, muhafazakâr siyasal düşüncesiyle sivrilmiş bir parti olup LGBTIQ+ bireylerini, ailenin bütünlüğüne bir tehdit olarak konumlandırmaktadır. Saadet Partisi’nin 2023 seçimleri dönemindeki Genel Başkanı Temel Karamollaoğlu’nun politik demeçleri bu savı doğrulamaktadır. Saadet Partisi Genişletilmiş İl Divanı programında konuşan Karamollaoğlu, “İki tane erkek, iki tane kadın bir araya gelmiş biz de aileyiz diyorlar, hadi oradan nereden çıkardın bu saçmalığı” ifadeleri LGBTIQ+ yönelik partinin olumsuz bakış açısını yansıtmaktadır (Yeni Şafak, 2023). KAOS GL Medya ve İletişim Program Koordinatörü Yıldız Tar da “Söz konusu toplumsal cinsiyet eşitliği ve LGBTİ+ hakları olduğunda Altılı Masa, AK Parti ve MHP’den farklı bir yerde değil” ifadelerinde bulunmuştur (Duvar, 2023). Türkiye siyasal hayatı bağlamında değerlendirildiğinde hem sosyal hayatı hem politikayı kuşatan muhafazakârlık, Millet İttifakı’nın beyannamesinin dilini etkilemiştir.

Ayrıca Millet İttifakı’nda sol kanaat hegemonyaya görece en yakın parti olan CHP’nin de LGBTIQ+ siyaseti yetersizdir. Emrah Aslan’ın *LGBTİ+ Haklarının Serencamı, Solda Ne Var Ne Yok?* (2022) yazısında CHP’nin, LGBTIQ+ bireylerine ilişkin ilk müşahhas atılımının milletvekili beyanatlarıyla başladığı, 2014 yerel seçimlerinde LGBTİ+ kimliğiyle bilinen kişilerin belediye meclis üyesi gösterildiği, 2022’deyse CHP’nin büyük kentlere astığı billboardlarda “etnik köken, inanç, cinsel yönelim yasayla dezavantajlı olmaktan çıkarılacak” mesajlarıyla vaatler açıkladığı tespit edilmiştir. Millet İttifakı’nın beyannamesinde LGBTIQ+ haklarına ilaveten toplumsal cinsiyet eşitliği ve İstanbul Sözleşmesi de anılmamış, Ankara Gökkuşuğu Aileleri Derneğine (GALADER) göre ekonomiden siyasete değin geniş vaatlerin bulunduğu beyannamede LGBTIQ+ bireylerin eşitliği, ayrımcılık, nefret söylemi ve nefret suçlarına dair tek bir cümle yer almazken mutabakat metni aileyi öncelemiştir (KAOS GL Derneği, 2023). Toplumsal pratikte, sosyal yapı ve örgütsel şartların söyleme nüfuz ettiği dikkate alındığında Türkiye’de aile kurumu üzerinden muhafazakâr sosyal yapının iktidar tarafından egemen kılınmak istenmesi ve

muhafazakâr partilerin Millet İttifakı'ndaki varlığı, bu ittifakın beyannamesinde LGBTIQ+ bireylerini göz ardı etmesinin temel nedenlerini oluşturmaktadır. Sosyal Politika, Cinsiyet Kimliği ve Cinsel Yönelim Çalışmaları Derneğine göre 2023 seçimlerinde iktidar partisi öncülüğünde LGBTIQ+ karşıtı dilin egemen hale geldiği ve Millet İttifakı'nın LGBTIQ+ gerçekliğini kampanya metnine yansıtmaması ve lider düzeyinde politika ve söylem üretmemesinin LGBTIQ+ var oluşları açısından tehlike içerdiği vurgulanmaktadır (BBC Türkçe, 2023). Dolayısıyla toplumsal pratikte Millet İttifakı'nın 2023 seçimlerinde LGBTIQ+ bireylerine eşit yurttaşlık ve ayrımcılıkla mücadele sözü vermediği görülmektedir. Böylelikle Millet İttifakı, LGBTIQ+ bireyleri hedef alan AK Parti ve Cumhuriyet İttifakı'yla agonistik bir cepheleşme içine de girmemiştir.

5.2. LGBTIQ+ Gerçekliğini Tanıyanlar: Emek ve Özgürlük İttifakı

Emek ve Özgürlük İttifakı; HDP, Yeşiller ve Sol Gelecek Partisi (YSP), Türkiye İşçi Partisi (TİP), Emek Partisi (EMEP), Toplumsal Özgürlük Partisi (TÖP) ve Sosyalist Meclisler Federasyonundan meydana gelmektedir. HDP hakkında hâlihazırda Anayasa Mahkemesi tarafından görülen parti kapatma davası nedeniyle Kürt siyasal hareketi 2023 seçimlerine YSP çatısı altında iştirak etmiştir. Bu ittifakta YSP ve TİP seçimlere kendi logo ve parti adlarıyla girerken ittifakın diğer bileşenleri YSP listelerinden seçime dahil olmuştur. Bu ittifak cumhurbaşkanı adayı çıkarmamış, Millet İttifakı'nın adayı Kılıçdaroğlu'nu destekleme kararı almıştır. İttifakı oluşturan bu iki siyasal parti 2023 seçimlerinde mecliste temsil edilme hakkını kazanmıştır. Rekabetçi otoriter yönetimlerde muhalefet partilerinin seçim öncesinde ve seçim sırasında aktif bir biçimde işleyen ittifak kurabilmesinin önemli olduğu dikkate alındığında (Esen vd., 2024, s. 212), Türkiye'de sol popülist bir siyasal parti olarak tanımlanan TİP (Türk, 2024, s. 142; Aksoy, 2024a) ve Kürt siyasal hareketinin sol popülist mirasını devralan YSP'nin kurduğu bu seçim ittifakı Mouffeyan eğilimli yeni bir sol kanaat hegemonya projesi olarak da okunabilir. Bu ittifakın LGBTIQ+ kavrayışı YSP'nin *Buradayız Birlikte Değiştireceğiz* (2023) bildirgesiyle TİP'in *Halkın Kırmızı Çizgileri* bildirgesi aracılığıyla çözümlenmiştir. *Buradayız Birlikte Değiştireceğiz* bildirgesinde, "LGBTİ+" vurgusuyla cinsiyet kimliği ve cinsel yönelimi haiz toplumsal gruplar beş kez bahsi geçen kısaltmayla bildirgede yer almıştır. Aynı zamanda "cinsiyet", "nefret" ve "cinsel yönelim" anahtar kelimeleriyle tarama yapılmış, "cinsiyet" kelimesinin yirmi sekiz kez, "nefret" sözcüğünün yedi kez ve "cinsel yönelim" ifadesininse bir defa kullanıldığı saptanmıştır. *Buradayız Birlikte Değiştireceğiz* bildirgesinin dilsel yapı (betimleme), söylem (yorumlama) ve toplumsal pratik (açıklama) boyutlarıyla yorumlanmaya elverişli olduğu görülmektedir. Dilsel pratikte LGBTIQ+ bireylerinin isimlerinin metinde beş kez açık bir şekilde anılması YSP'nin bu bireyleri tanıdığını ve vaatlerinde onların taleplerine kayıtsız kalmadığını göstermektedir. YSP'nin halefi olan Halkların Eşitlik ve Demokrasi Partisi'nin (DEM Parti) 31 Mart 2024 yerel seçimlerinde yayımladığı *Yerel Demokrasi İle Özgür Kentlere* (2024) adlı bildirgede

LGBTİ+ adının değil, “farklı cinsel yönelim ve cinsiyet kimliklerine sahip bireyler” ifadesinin kullanılması Kürt hareketinin geriye dönük muhafazakâr bir refleksini içermektedir (Aksoy, 2024a, s. 43). Bıçimsel düzlemde LGBTIQ+ has bir ana veya alt başlık bulunmamaktadır. Fakat bu bireylerin talepleri; sağlık, ayrımcılık, istihdam ve politikaya ek olarak sosyal ve kültürel bağlamlarda bildirgede kendine yer bulmuştur. YSP, Türkiye’deki LGBTIQ+ bireylerine spesifik bir başlık açmamakla birlikte bu gruplara yönelik vaatler üretmesiyle LGBTIQ+ dilsel yapıda yeni bir özne pozisyonu olarak tanımlamıştır.

Sözcük düzeyinde “cinsiyet” kelimesi ayrımcılıkla mücadele ve toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlama açısından yirmi sekiz kez kullanılırken “nefret” sözcüğü genellikle ayrımcılık ve cinsiyetçilikle mücadele bağlamında yedi defa tercih edilmiş ve bir cümle de doğrudan LGBTIQ+ ithaf edilmiştir. Bu kapsamdaki “Toplumsal, kültürel ve siyasal alandaki LGBTİ’lara karşı uygulanan başta nefret cinayetleri olmak üzere, her türlü insan hakları ihlalini, eşitsizliği ve ayrımcılığı ortadan kaldıracacağız” vaadi, Türkiye’de nefret suçlarını ve nefret söylemlerini önlemek amacıyla yazılmıştır (Buradayız Birlikte Değiştireceğiz, 2023, s. 32). Metinde salt bir kez kullanılan “cinsel yönelim” ifadesi de “evlilik”, “giyim”, “inanç”, “din” vb. sözcüklerle birlikte kullanılmış ve bu mefhumlar aracılığıyla “makbul/makbul olmayan” temelli bir ayrımcılıkla mücadele edileceği vurgulanmıştır (Buradayız Birlikte Değiştireceğiz, 2023, s. 31). LGBTIQ+ dair mesajın muhtevasında; bu grupların sağlık harcamalarının kamu kaynaklarıyla sağlanacağı, ayrımcılık, insan hakları ihlalleri ve nefret suçuyla mücadele edileceği, iş hayatında bu kamulara yönelik ayrımcılığın ortadan kaldırılacağı ve LGBTIQ+ mecliste temsil edileceği vaatleri temayüz etmektedir. Bildirgede, LGBTIQ+ bireyleri gerek diğer kamulara referansla anlamlandırılmış gerekse de plüralist demokratik bir toplumun politik öznesi olarak konumlandırılmıştır. YSP’nin “Meclisi çoğulcu bir yapıya kavuşturacağız.” ifadesinin ardından parlamentoda LGBTIQ+ grupların temsili; kadınlar, işçiler, engelliler, çocuklar, farklı kültürler ve inançlara üye bireyler ve tüm ezilenlerle birlikte değerlendirilmiştir (Buradayız Birlikte Değiştireceğiz, 2023, s. 29). Cinsiyetçilik ve cinsel ayrımcılığa dair mücadeleler ve ekolojist savaşımın yeni bir sol kanaat hegemonya projesinde emekçilerin savaşımıyla eklemlenmesi gerektiği iddiasıyla (Laclau ve Mouffe, 2017, s. 23) birlikte düşünüldüğünde, YSP’nin LGBTIQ+ gruplarını gerek sair kamularla eklemlenme gerekse de eşdeğerlik zinciri oluşturma potansiyeliyle kavradığı söylenilebilir.

Söylemsel pratik (yorumlama) boyutunda YSP, siyasal iktidarın LGBTIQ+ meselelerini ihmal eden siyaset anlayışıyla agonistik bir cepheleşme yaşamıştır. Agonistik cepheleşmenin demokrasinin varlığının elzem bir koşulu olduğunu ve iyi işleyen bir demokrasi için demokratik politik konumların karşı karşıya gelmesi gerektiğini savlayan Mouffe’un (2019, s. 103) fikriyatı üzerinden ele alındığında AK Parti, LGBTIQ+ yok sayarken; YSP, LGBTIQ+ varlığını tanımakta ve bu grupların mecliste temsil edilmesi gerektiğini savunmaktadır. Yorumlama evresinde metnin alıcısının LGBTIQ+ olduğu

görülmektedir. LGBTIQ+ bireylerinin anayasal tanınma ve ifade özgürlüğü mücadelesi yürüttükleri dikkate alındığında bu gruplara dair her türlü ayrımcı politikayla hukukten mücadele edileceği ve parlamentoda LGBTIQ+ taleplerinin görünür kılınacağı belirtilmiştir. Oysaki 31 Mart 2024 yerel seçimlerinde DEM Parti, LGBTIQ+ bireylerin anayasal tanınma ve eşit yurttaşlık istemlerine duyarsız kalmıştır (Aksoy, 2024b). Toplumsal pratik düzeyinde bakıldığında genel ve yerel seçimlerin bağlamı değiştiği için Kürt siyasal hareketinin politik öznelerinin LGBTIQ+ kavrayışlarının farklılaştığı söylenilebilir. YSP ve AK Parti, 2023 seçimlerinde LGBTIQ+ bireyleri üzerinden iki hasım olarak meşru kanal ve mekanizmalar üzerinden agonistik bir karşı karşıya geliş yaşamıştır. 14 Mayıs seçimleri öncesi Gaziantep'te konuşan Erdoğan, Cumhur İttifakı'nın LGBTIQ+ karşıtı olduğunu açıklamış, muhalefetin "kutsal aile yapısına karşı olduğunu" belirtmiş ve "14 Mayıs LGBT'cilere, kadına şiddetin yanında olanlara ders verme günü olacaktır" ifadesinde bulunmuştur (BirGün, 2023). Erdoğan ve AK Parti'nin LGBTIQ+ yaklaşımında aile kurumuna kutsal bir rol yüklemesi, iktidarın muhafazakâr kimliğiyle ilişkilidir. Dolayısıyla YSP'nin LGBTİ+ beyannamede tanınması Türkiye'de var olan kutuplaşmanın söylemi etkilediğini göstermektedir. Bu ittifakın sair politik öznelerinden biri olan TİP'in *Halkın Kırmızı Çizgileri* (2023) bildirgesinde tıpkı YSP'de olduğu gibi cinsel yönelim ve cinsiyet kimliği temelli toplumsal kesimler LGBTIQ+ kısaltmasıyla var olmuştur. Dolayısıyla Emek ve Özgürlük İttifakı'nda YSP ve TİP'in LGBTIQ+ gerçekliğini tanıdığı gözlenmiştir. Bu bildirmede LGBTIQ+ kısaltmasının salt iki kez yer aldığı saptanmıştır. LGBTIQ+ spesifik başlık açılmamış, farklı başlıklarda bu grupların ismine yer verilmiştir. Bu kapsamda bir defa "Ayrımcılığa izin vermeyeceğiz, adaleti ve özgürlükleri savunacağız" başlığı altında bir kez de "Laiklikten asla taviz vermeyeceğiz!" başlığında, LGBTIQ+ yer aldığı görülmüştür. LGBTIQ+ imleyen "cinsiyet" ve "cinsel yönelim" ifadeleriyle bu gruplara ilişkin ayrımcılığı belirten "nefret" sözcüğüyle tarama yapılmış, "cinsiyet" kelimesi iki defa "kadın mücadelesini savunacağız" başlığı altında toplumsal cinsiyet eşitliğini inşa etme amacıyla kullanılmıştır. Şiddet ve savaş politikalarına itiraz etme iddiasıyla bir defa "nefret" kelimesinin kullanıldığı "cinsel yönelim" ifadesineyse metinde yer verilmediği belirlenmiştir.

Mesajın içeriğinde ayrımcılığa izin verilmeyeceği ve eşitlik taleplerinin karşılanacağı vaadi öne çıkmaktadır. Metnin işlevi; LGBTIQ+ bireylerin maruz kaldığı ayrımcılık ve cinsiyetçilik meselelerini çözmek ve bu grupları izole etmekten öte yurttaşlık niteliğiyle değerlendirme rolünü üstlenmektedir. Söylemsel pratik (yorumlama) boyutunda hâkim temayı LGBTIQ+ başta olmak üzere farklı toplumsal kesimlere yönelik ayrımcılığı önleme ve LGBTIQ+ dâhil eşit yurttaşlığın üretimi oluşturmaktadır. Dolayısıyla "Etnik, dinsel, mezhepsel, cinsiyet ya da LGBTİ+ temelli hiçbir ayrımcılığa izin vermeyeceğiz" vaadiyle "Alevileri, kadınları, LGBTİ+'ları yok sayan gerici anlayışa karşı eşit yurttaşlık taleplerinin sesi olacağız" ifadesi önemlidir (Halkın Kırmızı Çizgileri, 2023). LGBTIQ+ söyleminin üretim dinamiklerinde gerek kadınlar, Aleviler gibi farklılaşan kamulara gönderme yapıldığı gerekse de LGBTIQ+ bireylerinin radikal demokratik yurttaşlık rolüyle ilişkilendirildiğinin altı çizilmektedir. Metnin hedef grubu;

ayrımcılık, nefret söylemi ve suçuyla farklı dışlama ve sosyal izolasyon politikalarına karşı hukuken savaşım yürüten ve toplumun eşit bir yurttaşı olduğunu savunan LGBTIQ+ bireyleridir. Bildirgedeki LGBTIQ+ söylemi, agonistik demokrasiyle çözümlendiğinde bu gruplara yeni bir özne pozisyonu yüklediği, LGBTIQ+ bireylerinin eklemlenme pratiğinin önemsendiği ve bu bireylerin “eşit yurttaşlık taleplerine” ses olacağız vaadi LGBTIQ+ bireylerinin radikal demokratik yurttaşlık bağlamında ele alındığını göstermektedir. Toplumsal pratik (açıklama) boyutuyla bakıldığında örgütsel şartlarla söylem arasında paralellik olduğundan bahsedilebilir; zira TİP Genel Başkanı Erkan Baş, LGBTIQ+ temsiline yönelik olumlu açıklamalar yapmıştır. 10 Ocak Çalışan Gazeteciler Günü’nde, İstanbul’da konuşan Baş, “Partimizin açık eşcinsel kimlikli milletvekili adayı olacak. Bu adaya LGBTİ+ örgütleri, platformları karar verecek” ifadesini kullanmıştır (KAOS GL Derneği, 2022). Bu konuşmaya ilaveten 2022’de sol partiler içinde LGBTIQ+ hakları konusunda en radikal hamleyi yapanın TİP olduğuna değinen Aslan’a (2022, s. 25) göre Baş’ın farklı ortamlardaki konuşmalarında LGBTIQ+ görünürlüğü ön plana çıkarttığını belirtmiştir. Ayrıca TİP ve YSP, LGBTIQ+ bildirgelerine yansıtırken meclis dışında bu grupların icra ettiği mücadeleye ve onları temsil eden dernek veya platformlara kayıtsız kalmamıştır.

Parlamento dışı mücadelelerle parlamentodaki mücadeleleri karşı karşıya getirmekten ziyade neoliberalizme yönelik birlikte mobilize olabilecek karşı-hegemonik bir saldırının başlatılması gerektiğine değinen Mouffe’un (2017, s. 147) bakış açısıyla Emek ve Özgürlük İttifakı’nın, mecliste temsil edilmeyen LGBTIQ+ bireyleriyle eklemlenerek Türkiye’de demokrasinin gerilemesine karşı müşterek bir savaşım icra ettiği öne sürülebilir. Demokratik toplumların sorununun kendi kurucu ilkeleri olan “özgürlük ve eşitlik”i uygulayamama ve solun vazifesinin de bu ilkeleri ötelemek değil, etkili bir şekilde uygulamak olduğu (Mouffe, 2019, s. 52) iddiası üzerinden Emek ve Özgürlük İttifakı’nın LGBTIQ+ ihmal etmemesi, eşit yurttaşlık ve parlamentoda temsil vaadi sunması önemlidir. Bu ittifakın 2023 bildirgeleri demokratik kurumları ortadan kaldırmaya yönelik devrimci bir konumlanışı kapsamaz; aksine liberal kurumları eşitlik ve özgürlük bağlamında radikalleştirmeyi içermektedir. TİP’in “(...) LGBTİ+’ları yok sayan gerici anlayışa karşı eşit yurttaşlık taleplerinin sesi olacağız (Halkın Kırmızı Çizgileri, 2023) ve YSP’nin LGBTIQ+’lar dâhil “Meclisi çoğulcu yapıya kavuşturacağız” (Buradayız Birlikte Değiştireceğiz, 2023, s. 29) vaatlerinde imlendiği üzere yasama organını devrimci bir yönelimle yok etmek gibi bir gönderme bulunmamaktadır. Fairclough’un modelinin toplumdaki ideolojik gelişmelere dair bir kuramla çerçevelendiği (Blommaert ve Bulcaen, 2000, s. 449) temel alındığında iktidar partisinin LGBTIQ+ bireyleri ötekileştiren politik tutumuyla Emek ve Özgürlük İttifakı’nın LGBTIQ+ tanıyan söylemleri hegemonik bir karşı karşıya geliş anını oluşturmaktadır.

5.3. Sosyalist Güç Birliği İttifakı’nın LGBTIQ+ Söylemi

Türkiye’de sol/sosyalist, komünist ve emekçi olarak kendilerini tanımlayan SOL Parti, Türkiye Komünist Partisi (TKP), Türkiye Komünist Hareketi (TKH), Devrim Hareketi (DH) ve Türkiye Sosyalist İşçi Partisi’nin (TSİP) bileşkesini oluşturan Sosyalist Güç Birliği İttifakı’ysa politik spektrumda Ortodoks sol olarak tanımlanabilir. Bu ittifak da cumhurbaşkanı adayı çıkarmayıp Kılıçdaroğlu’nu destekleme kararı almıştır. Kapitalist üretim ilişkilerini eleştiren ve anti-emperyalist bir politik çizgiye sahip olan bu ittifakta SOL Parti ve TKP seçimlere kendi logo ve adlarıyla katılmış; ancak söz konusu ittifak seçim barajını geçememesi nedeniyle mecliste temsil imkânı bulamamıştır.

SOL Parti’nin “Felaket iktidarını gönderelim, yeni bir ülke için örgütlenelim” çağrısıyla duyurduğu 2023 bildirgesinde, LGBTIQ+ bireylerini görmezden geldiği ortaya çıkmıştır. Bu bildirmede “LGBT”, “LGBTIQ+”, “eşcinsellik”, “homoseksüellik” ve “gey hakları” anahtar kelimeleriyle yapılan taramada bu grupları imleyen herhangi bir göndermeye rastlanılmamıştır. Makro düzlemde “cinsiyet”, “cinsel yönelim” ve “nefret söylemi” sözcükleriyle tarama yapılmış, “cinsiyet” kelimesinin bir defa kadın başlığında cinsiyetçilikle mücadele kapsamında kullanıldığı, “nefret söylemi” ve “cinsel yönelim” sözcüklerininse metinde olmadığı saptanmıştır. SOL Parti’nin bildirgesinde; “demokrasi”, “laiklik”, “bağımsızlık”, “kadın”, “eğitim” ve “sağlık” başlıkları altında seçmene yönelik vaatler açıklanmıştır. SOL Parti’nin bildirgesindeki LGBTIQ+ yorumlama pratiğinin dilsel ve söylemsel çözümlemesinin yapılması olası değildir. SOL Parti’nin LGBTIQ+ sözcük ve cümle seviyesinde bildirmede zikretmemesi ve bu gruplara dair söylem üretmemesinin örgütsel şartlarla bağı olduğu söylenilebilir. Toplumsal pratik bakımından SOL Parti’nin sivil toplum alanında ve politikada görünürlük ve tanınma talepleriyle savaşı gösteren LGBTIQ+ bireyleri bildirmede bütünüyle ihmal etmesi Moueffyan perspektifin yeni sol kanat hegemonya projesiyle de karşıtlık oluşturmaktadır. Emekçilerin çıkarlarının savunulmasının kadınların ve göçmenlerin zararına yapılmaması için, farklı mücadeleler arasında bir demokratik eşdeğerlik zinciri oluşturulması gerektiği (Laclau ve Mouffe, 2017, s. 280) argümanı referans alındığında SOL Parti’nin, LGBTIQ+ bireylerinin eklemlenme gizilgücüne ilişkin alternatif bir siyaset geliştiremediği görülmektedir. Bildirmede, LGBTIQ+ bireylerin demokratik taleplerine gönderme yapılmaması onlara yeni bir özne pozisyonu yüklenmediğini göstermektedir. LGBTIQ+ yok sayılması, 2023 seçimlerinde bu gruplar üzerinden muhalefeti hedef alan AK Parti’yle SOL Parti’nin meşru mekanizmalar aracılığıyla agonistik bir cepheleşme yaşamasına ket vurmuştur.

TKP de *TKP Gelir Her Şey Değişir* (2023) adlı bildirgesinde LGBTIQ+ ihmal etmiştir. Bu bildirmede de “LGBT”, “LGBTIQ+”, “eşcinsellik”, “homoseksüellik”, “gey hakları”, “cinsiyet” ve “cinsel yönelim” sözcükleriyle yapılan taramada bu kamuları niteleyen herhangi bir söz öbeğine rastlanılmamıştır. Dolayısıyla TKP’yle SOL Parti’nin LGBTIQ+ bireylerini kampanya metinlerinde yok saydığı ortaya çıktığı gibi bu ittifakın seçim bildirmelerinin dilsel ve söylem seviyesindeki analizini gerçekleştirme olanağı

bulunmamaktadır. Toplumsal pratikte (açıklama) 2023 seçimleri öncesi LGBTIQ+ gruplarının kampanya metninde yer almaması TKP'nin örgütsel şartlarıyla bir çelişki üretmiştir. Çünkü 2019 yerel seçimlerinde çeşitli LGBTİ+ oluşumlarının müşterek girişimiyle üretilen LGBTİ+ Dostu Belediyecilik Protokolü; "CHP, HDP, TKP ve EMEP" üyesi yirmi yedi belediye başkan adayınca imzalanmıştır (Aslan, 2022, s. 25). Ayrıca 2021'de, TKP'nin web sitesinde "Komünist LGBT'ler" oluşumu tarafından yazılan ve eşit yurttaşlık talebini gündeme getiren bir çağrı metni bulunmaktadır. Yerel seçimlerdeki bu politik yaklaşım ve web sitesinde paylaşılan içerik üretimi TKP'nin LGBTIQ+ bireylerine dair politik çizgisinin bütünüyle ihmal etme üzerine kurulmadığını göstermektedir. Bu metinde kelime düzeyinde "LGBT" ifadesi birden fazla kez kullanılırken mesajın içeriğinde ayrımcılık ve nefret suçlarıyla mücadele edileceği ve eşit yurttaşlık talebinden taviz verilmeyeceği açıklanmıştır (TKP Web Sitesi, 2021). Radikal demokratik güçlerin "biz"ini üretebilmek için hem eski hem de yeni demokratik mücadeleler arasında bir "eşdeğerlik zinciri" kurmak gerektiğini savunan Mouffe'un yönelimiyle (2018, s. 65) bu ittifakın kampanya metinlerine bakıldığında "biz"i üretemediği ve LGBTIQ+ mücadelesine güç katamadığı ortaya çıkmaktadır.

SONUÇ

Tekçi ve merkeziyetçi bir yönetim anlayışının yerleşiklik kazandığı ve sağ popülist retorikle otoriter siyasa üretimlerinin yaygınlaştığı AK Parti iktidarında Türkiye demokrasisi gerilemiş ve LGBTIQ+ nezdinde dışlayıcı bir yurttaşlık anlayışı egemen hale gelmiştir. Demokratik kurumlar varlığını korumasına, seçimler düzenli aralıklarla yapılmasına rağmen AK Parti'nin çoğunlukçu demokrasi anlayışı, Türkiye'de plüralizmin gelişmesine, ifade özgürlüğünün yaygınlaşmasına ve toplumsal muhalefetin dinamizmine engel olmuştur. AK Parti'nin kampanya boyunca LGBTIQ+ bireylerini ötekileştirmesi, itham etmesi, bu grupları hedef gösteren politik konuşmalarda bulunması ve LGBTIQ+ aktivistlerine yönelik baskıyı artırması Türkiye'de LGBTIQ+ bireylerinin demokratik hak arayışlarına ket vurmuştur.

KAOSL GL.org Genel Yayın Yönetmeni ve Gazeteci Yıldız Tar'ın 21 Şubat 2025'te tutuklanması LGBTIQ+ üzerinde artan bu politik baskının en güncel ve müşahhas örneklerinden birini oluşturmaktadır. Dolayısıyla LGBTIQ+ nezdinde AK Parti'nin otoriter ve popülist siyasa üretimlerine ve dışlayıcı yurttaşlık pratiklerine karşı agonistik demokrasinin savladığı radikal demokratik yurttaşlık anlayışının Emek ve Özgürlük İttifakı dışında muhalefet bloğunda rağbet görmediği ortaya çıkmıştır. Millet İttifakı'yla Sosyalist Güç Birliği İttifakı, kampanya metinlerinde LGBTIQ+ yok saymıştır. Millet İttifakı tıpkı AK Parti gibi bu grupları kampanya metninde görmezden gelmiş, LGBTIQ+ gerçekliğini tanımamış, hatta İstanbul Sözleşmesine bile kampanya metninde yer vermemesi neticesinde toplumsal cinsiyet eşitliği ve farklı ayrımcılık türlerine yönelik politika geliştirememiştir. Sosyalist Güç Birliği

İttifakı'nın da kampanya metinlerinde bu bireylerin demokratik istemlerine kayıtsız kalması Türkiye'deki Ortodoks solun, sol popülist stratejiye dair ciddi bir kavrayış yoksunluğu içinde olduğunu göstermektedir.

LGBTIQ+ gruplarının anayasal tanınma, eşit yurttaşlık, ayrımcılıkla mücadele ve ifade özgürlüğü gibi demokratik istemlerine kampanya metinlerinde değinmeleri ve LGBTIQ+'la diğer kamuların eklemlenme ve eşdeğerlik zinciri üretme potansiyelini ortaya çıkarmaları nedeniyle Emek ve Özgürlük İttifakı, LGBTIQ+ bağlamında radikal demokratik yurttaşlığın varlığını söylem düzeyinde yeniden üretmiştir. Emek ve Özgürlük İttifakı'nın LGBTIQ+ var oluşlarını kampanya metninde tanıması, bu bireyleri kendilerini ifade etme biçimleriyle tanımlaması ve onların demokratik istemlerine yönelik söylem üretmesiyle Türkiye'de radikal demokratik yurttaşlık bağlamında parlamento içiyle parlamento dışının eklemlenmesine de imkân tanımıştır. Türkiye'de demokrasinin gerilemesi karşısında LGBTIQ+ ilaveten diğer olumsal kamular bağlamında radikal demokratik yurttaşlığın mevcudiyeti, siyaset kurumuna ilaveten sivil toplum kuruluşları ve aktivizm üzerinden de irdelenmeyi gerektirmektedir.

KAYNAKÇA

- Açıkel, F. (2023). Kutsal Mazlumluktan Makyavelist Despotizme AKP Otoriterliğinin Psikopatolojisi. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Adaman, F. ve Akbulut, B. (2020). Erdoğan's Three-Pillared Neoliberalism, Authoritarianism, Populism and Developmentalism. *Geoforum*, 124, 279-289.
- Akça, İ. (2018). 1980 Sonrası Türkiye'de Hegemonya Projeleri ve Otoriterizmin Değişen Biçimleri. İ. Akça, A. Bekmen ve B. A. Özden (Der.), içinde *Yeni Türkiye'ye Varan Yol Neoliberal Hegemonyanın İnşası*, s.27-68. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Akça, İ. Bekmen, A. ve Özden, B. A. (2018). Giriş. İ. Akça, A. Bekmen ve B. A. Özden (Der.), içinde *Yeni Türkiye'ye Varan Yol Neoliberal Hegemonyanın İnşası*, s.13-26. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Akdoğan, Y. (2018). Ak Parti ve Erdoğan'ın Liderliği. N. Miş ve A. Aslan (Der.), içinde *Kuruluşundan Bugüne Ak Parti Siyaset*, s. 105-114. İstanbul: SETA Yayınları.
- Akduran, Ö. (2021). Yerel Siyaset, Belediye Hizmetleri ve LGBTİ+'ların Kent Hakkı. *KAOS GL Dergisi*, (180), 30-34.
- AK Parti. (2002). Kalkınma ve Demokratikleşme Parti Programı.
- AK Parti. (2023). Türkiye Yüzyılı Seçim Beyannamesi.
- Aksoy, İ. U. (2024a). Siyasal Kampanya Metinlerinde Sol Popülizmin Dışavurumu: Türkiye İşçi Partisi'nin 2024 Yerel Seçim Bildirgesinde Kamulara Yönelik Olumsuzluk İçeren Söylemlerinin Analizi. *Yeni Yüzyıl'da İletişim Çalışmaları*, 2(10), 38-50.
- Aksoy, İ. U. (2024b). Sol Popülist Strateji Bağlamında Kürt Siyasal Hareketinin Kampanya Metinlerinde LGBTIQ+ Temsili: DEM Parti'nin 2024 Yerel Seçim Bildirgesinin Betimsel Analizi. *International Aegean Congress on Social Sciences & Humanities*, 375-377.
- Aslan, E. (2022). Türkiye'de LGBTİ+ Haklarının Serencamı, Solda Ne Var Ne Yok. *KAOS GL Dergisi*, (185), 23-25.
- Avrupa Konseyi Sözleşmeler Dizisi – No 210, (2011). Kadına Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi.
- BBC Türkçe, (2021). "LGBTİ+ Bireyler Hükümetin Yıllar İçinde Dönüşen Politikalarından Endişeli: Artık Beni Koruyacak Bir Devlet Yok" <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-56445877> (19 Mart 2021).

- BBC Türkçe, (2023). “Erdoğan, Bu Milletin Aile Kurumu Sağlamdır, Bu Milletten LGBT’ci Çıkmaz.” <https://www.bbc.com/turkce/articles/cd1rylgypz2o> (29 Nisan 2023).
- BBC Türkçe, (2023). “LGBTİ+ Dernekleri Seçim Kampanyasındaki Nefret Dilinden Şikayetçi: Biz Kime Güveneceğiz” <https://www.bbc.com/turkce/articles/clm99rg915po> (10 Mayıs 2023).
- Bedirhanoglu, P. (2021). Kapitalizmin Finansallaşması, AKP’nin Kriz Devleti ve Türkiye’de Modern Demokratik Devlet Yapısının Çözülüşü. *Toplum ve Bilim Dergisi*, (155), 187-211.
- Bianet, (2015). 2001’den 2015’e AKP’nin LGBTİ Tarihi. <https://bianet.org/haber/2001-den-2015-e-akp-in-lgbti-tarihi-167837> (26 Eylül 2015).
- Biçmen, Z. ve Bekiroğulları, Z. (2014). Social Problems of LGBT People in Turkey. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 113, 224-233.
- Birdal, M. S. (2015). Between The Universal and The Particular: The Politics of Recognition of LGBT Rights in Turkey. M.Lavinas Picq ve M. Thiel (Ed.), *In Sexualities in World Politics içinde*, s. 124-138. New York: Routledge.
- BirGün, (2023). Erdoğan, “14 Mayıs LGBT’cilere Kadına Şiddetin Yanında Olanlara Ders Verme Günüdür.” <https://www.birgun.net/haber/erdogan-14-mayis-lgbtcilere-kadina-siddetin-yaninda-olanlara-ders-verme-gunudur-430813> (22 Nisan 2023).
- Blommaert, J. ve Bulcaen, C. (2000). Critical Discourse Analysis. *Annual Review of Anthropology*, 29, 447-466.
- CNN Türk, (2010). Bakan Kavaf ‘Eşcinsellik Bir Hastalık’. <https://www.cnnturk.com/turkiye/bakan-kavaf-escinsellik-bir-hastalik> (07 Mart 2010).
- Çelik, N. B. (1997). Radikal Demokrasi, Çoğulcu Demokrasi ve Sol. *Mürekkap Dergisi*, (7), 49-58.
- Damar, E. (2023). Agonistik Demokrasi, Popülizm Çağında Demokrasiyi Yeniden Düşünmek. M. Çınar (Der.), *İçinde Siyaset Kavram, Kurum, Süreç içinde*, s.101-119. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Demir, G. (2014). *PostMarksizm ve Radikal Demokrasi*. İstanbul: Patika Kitap.
- Demir, A. A. (2023). Gerçeği Görüyoruz! Anayasa Değişikliğine HAYIR Diyoruz!. *KAOS GL Dergisi*, (193), 55-56.
- Durna, T. ve Kubilay, Ç. (2010). Söylem Kuramları ve Eleştirel Söylem Çözümlemeleri. T. Durna (Der.), *İçinde Medyadan Söylemler*, s.47-84. İstanbul: Libra Yayınları.
- Duvar, (2023). Millet İttifakı Vaatleri, Tek Eksik İstanbul Sözleşmesi Değil. <https://www.gazeteduvar.com.tr/millet-ittifaki-vaatleri-tek-eksik-istanbul-sozlesmesi-degil-haber-1601052> (01 Şubat 2023).

- Engin, C. (2015). LGBT in Turkey, Policies and Experiences. *Social Sciences*, 4, 838-858.
- Erdoğan, B. ve Köten. E. (2014). Yeni Toplumsal Hareketlerin Sınıf Dinamiği, Türkiye LGBT Hareketi. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 2(1), 93-113.
- Esen, B. ve Yavuzylmaz, H. (2023). Demokratikleşme, Demokraside Gerileme ve Melez Rejimler. M. Çınar (Ed.), içinde *Siyaset Kavram, Kurum, Süreç*, s.337-359. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Fairclough, N. (1996). *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity Press.
- Fairclough, N. (2013). Critical Discourse Analysis and Critical Policy Studies. *Critical Policy Studies*, 7(2), 177-197.
- Gençoğlu, F. (2023). Sivil Toplum Anlayışları ve Demokrasi Modelleri. M. Çınar (Ed.), içinde *Siyaset Kavram, Kurum, Süreç*, s.135-153. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gümüştü, Ş. (2021). AKP'nin Siyasal İktisadi ve Patrimonyal Rejimin Yükselişi. *Toplum ve Bilim*, (158), 53-67.
- Güzel, D. (2023). Üç Yıldır LGBTİ+'lara İhlalin Başatı, İfade Özgürlüğü. *KAOS GL Dergisi*, (193), 30-33.
- Gölet, E. (2024). Coğrafya Kader Değildir, Dünyadan Dezenformasyon Kampanyaları. *KAOS GL Dergisi*, (196): 24-27.
- Haider, Z. ve Gujjar, M. (2021). A Critical Discourse Analysis of Boris Johnson's Speech on Corona Pandemic, An Application of Three-Dimensional Model of Norman Fairclough. *Balochistan Journal of Linguistics*, 9, 1-9.
- Janks, H. (1997). Critical Discourse Analysis as a Research Tool. *Discourse, Studies in the Cultural Politics of Education*, 18(3), 329-342.
- Kabasakal Arat, Z. ve Nunez, C. (2017). Advancing LGBT Rights in Turkey, Tolerance or Protection?. *Human Rights Review*, 18(1), 1-19.
- KAOS GL Dergisi, (2022). Gündem Köşesi. *KAOS GL Dergisi Kurumsal Politikalar*, (185), 3-5.
- KAOS GL Derneği Web Sitesi, (2011). 10. Maddeye Ek, LGBT Realitesi Tanınsın. <https://kaosgl.org/haber/quot10-maddeye-ek-lgbt-realitesi-taninsinquot> (28 Aralık 2011).
- KAOS GL Derneği Web Sitesi, (2022). Partimizin Açık Eşcinsel Kimlikli Milletvekili Adayı Olacak. <https://kaosgl.org/haber/partimizin-acik-escinsel-kimlikli-milletvekili-adayi-olacak> (11 Ocak 2022).
- KAOS GL Derneği Web Sitesi, (2023). Ankara Gökkuşığı Aileleri Derneği'nden (GALADER) Nedime Erdoğan, Millet İttifakı Ortak Politikalar Mutabakat Metnini Değerlendirdi

<https://kaosgl.org/haber/bir-anne-olarak-lgbti-haklarini-gormezden-gelen-millet-ittifaki-mutakabat-metnini-kiniyorum> (31 Ocak 2023)

- KAOS GL Dergisi, (2023). LGBTİ+'lara Dijital Şiddet Araştırması Bir Anda. KAOS GL Dergisi Dünden Bugüne, (193), 22-27.
- Köksal, T. D. (2021). İstanbul Sözleşmesi Üzerinden Cinsel Yönelim Temelli Şiddeti Okumak. KAOS GL Dergisi, (180), 46-51.
- Köylü, M. (2022). Neden Değişim Teorisi?. KAOS GL Dergisi, (185), 32-33.
- Laclau, E. ve Mouffe, C. (2017). Hegemonya ve Sosyalist Strateji Radikal Demokratik Bir Politikaya Doğru. (A. Kardam, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Millet İttifakı. (2023). Ortak Politikalar Mutabakat Metni Seçim Beyannamesi.
- Molu, B. (2021). İHAM'ın Türkiye'deki LGBTİ+'lara Dönük Ayrımcılık Nedeniyle Yapılan Başvurularda Verdiği Kabul Edilemezlik Kararları Üzerine Bir Değerlendirme. KAOS GL Dergisi, (180), 52-56.
- Mouffe, C. (1992). Citizenship and Political Identity. The Identity in Question, 61, 28-32.
- Mouffe, C. (1999). Deliberative Democracy or Agonistic Pluralism?. Prospects for Democracy, 66(3), 745-758.
- Mouffe, C. (2009). Demokratik Paradoks. (A. C. Aşkın, Çev.) Ankara: Epos Yayınları.
- Mouffe, C. (2010). Siyasetin Dönüşü. (F. Bakırcı ve A. Çolak, Çev.) Ankara: Epos Yayınları.
- Mouffe, C. (2017). Dünyayı Politik Düşünmek Agonistik Siyaset. (M. Bozluolcay, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mouffe, C. (2018). Siyasal Üzerine. (M. Ratip, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mouffe, C. (2019). Sol Popülizm. (A. Yanık, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Muedini, F. (2020). Justice and Development (AKP) Attitudes Towards the LGBTI Community in Turkey. H. Aydın ve W. Langley (Ed.), içinde Winston Human Rights in Turkey Assaults on Human Dignity, s.131-140. Switzerland: Springer.
- Öztan, G. G. (2018). Neoliberal Dönemde Türk Milliyetçilikleri Arasında Yaşanan Hegemonya Mücadelesi. İ. Akça, A. Bekmen ve B. A. Özden (Der.), içinde Yeni Türkiye'ye Varan Yol Neoliberal Hegemonyanın İnşası, s. 103-126. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özer, Ö. (2011). Haber Söylem İdeoloji Eleştirel Haber Çözümlemeleri. Konya: Literatürk Yayınları.
- Şengül, K. (2019). Critical Discourse Analysis in Political Communication Research, A Case Study of Right-Wing Populist Discourse in Australia. Communication Research and Practice, 5(4), 376-392.

- Tansel, C. B. (2018). Authoritarian Neoliberalism and Democratic Backsliding in Turkey, Beyond the Narratives of Progress. *South European Society and Politics*, 23(2), 197-217.
- Sözcü, (2023). Erdoğan'dan Muhalefete, Bunlar LGBT'ci. <https://www.sozcu.com.tr/2023/gundem/erdogandan-muhalefete-bunlar-lgbtci-7659357/> (19 Nisan 2023).
- Şeren, M. (2024). Siyasi İktidarın Hedef Aldığı Ama Bitiremediği, Üniversiteli LGBTİ+'lar. *KAOS GL Dergisi*, (196), 35-38.
- Tar, Y. (2023). Görünürlük Ovasının Sınırlarında. *KAOS GL Dergisi*, (193), 34-37.
- Taşkın, Y. (2023). Demokrasi, Tamamlanmamış Bir Projenin Tarihsel Yolculuğu. M. Çınar (Ed.), içinde *Siyaset Kavram, Kurum, Süreç*, s. 311-335. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tekgüç, H. ve Yağcı, A. H. (2024). Dönüşüm ve Tıkanma. H. Tekgüç ve A. H. Yağcı (Der.), içinde *Piyasa, Sandık ve Başkan Arasında Türkiye'de Ekonomik Dönüşüm ve Tıkanma*, s. 7-21. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Türk, H. B. (2024). *AKP-101*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Türkiye İşçi Partisi. (2023). *Halkın Kırmızı Çizgileri Seçim Bildirgesi*.
- Türkiye Komünist Partisi. (2023). *TKP Gelir Her Şey Değişir Seçim Bildirgesi*.
- Türkiye Komünist Partisi Web Sitesi, (2021). Komünist LGBT'ler Eşit Yurttaşlık Talebimizden Vazgeçmeyeceğiz. <https://www.tkp.org.tr/aciklamalar/komunist-lgbtler-esit-yurttaslik-talebimizden-vazgecmeyecegiz/> (16 Mayıs 2021).
- Yalman, G. (2014). AKP Döneminde Söylem ve Siyaset, Neyin Krizi. G. Yücesan-Özdemir ve S. Çoşar (Haz.), içinde *İktidarın Şiddeti AKP'li Yıllar, Neoliberalizm ve İslamcı Politikalar*, s.23-46. İstanbul: Metis Yayınları.
- Yeni Şafak, (2023). Karamollaoğlu'ndan CHP'yi Ayaklandıracak LGBT Çıkışı, İki Erkek İki Kadın Bir Araya Gelmiş Biz Aileyiz Diyor Hadi Oradan. <https://www.yenisafak.com/gundem/karamollaoglundan-chpyi-ayaklandiracak-lgbt-cikisi-iki-erkek-iki-kadin-bir-araya-gelmis-biz-aileyiz-diyor-haydi-oradan-4518403> (26 Mart 2023).
- Yeşiller ve Sol Gelecek Partisi. (2023). *Buradayız Birlikte Değiştireceğiz Seçim Bildirgesi*.
- Yılmaz, G. (2021). Türkiye'nin Avrupalılaşması ve LGBTİ Hakları. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 19(1), 301-325.

- Yılmaz, V. (2014). Yeni Anayasa Sürecinde LGBTİ Hakları Hareketi'nin Eşit Yurttaşlık Mücadelesi, Çoğunlukçu Demokrasiye Karşı Anayasal Demokrasi. A. Kara (Der.), içinde Farklılıkların Birlikteliği Türkiye ve Avrupa'da Bir Arada Yaşama Tartışmaları, s.169-183. İstanbul: Hiperlink Yayınları.
- Yılmaz, Z. (2022). Erdoğan'ın Başkanlık Rejimi İstisnai Cumhuriyetten Parsellenmiş Devlete. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yörük, E. (2018). Neoliberal Hegemonya ve Tabana Dayalı Siyaset, İslamcı Hareket ve Kürt Hareketi. İ. Akça, A. Bekmen ve B. A. Özden (Haz.), içinde Yeni Türkiye'ye Varan Yol Neoliberal Hegemonyanın İnşası, s. 319-334. İstanbul: İletişim Yayınları.

